

Azərbaycan Respublikası İqtisadi İslahatların
Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi

ISSN 2790-2188

İQTİSADI İSLAHATLAR

№ 3 (4)

“İQTİSADI İSLAHATLAR”
ELMİ-ANALİTİK JURNAL

SCIENTIFIC-ANALYTICAL JOURNAL
"ECONOMIC REFORMS"

НАУЧНО-АНАЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
«ЭКОНОМИЧЕСКИЕ РЕФОРМЫ»

Jurnal 2021-ci ilin noyabr ayından çıxır.

№3 (4)

Təsisçi

İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi

Baş redaktor: Ramil HÜSEYN

Məsul redaktor: Mətanət RƏSULOVA

Dizayner: Elvira ZEYNALOVA

Rəhman BƏDƏLOV

Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən “İqtisadi İslahatlar” jurnalı 21 oktyabr 2021-ci il tarixində N4362 nömrəsi ilə mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmişdir.

Materiallarımızdan istifadə olunarkən jurnala istinad etmək vacibdir.

Dərc olunmuş materiallardakı faktlara və rəqəmlərə görə müəllif məsuliyyət daşıyır.

ISSN 2790-2188 (print), 2790-2196 (online)

“İqtisadi islahatlar” elmi-analitik jurnal

REDAKSİYA HEYƏTİ

İ.e.d., professor QASIMLI V. Ə.
İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin icraçı direktoru,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının professoru,
Bakı, Azərbaycan

Akademik ƏLƏKBƏROV U. K.
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik
Akademiyasının rektoru,
Bakı, Azərbaycan

T.e.d., professor BABANLI M. B.
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin rektoru,
Bakı, Azərbaycan

İ.e.d., professor İBRAHİMOV E. R.
Milli Məclisin deputatı,
Bakı, Azərbaycan

İ.e.d., professor, əməkdar elm xadimi ATAŞOV B. X.
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti,
Bakı, Azərbaycan

İ.e.d., professor XƏLİLOV H. A.
Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi,
Bakı, Azərbaycan

İ.e.d., professor MƏMMƏDOV M.A.
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti,
Bakı, Azərbaycan

İ.e.d., professor ƏLİYEV Ü. Q.
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC),
Bakı, Azərbaycan

İ.e.d., professor BALAYEV R. Ə.
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC),
Bakı, Azərbaycan

İ.ü.f.d. HÜSEYNOV R. F.
Almaniyanın Bonn Universitetinin doktoru,
İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi,
Bakı, Azərbaycan

Mündəricat

■ Ön söz	4
■ V. Qasımlı, M. Talıbova İnvestisiya cəlbediciliyi : Azərbaycan nümunəsi	6
■ R. Hüseyin Türk dünyasına baxış 2040"ın reallaşdırılmasının iqtisadi inkişafa təsiri	11
■ R. Hüseyinov, V. Cəfərova, Z. Talıbova Beyin mərkəzlərinin sosial-iqtisadi inkişafda rolu	19
■ Ş. Məmmədli "Cənub Qaz Dəhlizi": Azərbaycanın beynəlxalq enerji təhlükəsizliyində rolu	29
■ M. Rəsulova, A. Hacıyeva Azərbaycanda ahılların sosial müdafiəsi və dünya təcrübəsi	35
■ Z. Şəkərəliyeva Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafı və onun qiymətləndirilməsi	42
■ R. Əsəd Dördüncü Sənaye İnqilabının məşğulluğa təsirləri	50
■ E. Əliyev İnsan kapitalının inkişafında əmək motivasiyasının rolu	60
■ Ə. Əsədov, S. Mirzəyev, Z. Əsədzadə Azərbaycan Respublikasının keyfiyyətli ərzaq təminatında işğaldan azad edilmiş ərazilərin potensial imkanları	69
■ A. Qədəşov, A. İskəndərli Xurma məhsulu üzrə ticarət dövriyyəsi: mövcud vəziyyət və yeni rəqəmsal imkanlar	77
■ A. Vəliyev "Yaşıl iqtisadiyyat": Dayanıqlı inkişafa töhfə verən əsər	83

"İQTİSADI İSLAHATLAR" elmi-analitik jurnal

ÖN SÖZ

 № 3 (4)

Baş redaktordan

HÖRMƏTLİ OXUCULAR!

“İqtisadi islahatlar” elmi-analitik jurnalının 2022-ci il üçün üçüncü sayı sizlərin mühakiməsinə təqdim edilir. Jurnalımızın ilk sayının nəşr olunmasından ötən 1 il ərzində onun beynəlxalq xülasələndirmə və indeksləmə sistemlərinə (bazalarına) qoşulması istiqamətində intensiv iş aparılıb, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasına rəsmi müraciət ünvanlanıb. Qarşıdakı aylarda bu sahədə ciddi nəticələr əldə edəcəyimizə inanırıq. Həmçinin İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin 2022-ci il üzrə fəaliyyət planına uyğun olaraq “İqtisadi islahatlar” elmi-analitik jurnalının üçüncü sayı da nəşrə hazırlanıb.

Jurnalımızın 2022-ci ildəki üçüncü sayında Azərbaycan dilində “Türk dünyasına baxış 2040”ın reallaşdırılmasının iqtisadi inkişafa təsiri”, “Beyin mərkəzlərinin sosial-iqtisadi inkişafda rolu”, “Cənub Qaz Dəhlizi”: Azərbaycanın beynəlxalq enerji təhlükəsizliyində rolu”, “Azərbaycanda ahılların sosial müdafiəsi və dünya təcrübəsi”, “Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafı və onun qiymətləndirilməsi”, “Dördüncü sənaye inqilabının məşğulluğa təsirləri”, “İnsan kapitalının inkişafında əmək motivasiyasının rolu”, “Azərbaycan Respublikasının keyfiyyətli ərzaq təminatında işğaldan azad edilmiş ərazilərin potensial imkanları” və “Xurma məhsulu üzrə ticarət dövriyyəsi: mövcud vəziyyət və yeni rəqəmsal imkanlar”, ingilis dilində “Investment attraction: Case study-Azerbaijan” (İnvestisiya cəlbediciliyi : Azərbaycan nümunəsi) kimi aktual mövzuları əhatə edən elmi-analitik məqalələrə yer verilib.

DƏYƏRLİ OXUCULAR!

Nəzərinizə çatdırırıq ki, “İqtisadi islahatlar” elmi-analitik jurnalı İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin qarşısına qoyulan məqsədlərə uyğun olaraq nəşr edilir. Jurnalda əsasən Azərbaycan və ingilis dillərində iqtisadiyyata aid məqalələr dərc olunur. Mərkəzimizin əməkdaşları ilə yanaşı kənar müəlliflər də elmi-analitik məqalələrini “İqtisadi islahatlar” jurnalına təqdim edə bilər. Məqalələrin onlayn qaydada “İqtisadi islahatlar” elmi-analitik jurnalına təqdim edilməsi üçün jurnalımızın internet səhifəsində müvafiq imkanlar yaradılıb (<https://journal.ereforms.org/az/submit-article>). Əminik ki, “İqtisadi islahatlar” jurnalı tədqiqatçılarımız üçün faydalı olacaq və onlar jurnalımızla əməkdaşlıqların dərinləşdirəcəklər.

*Baş redaktor
i.e.d. Ramil HÜSEYN*

“İQTİSADI İSLAHATLAR” elmi-analitik jurnal

INVESTMENT ATTRACTION: CASE STUDY-AZERBAIJAN

 № 3 (4)

Vusal GASIMLI,
Executive director, Center for Analysis of
Economic Reforms and Communication,
Doctor of economics,
Professor of the Academy of Public
Administration under the President of the
Republic of Azerbaijan

Masuma TALIBOVA,
PhD student, International Center for Master
and Doctoral Studies
Head of Department, Center for Analysis of
Economic Reforms and Communication

Investment attraction: Case study-Azerbaijan

Vusal GASIMLI,

Executive director, Center for Analysis of Economic Reforms and Communication,
Doctor of economics, Professor of the Academy of Public Administration under
the President of the Republic of Azerbaijan

Masuma TALIBOVA,

PhD student, International Center for Master and Doctoral Studies
Head of Department, Center for Analysis of Economic Reforms and Communication

SUMMARY

The article analyzes investment attractiveness of Azerbaijan Republic through the results reflected in credit ratings like "Moody's", "Fitch" and "Standard & Poor's". Analise also include other international ratings results as "World Investment Report", "Sustainable Development 2020" Report and "Doing Business" Report. It also assesses the geo-economic position of Azerbaijan in terms of investment attractiveness. In addition, institutional reforms that facilitate the investment process, as well as reforms in public administration and reforms aimed at technological development were also analyzed.

Key words: *Investment attraction, credit ratings, reforms, geo-economic position*

INTRODUCTION

Azerbaijan, which tripled its economy during the last 15 years and aims to double its economy relying on non-oil sector in the next 10 years, is preparing for a new investment wave that depends on the ability to take advantage of the fourth industrial revolution. According to the World Investment Report-2020, Azerbaijan is among the top 3 transition countries together with Russia and Kazakhstan in terms of FDI inflows between 2014-2019, while Azerbaijan is the second transition economy in terms of FDI outflow at the same period. Among transition countries, FDI flows to Azerbaijan are expected to fall significantly less than those to other transition economies, because Azerbaijan entered the crisis on a relatively more robust footing. Azerbaijan was ranked 54th among 166 countries in the UN Sustainable Development Goals (SDG) Index, becoming the leader in the region, according to the report on "Sustainable Development 2020". So, Azerbaijan having involved investors creates opportunity to follow ESG in business to ensure positive investment impact.

Credit ratings

Starting from 2020, there is an upward trend in Azerbaijan's credit ratings. Being that, on 2020th Standard & Poor's (S&P) Global Ratings had upgraded the outlook on Azerbaijan's ratings from 'negative' to 'stable' with maintaining long- and short-term sovereign credit ratings in foreign and local currencies at 'BB+/B'. S&P said that the budgetary and external stock positions of Azerbaijan remain one of the strongest among sovereign states, which are rated in the 'BB' category, despite lower hydrocarbon prices and a slowdown in economic growth caused by the COVID-19 pandemic.

Moody's rating agency's assessment also includes similar results. Thus, in 2017, the rating evaluated as "Ba2" "negative" outlook increased to the level of "Ba2" "positive" outlook in 2021. Forthefore, the latest estimates of Moody's for 2022 show the results to be even higher and at "Ba1" with "stable" outlook level.

The results of Fitch Agency increased from "BB+" "negative" outlook (2020) to "BB+" "positive" in 2021. Which shows that all credit rating agencies have confirmed the positive growth dynamics in Azerbaijan's credit ratings.

DYNAMICS OF AZERBAIJAN'S CREDIT RATING (by years)

Agency	Rating	Outlook	Date
Moody's	Ba1	stable	Aug 05 2022
Fitch	BB+	stable	May 14 2021
Moody's	Ba2	positive	Apr 06 2021
S&P	BB+	stable	Jan 22 2021
Moody's	Ba2	negative	Oct 23 2020
S&P	BB+	negative	Apr 10 2020

Source: Prepared by the authors using sources from <https://www.spglobal.com>, <https://www.moodys.com/> and <https://www.fitchratings.com/>

Technology adoption and governance

Azerbaijan joined to the list of 13 countries, like Japan or Israel, partners of the Center for the Fourth Industrial Revolution under the World Economic Forum, to contribute to technology adoption and governance. As one of the most industrialized economy of Europe Azerbaijan with the 46.5 percent share of industry in GDP (2021) outperforms as twice as the world average. As the results of shifting from extractive to processing industry, during the last ten years the share of non-oil sector in the industry has been increased from 15 percent to 25 percent in Azerbaijan. The non-oil and gas sector of industry increased by 12.5 percent in Azerbaijan in 2020, while world industry was in recession. The Industrial Park in Sumgayit, the second top industrial city of the South Caucasus after Baku, introduces the opportunity to develop petrochemical cluster. Azerbaijan has opportunity of deepening and expanding GVC participation in the fields of pharmaceutical, electrical equipment, wood manufacturing and production of wood products, chemical, rubber and plastic products, metallurgy, textile, leather and leather products, construction materials, tobacco, food, beverage and so on. It's time to shift from “low-hanging fruits”.

Geo-economic conditions

Since regional market-seeking investment will increase, South Caucasus's new geo-economic reality after peace agreement between Azerbaijan and Armenia in the last November creates new opportunity with the unblocking of economic and transport links in the region. After opening of Zangazur corridor, transport links will run through the main part of Azerbaijan into its exclave Nakhchivan and further into Turkey. Compared to the south and north routes, which connects China and EU, the Middle Corridor passing through Azerbaijan is shorter thousands of kilometers. This corridor will decrease the transportation costs of shorter value chains among countries in the region which can attract more investment in distributed manufacturing. China and EU, whose trade turnover amounted to 695 billion euro in 2021, are interested in the development of the Middle Corridor. At the same time, the Middle Corridor is important to the trade turnover between Turkey and Central Asia amounted to 6.3 billion USD and trade turnover between China and Turkey amounted to 35 billion USD.

Having 4-hour air distance to 50 countries covering half of the world's consumers is the other advantage of Azerbaijan for market-seeking investors. Moreover, Azerbaijan has free introduction to the markets of the CIS and Georgia with 270 million consumers and preferential free trade agreement with Turkey with 83 million consumers.

Institutional reforms

21 state-owned companies and enterprises, as well as business entities with a share of state capital, like SOCAR, Azerbaijan Airlines, Azerenergy, Caspian Shipping, Azerbaijan Railways, International Bank of Azerbaijan and AzerGold were transferred to the management of the Azerbaijan Investment Holding (AIH). The creation of the AIH is associated with the need to raise efficiency, chart clear and quantifiable goals and optimize SOEs, which are critical source of employment and economic growth in Azerbaijan. Moreover, Azerbaijan introduced a new 2021 privatization agenda on the portal of www.privatization.az. Special economic zones—industrial, techno and agro parks, investment incentive document, the easiest starting business procedures, green corridor in customs, competitive tax regime, tax holidays, 51 double taxation agreements and 47 bilateral investment agreements create opportunity for involvement of investment. Alat Free Economic Zone is being established next to Baku International Sea Trade Port, the first “Green Port” of the Caspian basin recognized by the European Sea Ports Organization, to attract investment and diversify the economy on the crossroads of East-West and North-South transport corridors.

Energy security

Azerbaijan continues its pivotal role in ensuring Europe's energy security while attracting investments. The Trans Adriatic Pipeline (TAP), which is part of the USD 45-billion investment Southern Gas Corridor, transporting natural gas to Europe from the Shah Deniz 2 field in Azerbaijan, started last December. Less than a month after commencement of TAP, Azerbaijan signed MoU with Turkmenistan on joint exploration and development of hydrocarbon resources of the "Dostlug" field in the Caspian Sea, another chapter of investment destination.

Tools to ease investment

Azerbaijan Investment Company, Azerbaijan Industrial Corporation and EnterpriseAzerbaijan.com promote private-led development and public-private partnership, catalyze for attracting investments, talent and technologies. Fiscal stimulus and monetary easing are very important to redirect money supply to boost economic growth in Azerbaijan. The banking sector of Azerbaijan has sufficient amount of money, desirable liquidity ratio and capital adequacy to finance the real sector. For mitigating risks in the real sector, the Government of Azerbaijan applies mechanisms such as loan guarantees, credit insurance, and loan subsidies widely. Innovation Agency, Innoland, EnterpriseAzerbaijan and other government units support Azerbaijani startups having used incubation, acceleration, co-working, virtual residency and mentorship to raise fund and to reach local and world markets.

Along with a judicial reform taken by the support of the World Bank, foreign arbitral awards are recognized and enforced in Azerbaijan. Azerbaijan acceded to the 1958 New York Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards, 1965 Washington Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States which provides for arbitration at the International Center for Settlement of Investment Disputes and 1961 European Convention on Foreign Commercial Arbitration.

CONCLUSION

Azerbaijan, which lies at the heart of transport corridors of Eurasia, is among the top-10 reformer and was ranked 28th among 190 countries, according to the last “Doing Business” report by the World Bank. With low inflation and stable national currency, one of the lowest level of foreign debt-to-GDP ratio and one of the highest level of strategic currency-to-GDP ratio, Azerbaijan created a welcoming environment for foreign and local businesses, investments are thus protected by guarantees provided under law. Azerbaijan – one of the best destinations for investment in industry, tourism, transport, IT and agriculture.

REFERENCES

1. <https://www.spglobal.com>
2. <https://www.moody's.com/>
3. <https://www.fitchratings.com/>
4. <https://w3.unece.org/PXWeb/en/CountryRanking?IndicatorCode=11>
5. <https://www.ceicdata.com/en/azerbaijan/gdp-by-expenditure-current-price-annual/gdp-non-oil>
6. <https://aih.gov.az/portfolio-companies>
7. <http://www.privatization.az/index.php/en/>
8. <https://www.statista.com/statistics/257155/eu-trade-with-china/>
9. https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c156%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1

İNVESTİSİYA CƏLBEDİCİLİYİ : AZƏRBAYCAN NÜMUNƏSİ

Prof.Dr.Vüsal QASIMLI,
Məsumə TALİBOVA

XÜLASƏ

Məqalədə "Moody's", "Fitch" və "Standard & Poor's" kimi kredit reytinglərində əks olunan nəticələr vasitəsilə Azərbaycan Respublikasının investisiya cəlbediciliyi təhlil edilir. Təhlillərə həmçinin, "Dünya İnvestisiya Hesabatı", "Dayanıqlı İnkişaf 2020" Hesabatı və "Doing Business" Hesabatı kimi digər beynəlxalq reyting nəticələri də daxildir. Məqalədə həmçinin, investisiya cəlbediciliyi baxımından Azərbaycanın geoiqtisadi mövqeyini qiymətləndirilir. Bundan əlavə, investisiya prosesini asanlaşdıran institusional islahatlar, eləcə də dövlət idarə etməsi sahəsində islahatlar və texnoloji inkişafa yönəlmiş islahatlar da təhlil edilib.

Açar sözlər: *İnvestisiya cəlbediciliyi, kredit reytingləri, islahatlar, geoiqtisadi mövqe*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 01.09.2022

Çapa qəbul olunub: 28.09.2022

“İQTİSADI İSLAHATLAR” elmi-analitik jurnal

“TÜRK DÜNYASINA BAXIŞ 2040”ın REALLAŞDIRILMASININ İQTİSADI İNKİŞAFA TƏSİRİ

 № 3 (4)

Ramil HÜSEYN,
İqtisadi İslahatların Təhlili və
Kommunikasiya Mərkəzinin
icraçı direktorunun müavini

“Türk dünyasına baxış 2040”ın reallaşdırılmasının iqtisadi inkişafa təsiri

Ramil HÜSEYN,
İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin
icraçı direktorunun müavini

XÜLASƏ

2021-ci ildə qəbul edilən “Türk dünyasına baxış 2040” türk dövlətləri arasında siyasi və iqtisadi əlaqələrin inkişafına xidmət edən mühüm bir sənəddir. Sənədin ikinci bölməsi iqtisadi məsələlərə həsr edilmiş, iqtisadi işbirliyi, nəqliyyat, gömrük, enerji, turizm, kənd təsərrüfatı və s. sahələrdə əməkdaşlığın yol xəritəsi verilmişdir. Bu məqalədə də müəllif “Türk dünyasına baxış 2040”ın reallaşdırılmasının türk dövlətlərinin iqtisadi əlaqələrinin inkişafına təsirini qiymətləndirir və bununla bağlı müvafiq təkliflər verir.

Açar sözlər: *Türk Dövlətləri Təşkilatı, Türk dünyası, iqtisadi əlaqələr, ticarət, investisiya*

GİRİŞ

Türk Dövlətləri Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) başda olmaqla bir çox qlobal və regional təşkilatlarda təmsil olunur. BMT 6 türk dövlətinin üzv olduğu beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunub saxlanılmasına xidmət edən qlobal miqyasda ən böyük təşkilatdır. Eyni zamanda 6 türk dövlətinin bir araya gəldiyi mühüm regional təşkilat isə Türk Dövlətləri Təşkilatı (TDT) sayıla bilər. Belə ki, Türkiyə Respublikası, Azərbaycan Respublikası, Qazaxıstan Respublikası, Qırğızıstan Respublikası, Özbəkistan Respublikası Türk Dövlətləri Təşkilatının üzvü, Türkmənistan Respublikası isə assosiativ üzvdür. Müstəqil Dövlətlər Birliyi çərçivəsində isə 5 türk dövləti bir araya gəlmişdir. Həmçinin 6 türk dövləti də İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının üzvüdür.

Qeyd edilənlərlə yanaşı, 6 türk dövləti digər bir mühüm regional iqtisadi təşkilatda - İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatında bir araya gəlmişdilər[18]. Türk dövlətləri ticarət əlaqələri baxımından həm də Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) ilə əməkdaşlıqlarını dərinləşdirirlər[17]. Həmçinin Avrasiya İqtisadi Birliyi və Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatı çərçivəsində də Qazaxıstan Respublikası, Qırğızıstan Respublikası, Özbəkistan Respublikası əməkdaşlıq edir.

Amma şübhə yoxdur ki, 6 türk dövlətinin iqtisadi inkişafında və müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsində Türk Dövlətləri Təşkilatı digər beynəlxalq qurumlardan daha önəmli rol oynaya bilər. Bu baxımdan TDT-nin qəbul etdiyi mühüm sənədlərdən biri olan “Türk dünyasına baxış 2040”ın reallaşdırılması da müstəsna əhəmiyyətə malikdir[8; 9].

Bu məqalədə də türk dövlətlərinin iqtisadi əlaqələrinin gücləndirilməsi ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlərə yer verilmiş, qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olunması istiqamətində görülmüş işlər təhlil edilmişdir. Türk dövlətlərinin iqtisadi əlaqələrinin gücləndirilməsi üçün növbəti mərhələdə “Türk dünyasına baxış 2040”a uyğun olaraq görülməsi hədəflənən tədbirlər araşdırılmış, əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi ilə bağlı təkliflər formalaşdırılmışdır.

1. Türk dövlətlərinin beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar çərçivəsində əməkdaşlığı

Hazırda türk dövlətləri arasında ikitərəfli iqtisadi əməkdaşlıq yüksələn xətt üzrə inkişaf edir. Həmçinin türk dövlətləri bir çox qlobal və regional iqtisadi təşkilatlara üzvdürlər və onların çərçivəsində əməkdaşlıq edirlər. Bu baxımdan türk dövlətləri ticarət əlaqələrinin inkişafı üçün ÜTT ilə əməkdaşlıqlarını dərinləşdirirlər. Türkiyə Respublikası, Qazaxıstan Respublikası, Qırğızıstan Respublikası artıq ÜTT-nin üzvüdür[17]. Azərbaycan Respublikası, Türkmənistan və Özbəkistan Respublikası müşahidəçi dövlət qismində üzvlüklə bağlı danışıqlar aparır.

Cədvəl 1. Türk Dövlətlərinin üzv olduqları qlobal və regional təşkilatların bəziləri

İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı	Avrasiya İqtisadi Birliyi	Türk Dövlətləri Təşkilatı	Müstəqil Dövlətlər Birliyi	Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatı	Ümumdünya Ticarət Təşkilatı	İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı
Türkiyə, Azərbaycan Respublikası, Qazaxıstan Respublikası, Qırğızıstan Respublikası, Türkmənistan, Özbəkistan Respublikası	Qazaxıstan Respublikası, Qırğızıstan Respublikası	Türkiyə, Azərbaycan Respublikası, Qazaxıstan Respublikası, Qırğızıstan Respublikası, Özbəkistan Respublikası	Azərbaycan Respublikası, Qazaxıstan Respublikası, Qırğızıstan Respublikası, Özbəkistan Respublikası	Qazaxıstan Respublikası, Qırğızıstan Respublikası, Özbəkistan Respublikası	Türkiyə, Qazaxıstan Respublikası, Qırğızıstan Respublikası	Azərbaycan Respublikası, Qazaxıstan Respublikası, Qırğızıstan Respublikası, Türkmənistan, Özbəkistan Respublikası
	Müşahidəçi dövlət: Özbəkistan Respublikası	Assosiativ üzv: Türkmənistan	Müşahidəçi üzv: Türkmənistan		Müşahidəçi: Azərbaycan Respublikası, Türkmənistan, Özbəkistan Respublikası	

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Cədvəldən də göründüyü kimi, 6 türk dövlətinin üzv olduğu regional təşkilatlardan biri İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatıdır[18]. Məlumat üçün onu da qeyd edək ki, 1964-cü ildə İran, Pakistan və Türkiyə tərəfindən İnkişaf Naminə Regional Əməkdaşlıq (RCD) adı ilə yaradılan Təşkilat 1985-ci ildə İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (İƏT) adlandırılmışdır. SSRİ-nin dağılmasından sonra 1992-ci ildə türdilli 5 keçmiş Sovet Respublikası - Azərbaycan Respublikası, Qazaxıstan Respublikası, Qırğızıstan Respublikası, Türkmənistan Respublikası və Özbəkistan Respublikası - da bu təşkilata qoşulmuşdur[18].

Türk dövlətlərinin bir araya gəldiyi regional təşkilatların içərisində ən gənci Türk Dövlətləri Təşkilatıdır. Türk Dövlətləri Təşkilatı və ya keçmiş adı ilə Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurası (Türk Şurası) – 2009-cu il 3 oktyabr tarixində Naxçıvanda imzalanan Naxçıvan müqaviləsi ilə Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Türkiyə arasında qurulmuş olan beynəlxalq təşkilatdır[12; 13; 19]. Özbəkistan 2018-ci il 30 aprel tarixində qatılma niyyətinin olduğunu açıqlamış və 2019-cu il 14 sentyabr tarixində də Türk Şurasına üzv olmuşdur. 2018-ci ildən Macarıstan müşahidəçi dövlətdir. TDT-nin məqsədi eyni dildə danışan və oxşar mədəni mühitdə yaşayan xalqların birliyinin gücləndirilməsi, siyasi və ticarət-iqtisadi əlaqələrin möhkəmləndirilməsi üçün yeni regional ümumtürk birliyinin yaranmasıdır [9; 12].

Türk Dövlətləri Təşkilatının üç mərkəzi vardır. Bunlar İstanbul, Bakı və Astanadır. İstanbul ümumi katibliyin, Bakı parlamentar assambleyasının, Astana isə Türk Akademiyasının mərkəzidir [19]. Ölkələrin dövlət rəhbərləri ildə bir dəfə rəsmi, bir dəfə də qeyri-rəsmi olaraq müxtəlif şəhərlərdə toplanırlar. TDT-nin güclənməsi həm də regionda yeni bir iqtisadi güc mərkəzinin formalaşması anlamına gəlir. Bu təşkilata üzv olan ölkələrdə 155 milyon nəfərdən çox insan yaşayır və ÜMD-ləri 2021-ci ildə 1138.5 milyard ABŞ dolları olmuşdur. Başqa sözlə desək, dünya əhalisinin 2 faizinin yaşadığı bu ölkələr qlobal ÜDM-də 1,2 faiz, ticarət dövriyyəsində 2,5 faizlik paya malikdirlər. Türk Dövlətləri Təşkilatının Baş katibi Bağdad Amreyev qeyd edir ki, TDT gündəliyində ticarətin sadələşdirilməsi, ticarət xidmətlərinin liberallaşdırılması və rəqəmsal ticarətin inkişafı ilə bağlı bir çox digər mühüm təşəbbüslər var ki, bunlar da ticarətin bu həcmi daha da artırmağı vəd edir. TDT ölkələri arasında ümumi məhsul ixracı 2016-cı ildə 13,9 milyard ABŞ dolları olubsa, bu göstərici 2021-ci ildə 25,9 milyard ABŞ dollarına çatıb [7].

TDT çərçivəsində iqtisadi əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsi bu ölkələrdə əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılmasına birbaşa təsir edəcəkdir.

Qeyd edək ki, türk dövlətləri arasında son illər strateji əməkdaşlıqla bağlı kifayət qədər sənəd imzalanmışdı. Məsələn, Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında 2010-cu il 16 avqust tarixində imzalanmış "Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında strateji tərəfdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında Müqavilə"ni qeyd edə bilərik. Həmçinin 2021-ci il 15 iyun tarixində Şuşada Azərbaycan və Türkiyə prezidentlərinin imzaladığı "Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında müttəfiqlik münasibətləri haqqında Şuşa Bəyannaməsi"nin xüsusi önəmi var[6]. Şuşa Bəyannaməsində vurğulanır ki, türk dünyasının davamlı inkişafına yönəlmiş qarşılıqlı fəaliyyətlərin regional və beynəlxalq müstəvilərdə irəli aparılmasında səyləri birləşdiriləcəkdir. Türk həmrəyliyinin daha da möhkəmləndirilməsi məqsədilə Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurası, Türk Akademiyası, Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondu, TÜRKSOY və Türkdilli Ölkələrin Parlament Assambleyası çərçivəsində həyata keçirilən fəaliyyətlərə təkan verəcəklər.

Eyni zamanda Azərbaycanla Qazaxıstan arasında ticarət-iqtisadi əməkdaşlıq haqqında Saziş, Azərbaycan Özbəkistan arasında sənaye sahəsində əməkdaşlıq haqqında Saziş, Azərbaycan Qırğızıstan arasında investisiyaların təşviqi və qarşılıqlı qorunması haqqında Sazişin kimi onlarla mühüm sənədlər imzalanmışdır.

Şübhəsiz ki, Türk Dövlətləri arasındakı əməkdaşlığın möhkəmlənməsi baxımından "**Türk dünyasına baxış 2040**"ın xüsusi yeri var[8].

"TÜRK DÜNYASINA BAXIŞ 2040"IN ÜZV ÖLKƏLƏR ARSINDAKI İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİN İNKİŞAFINA TÖHFƏSİ

2021-ci il 12 noyabr tarixində Türk Dövlətləri başçılarının İstanbul Zirvə toplantısında türk dünyasının birliyi istiqamətində çox mühüm qərarlar verilmiş və "Türk dünyasına baxış 2040" adlı sənəd qəbul olmuşdur[19]. Belə ki, türk dünyası üçün həyati vacib qərarları reallaşdırmaq üçün bir yol xəritəsinin qəbuluna zərurət yaranmışdır və qəbul edilən "**Türk dünyasına baxış 2040**" belə bir sənəd funksiyasını yerinə yetirəcəkdir. Türk Dövlətləri Təşkilatının sabiq Baş katibi B.Amreyev qeyd edir ki, "Türk dünyasına baxış 2040" proqramının qəbulu ölkələrin öz aralarında daha açıq, daha sistemli və daha məqsədyönlü əlaqələr vasitəsilə birlikdə daha yaxşı gələcək qurmağa qərar verdikləri tarixi məqamlardan biridir[7]. 2040-cı ilə kimi bu sənəddə müəyyənləşən hədəflərin reallaşması türk dünyası integrasiyasına böyük töhfə verə bilər. Sözügedən sənəddə hər bir sahə üzrə türk dünyasının gələcək əməkdaşlığını və birliyini təmin edəcək məqamlara yer verilib.

Xüsusən də "**Türk dünyasına baxış 2040**" üzv dövlətləri Şərq və Qərb - Şimal və Cənub ticarət dəhlizlərini birləşdirən güclü regional iqtisadiyyat qrupuna çevrilməyini hədəfləyirlər və onların aralarında ticarət həcmünün artırılması, ticarətin asanlaşdırılması, tarif və qeyri-tarif məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılması, ticarətdə milli valyutanın payının artırılması, xarici valyutadan asılılığın azaldılması, sərhəd keçidlərində gömrük və tranzit prosedurlarını asan və ahəngdar etmək istiqamətində birgə iş aparacaqları ilə bağlı niyyətlərini göstərir.

Həmçinin, türk dövlətləri nəqliyyat sektorlarını liberallaşdırmaq və Xəzərdən keçid Beynəlxalq Şərq-Qərb Mərkəzi Nəqliyyat Dəhlizinin boyunca nəqliyyatın önündəki fiziki olmayan maneələri aradan qaldıracaqlar.

"**Türk dünyasına baxış 2040**"a imza atan dövlətlər qlobal miqyasda baş verən prosesləri də yaxından izləməklə yanaşı, Dördüncü Sənaye İnqilabını, rəqəmsal texnologiyaların və süni intellektin müxtəlif sahələrdə istifadəsini dəstəkləyəcəklərini bəyan edirlər. Sənəddəki mühüm məqamlardan biri də enerji sahəsində üzv dövlətlər arasında strateji əməkdaşlıq yaradılması ilə bağlı müddəanın əksini tapmasıdır. Üzv dövlətlərin artan elektrik tələbatını ödəmək üçün integrasiya olunmuş şəbəkə sistemi vasitəsilə səmərəli transsərhəd elektrik əlaqələrinin qurulmasını hədəfləyir.

Türk Dövlətləri Təşkilatının turizm ilə bağlı da ciddi hədəfləri var. Belə ki, yeni birgə

turizm layihələri vasitəsilə üzv dövlətlərin regionun turizm mərkəzinə çevrilməsi və turizm potensialından tam istifadə edilməsi istiqamətində iş aparılacaqdır. Bu sahədə xidmətlərin və turizm məhsullarının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədilə turizm infrastrukturuna və xidmət sektoruna yönələn investisiyalar dəstəklənəcəkdir.

“**Türk dünyasına baxış 2040**”nda turizm ilə yanaşı kənd təsərrüfatının inkişafına da xüsusi yanaşma var. Türk Dövlətləri Təşkilatı regionumuzda davamlı kənd təsərrüfatının inkişafı, ərzaq məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsinin yüksəlməsi və qida təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələsinə önəm verir.

Ekoloji cəhətdən təmiz, davamlı və orqanik kənd təsərrüfatı potensialının artırılması üçün bu sahədə də əməkdaşlıq gücləndiriləcəkdir. Həmçinin kənd təsərrüfatı sahəsində beynəlxalq təşkilatlarla səmərəli əməkdaşlıq təşviq ediləcəkdir.

Ümumiyyətlə, bir məqamı da qeyd edək ki, “**Türk dünyasına baxış 2040**”ın ikinci hissəsi iqtisadi məsələlərə həsr edilmişdir və iqtisadi inteqrasiya sözügedən sənədin ən mühüm hissəsini təşkil edir. Sənədin İqtisadi və Sektoral Əməkdaşlıq bölməsi iqtisadi işbirliyi, nəqliyyat və gömrük, İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyaları, enerji, turizm, səhiyyə, ətraf mühit, kənd təsərrüfatı alt başlıqları ilə verilmişdir.

“TÜRK DÜNYASINA BAXIŞ 2040”IN REALLAŞMASININ AZƏRBAYCANA İQTİSADI TƏSİRLƏRİ

“**Türk dünyasına baxış 2040**” həm siyasi, həm də iqtisadi baxımdan Azərbaycan Respublikasının maraqlarına tam cavab verir. İlk olaraq onu qeyd edək ki, növbəti onillikdə ölkəmizdə sosial-iqtisadi rifahın yüksəldilməsi üçün iqtisadiyyatın ikiqat artımının təmin edilməsi qarşıda duran başlıca strateji çağırışlardan biridir[1]. Bu baxımdan Türk Dövlətləri Təşkilatının üzvləri ilə iqtisadi əlaqələrin dərinləşdirilməsi ölkəmizin iqtisadi inkişafına xidmət edəcəkdir.

Qeyd edək ki, Azərbaycanın türk dövlətləri ilə ticarət əlaqələrini inkişaf etdirmək üçün böyük potensial var.

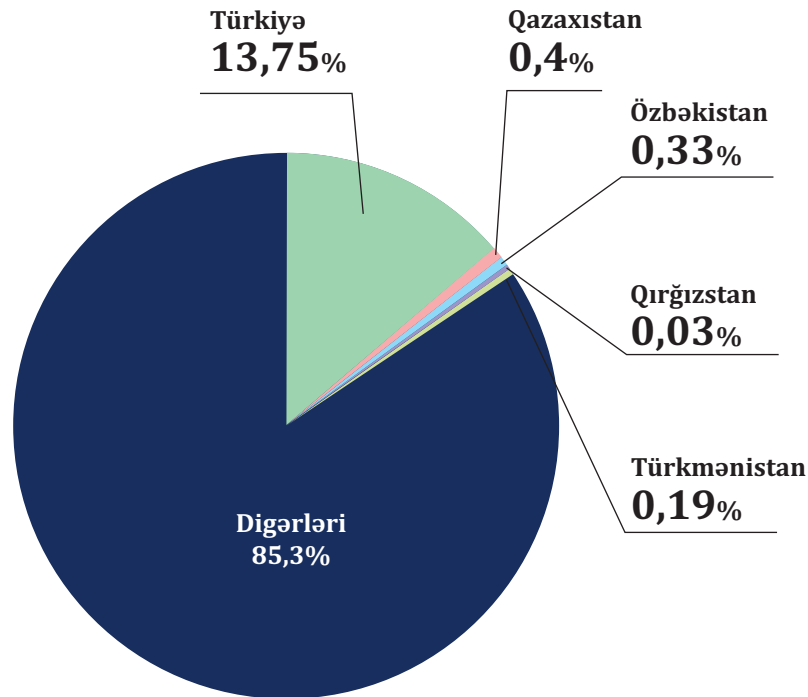
Cədvəl 2. Azərbaycanın türk dövlətləri ilə ticarət əlaqəsi, min ABŞ dolları

Dövlətlər		2017	2018	2019	2020	2021
Türkiyə Respublikası	İxrac	1366337	1825982	2862695	2597777	2818136
	İdxal	1273709	1576865	1646802	1563048	1843709
Qazaxıstan Respublikası	İxrac	34273	46644	24023	25920	39894
	İdxal	107827	174145	205579	116108	95905
Qırğızıstan Respublikası	İxrac	603	4034	2744	1833	6023
	İdxal	1157	2049	30458	3584	2995
Özbəkistan Respublikası	İxrac	3959	9351	28871	23131	33490
	İdxal	26041	34597,5	53092	59188	78413
Türkmənistan Respublikası	İxrac	54122	23799,6	23066,5	18910	34276
	İdxal	110024	109352	202586	89865	70748

Mənbə: [15; 16]

Onu da qeyd edək ki, Türkiyə və Azərbaycan respublikaları aralarındakı ticarət dövriyyəsinə 2023-cü ildə 15 milyard dollara çatdıracağı hədəfləyirlər[5]. Bu məqsədə töhfə vermək üçün 2020-ci il 25 fevral tarixində Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında Preferensial Ticarət Sazişi imzlanmışdır. Bu 2021-ci il 1 mart tarixindən qüvvəyə minmişdir[4]. Amma burada onu da nəzərə almalıyıq ki, 2021-ci ildə Türkiyə ilə ticarət dövriyyəimiz 4,7 milyard ABŞ dolları olmuşdur.

Şəkil 1. 2021-ci ildə Azərbaycanın ticarət dövriyyəsində türk dövlətlərinin payı, %

Mənbə: [15; 16]

Şəkildən də göründüyü kimi, Azərbaycanın ticarət dövriyyəsində Türkiyə istisna olmaqla digər türk dövlətlərinin payı çox azdır. **"Türk dünyasına baxış 2040"** nun reallaşması bu sahədə Azərbaycan üçün yeni imkanlar yaradacaqdır.

Digər tərəfdən, **"Türk dünyasına baxış 2040"** nun reallaşması "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" in[2] və "Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası" nın[3] da icrasına töhfə verəcəkdir. Belə ki, inkişaf strategiyasına əsasən 2026-cı ilə kimi ölkə iqtisadiyyatının hər il orta hesabla 3–4%, qeyri-neft-qaz ÜDM-i isə illik orta hesabla 5% artması proqnozlaşdırılır. 2026-cı ildə ÜDM-in artımı 2021-ci illə (5,6%) müqayisədə 1,2 dəfə, qeyri-neft-qaz ÜDM-in artımı 2021-ci illə (7,2%) müqayisədə 1,3 dəfə artacaqdır. Xüsusən də qeyri-neft-qaz sənayesi hər il orta hesabla 8,3%, kənd təsərrüfatında 4%, informasiya və rabitə sektorunda 10%, tikinti sektorunda 3%, nəqliyyat sektorunun 5% arım gözlənilir. 2026-cı ildə turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə sektorunda yaradılacaq əlavə dəyər 2019-cu illə müqayisədə 1,5 dəfə artacaqdır. Ölkənin tranzit yükdaşımalardan əldə etdiyi gəlir 2019-cu ildəki 227 mln manatdan 2 dəfəyədək artaraq 450 mln manata çatdırılması hədəflənir. Qeyri-neft-qaz ixracının həcmi 2021-ci illə (2,7 mlrd ABŞ dolları) müqayisədə 1,8 dəfə artırılması qarşıya məqsəd qoyulmuşdur[3].

Ölkəmizdə ümumi məhsul buraxılışında regionların xüsusi çəkisi 35%-dən 42%-ə çatdırılması hədəflənir. Məhz **"Türk dünyasına baxış 2040"** da yer alan hədəflərdə bu baxımdan Azərbaycanın maraqlarına tam uyğundur. Eyni zamanda bu sənəddə üzv dövlətlər Xəzər dənizindən keçən Beynəlxalq Şərq-Qərb Dəhlizində Şərqlə Qərb arasında ən təhlükəsiz nəqliyyat əlaqəsinə təşkil etmək öhdəliyi götürürlər və müxtəlif beynəlxalq iqtisadi platformalarda Zəngəzur dəhlizini birgə təbliğ edəcəklərini bəyan edirlər. Türk Dövlətləri Təşkilatının vizyonunda Zəngəzur dəhlizinin yer alması Azərbaycanın maraqları baxımından xüsusi önəm daşıyır.

NƏTİCƏ

Yekun olaraq qeyd edə bilərik ki, Türk Dövlətləri Təşkilatı əməkdaşlığın güclənməsinə xidmət edən global əhəmiyyətli bir platformadır və bu təşkilat əməkdaşlığın daha da inkişaf etdirilməsi üçün işlək mexanizmə malik bir beynəlxalq qurum kimi özünü təsdiqləmişdir. **"Türk dünyasına baxış 2040"** da türk dövlətlərinin maraqları baxımından bütün strateji məsələləri

əhatə edir. Burada əksini tapan məsələlərin reallaşması üzv dövlətlərin dayanıqlı iqtisadi inkişafına, ticarətdə tam inteqrasiyaya nail olmalarına və vahid investisiya məkanının yaradılmasına böyük töhfə verəcəkdir. Bu baxımdan Türk İnvestisiya Fondunun yaradılması da təqdirəlayiqdir. Xüsusən də **“Türk dünyasına baxış 2040”**ın həyata keçirilməsi üçün 2022-2026-cı illəri əhatə edən strategiyanın qəbulu [10] mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycana gəldikdə isə qeyd edək ki, ölkəmiz türk dövlətləri arasındakı iqtisadi əlaqələrin inkişafından bəhrələnəcəkdir. Xüsusən də müxtəlif beynəlxalq iqtisadi platformalarda Zəngəzur dəhlizinin birgə təbliği, TDT üzvlərinin işğaldan azad edilmiş ərazilərdə bərpa, yenidənqurma və reinteqrasiya tədbirlərinə dəstək verməyə hazır olduqlarını bəyan etmələri ölkəmizin maraqları baxımından önəmli məsələdir. Eyni zamanda Beynəlxalq Birləşmiş Yük Daşımaları və Sadələşdirilmiş Gömrük Dəhlizinin yaradılmasına dair son sazişlər Orta Dəhlizin əhəmiyyətini və səmərəliliyini daha da artıracaq və bu da öz növbəsində Azərbaycanın iqtisadi inkişafına töhfə verəcəkdir. 2022-ci ilin 11 noyabr tarixində Özbəkistanda keçirilən Türk Dövlətləri Təşkilatının IX Zirvə Görüşündə imzalanan Səmərqənd Bəyannaməsi bu baxımdan xüsusi yer tutur.

Qənaətimizcə, bundan sonra da Azərbaycan TDT çərçivəsində əməkdaşlığın dərinləşdirilməsində aparıcı rol oynamalı və **“Türk dünyasına baxış 2040”** əsas götürülərək növbəti mərhələdə qəbul olunan sənədlərin icrasına töhfə verməlidir. Bu sənədlərdə müəyyənləşən hədəflərin tam icrası üçün işlək mexanizmlərin yaradılması istiqamətində də fəaliyyət dərinləşməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi siyasətin və iqtisadi islahatların yeni idarəetmə çərçivəsinin yaradılması və “Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Sabitliyi Şurasının yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 15 iyul tarixli 995 nömrəli Fərmanının ləğv edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı şəhəri, 9 sentyabr 2020-ci il
<https://e-qanun.az/framework/45900>
2. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli 2469 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir
<https://e-qanun.az/framework/46813>
3. Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası. Bakı şəhəri, 22 iyul 2022-ci il.
<https://e-qanun.az/framework/50013>
4. Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Türkiyə Respublikası Hökuməti arasında Preferensial Ticarət Sazişinin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 31 may 2020-ci il
<https://e-qanun.az/framework/45319>
5. Azərbaycan və Türkiyə prezidentləri mətbuata birgə bəyanatlarla çıxış ediblər.
https://azertag.az/xeber/Azerbaycan_ve_Turkiye_prezidentleri_metbuata_birge_beyanatlarla_chixis_edibler_YENILANIB_VIDEO-1807667
6. Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında müttəfiqlik münasibətləri haqqında Şuşa Bəyannaməsi.
<https://e-qanun.az/framework/49147>
7. Bağdad Amreyev. Daha güclü, daha yaxşı inteqrasiya olunmuş və daha sıx birləşmiş Türk dünyasına doğru.
<https://azertag.az/xeber/2372813>
8. Türk Dünyası 2040 Vizyonu
<https://www.turkkon.org/assets/pdf/haberler/turk-dunyasi-2040-vizyonu-2396-98.pdf>

9. Türk Dövlətləri Təşkilatı
<https://economy.gov.az/az/page/beynelxalq-elaqeler/iqtisadi-teskilatlarla-emekdasliq/regional-teskilatlar/turkdilli-dovletlerin-emekdasliq-surasi-tdes>
10. Türk Devletleri Təşkilatı dokuzuncu zirvesi Semerkant Bildirisi
<https://www.turkkon.org/assets/pdf/haberler/semerkant-bildirisi-2679-164.pdf>
11. The Cooperation Council of Turkic Speaking States - The Turkic Council
<https://www.turkkon.org/assets/dokuman/Final-Turkic-Council-Report-Interactive-High-Res.pdf>
12. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2559564>
13. https://www.researchgate.net/publication/360963429_Institutional_Development_and_Cooperation_Mechanisms_of_the_Organization_of_Turkic_States
14. Turkic council | 10th anniversary of the nakhçıvan agreement
<https://www.turkkon.org/assets/pdf/yayinlar/ozel-yayin-turk-konseyi-nahcivan-anlasmasin-10-yil-donumu-11-tr.pdf>
15. <https://customs.gov.az/az/faydali/gomruk-statistikasi/xarici-ticaretin-veziyyeti-haqqinda>
16. <https://stat.gov.az/source/trade/>
17. https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/whatis_e.htm
18. <https://www.eco.int/>
19. <https://www.turkkon.org/en/turk-konseyi-hakkinda>

THE IMPACT OF THE IMPLEMENTATION OF THE "TURKIC WORLD VISION 2040" ON ECONOMIC DEVELOPMENT

Ramil HUSEYN

SUMMARY

"Turkish World Vision 2040" adopted in 2021 is an important document that serves the development of political and economic relations between the Turkish states. The second section of the document is devoted to economic issues. Here is a road map of cooperation in the fields of economic cooperation, transport, customs, energy, tourism, agriculture and etc. In this article, the author evaluates the impact of the implementation of the "Turkish World Vision 2040" on the development of the economic relations of the Turkish states and makes relevant proposals in this regard.

Keywords: *Organization of Turkic States, Turkic world, economic relations, trade, investment*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 15.08.2022

Çapa qəbul olunub: 14.11.2022

“İQTİSADI İSLAHATLAR” elmi-analitik jurnal

BEYİN MƏRKƏZLƏRİNİN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFDA ROLU

 № 3 (4)

Rəşad HÜSEYNOV
İqtisadi İslahatların Təhlili və
Kommunikasiya Mərkəzinin
İqtisadi təhlil və analitik informasiya
departamentinin rəhbəri

Vüsalə CƏFƏROVA,
İqtisadi İslahatların Təhlili və
Kommunikasiya Mərkəzinin Layihələr
departamentinin rəhbəri

Zənurə TALİBOVA,
İqtisadi İslahatların Təhlili və
Kommunikasiya Mərkəzinin Kommunikasiya
departamentinin rəhbəri

Beyin Mərkəzlərinin sosial-iqtisadi inkişafda rolu

Rəşad HÜSEYNOV

İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin
İqtisadi təhlil və analitik informasiya departamentinin rəhbəri

Vüsalə CƏFƏROVA,

İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin
Layihələr departamentinin rəhbəri

Zənurə TALİBOVA,

İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin
Kommunikasiya departamentinin rəhbəri

XÜLASƏ

Beyin mərkəzlərinin inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafında rolu son dövrlər nəzərə cərpacaq dərəcədə artmaqdadır. Bunun isə əsas səbəbi Böyük Verilənlərin (Big Data) toplanması, saxlanması və analitikasının aparılması üçün yeni texnoloji yeniliklərin dinamik şəkildə inkişaf etməsidir. Bu gün beyin mərkəzləri, iqtisadi və sosial siyasətlərin qəbul edilməsi prosesini təkmilləşdirir, eyni zamanda regional və beynəlxalq şəbəkələr yaradır ki, bu da sosial-iqtisadi inkişafa öz töhfəsini verir. Dünyanın beyin mərkəzləri qloballaşma və idarəetmə, beynəlxalq iqtisadiyyat, ətraf mühit problemləri, beynəlxalq sülh və təhlükəsizlik, yoxsulluğun azaldılması, səhiyyə və global sağlamlıq, informasiya və cəmiyyət kimi mühüm siyasət sahələrində bilik və siyasət arasında körpü yaratmağa kömək edir və bu istiqamətdə qlobal təşəbbüslər hazırlayır. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən beyin mərkəzlərinin bir sıra əsas istiqamət üzrə apardıqları fəaliyyətlər data əsaslı strateji idarəetmədə önəmli rol oynayır ki, bu istiqamətlərə müxtəlif növ sorğuların aparılması və onların analizləri, elektron hökumətin yaratdığı Böyük Verilənlər və buna əsaslanan təhlillər, sosial medianın izlənməsi və aparılan araşdırmalar, eləcə də sosial və iqtisadi islahatların monitorinqi və qiymətləndirilməsi ilə bağlı yaranan dataların təhlili aiddir.

Açar sözlər: *Beyin mərkəzləri, böyük verilənlər, data əsaslı qərar vermə, kommunikasiya, sosial-iqtisadi inkişaf.*

GİRİŞ

Qlobal miqyasda beyin mərkəzlərinin rolu informasiya və texnoloji inqilab, həmçinin siyasət problemlərinin artan mürəkkəbliyi fonunda getdikcə güclənir. Beyin mərkəzləri həm strateji qərarları qəbul edənlərə, həm də bütövlükdə ictimaiyyətə data əsaslı qərarlar qəbul etməyə imkan verən daxili və beynəlxalq məsələlər üzrə fundamental tədqiqat, təhlil və analizlər aparan institutlar sayılırlar.

"Azərbaycan Respublikasında elm və təhsil sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında" Prezident Fərmanı elm və təhsilin qarşılıqlı əlaqəsinin möhkəmləndirilməsi və bu sahələrdə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. "Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası"na əsasən elmin müxtəlif sahələri üzrə tədqiqatlar genişləndiriləcəkdir. Müasir təfəkkürlü və kreativ düşüncəli gənclər erkən vaxtlardan elmi araşdırmalara cəlb ediləcəkdir. Elmi tədqiqatların rəqabətli və məqsədli maliyyələşdirilməsi mexanizmi yaradılacaqdır. Eyni zamanda elmi-texniki və təcrübə-konstruktor işlərinin (ETTKİ) kommersiyalaşdırılmasına dəstək veriləcəkdir. Bu məqsədlə həyata keçirilən tədqiqatlar maliyyələşdiriləcək, ETTKİ infrastrukturunu inkişaf etdiriləcəkdir. Müasir dövrdə texnologiyaların kommersiyalaşdırılması innovativ inkişafda prioritet olduğundan, tədqiqat nəticələrinin məhsula çevrilməsi təmin

olunacaq və elmi tədqiqatlarda mövcud maneələr müəyyən edilərək aradan qaldırılacaqdır. Nəticədə, innovasiyaların bazara çatdırılması asanlaşdırılacaq, ETTKİ üzrə xərclərin ÜDM-dəki payı isə 0,1% səviyyəsinə çatdırılacaqdır. Eyni zamanda strategiyada 2026-cı ilə qədər, ölkədə tədqiqat potensialı yüksək olan iki universitetin bazasında iki tədqiqat universitetinin yaradılması da nəzərdə tutulur.

Beyin mərkəzlərinin kommunikasiyası digər bütün növ kommunikasiyalardan fərqlənir. Amerikalı iqtisadçı Tomas Stüart "Fortuna Magazine"-ə verdiyi müsahibədə bildirdi ki, intellektual kapital menecerlərinin ən böyük vəzifəsi "bilini paylaşa bilən təşkilatlar yaratmaqdır". O, paylaşılmayan intellektual kapitalı faydasız otaqda tək oturan müdrik adama bənzədir. Amerikalı iqtisadçı beyin mərkəzlərində informasiyaların ötürülməsi üçün şəbəkələrin qurulmasını olduqca əhəmiyyətli hesab edib. O bildirib ki, bu şəbəkələr auditoriya, dinləyicilər, təchizatçılar və bütün maraqlı tərəflər arasında körpü rolunu oynayır. Hazırda dünyada 5500-dən artıq beyin mərkəzi fəaliyyət göstərir və bu mərkəzlərin bir çoxu hələ də effektiv kommunikasiyanın qurulması, təsir imkanlarının artırılması və nəticənin əldə edilməsində ölçü meyarları barədə standartlar müəyyən edilməsi üçün araşdırmalar aparırlar.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Kommissiyasının saytında yerləşdirilən məlumata əsasən Azərbaycanda fəaliyyət göstərən elmi müəssisələrin sayı 103-dür. Elmi araşdırmalar aparan Qeyri – Hökumət Təşkilatlarının sayı isə 50 ətrafındadır. Qeyd edilən elmi müəssisələr elmin demək olar ki, bütün sahələri üzrə fəaliyyət göstərirlər.

BEYİN MƏRKƏZLƏRİ BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏDƏ

Dünyanın beyin mərkəzləri son 30 il ərzində qloballaşma və idarəetmə, beynəlxalq iqtisadiyyat, ətraf mühit problemləri, beynəlxalq sülh və təhlükəsizlik, yoxsulluğun azaldılması, səhiyyə və qlobal sağlamlıq, informasiya və cəmiyyət kimi mühüm sahələrdə bilik və strateji qərarların verilməsi arasında körpü yaratmağa kömək edən bir sıra qlobal təşəbbüslər hazırlayırlar. Bu gün beyin mərkəzləri, beynəlxalq əməkdaşlıq səylərini artırmaqla bütün dünyada vətəndaş cəmiyyətlərini gücləndirir, siyasətlərin qəbul edilməsi prosesini təkmilləşdirir, regional və beynəlxalq şəbəkələr yaradırlar. Vətəndaş cəmiyyətində iqtisadi siyasəti təhlil edən tədqiqat mərkəzləri önəmli rola malikdir. Fəaliyyət göstərən beyin mərkəzlərinin böyüməsinə təsir göstərən amilləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- İnformasiya və texnoloji inqilab;
- Hökumətlərin informasiya üzərində inhisarının itməsi;
- Siyasət problemlərinin artan mürəkkəbliyi və texniki xarakteri;
- Hökumətin fəaliyyət miqyasının artması;
- Qloballaşma;
- Dövlət və qeyri-dövlət qurumlarının rolunun artması;
- "Lazım olan vaxtda, lazım olan yerdə və lazım olan formada" yığcam məlumata və təhlilə ehtiyacın artması.

Beyin mərkəzlərində dünyanın aparıcı alimləri və mütəxəssisləri çalışır və həlli vacib məsələlər üzrə siyasət sənədləri hazırlayırlar. Bir sıra beynəlxalq təşkilatların hazırladığı layihələri buna misal göstərmək olar. Məsələn, Think-20 tərəfindən G20 ölkələri üçün hazırlanan elmi tövsiyələr (<https://www.t20indonesia.org/>), Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri (DİM) üzrə Tərəfdaşlıq Platforması (<https://sdgs.un.org/partnerships>), İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı Qlobal forumu (<https://www.oecd.org/development/globalforum>).

Pensilvaniya Universiteti müxtəlif kateqoriyalar üzrə dünyanın aparıcı beyin mərkəzlərini sıralayan illik "Global Go To Think Tank" İndeksi hazırlayır. İndeksin hazırlanması dünyanın çap və elektron media, akademik, dövlət və özəl donor institutları və hökumətlərdən ibarət olan 1796-dan çox qurum və ekspertlərdən ibarət bir panel tərəfindən həyata keçirilir. Hər il hazırlanan "İllik Beyin Mərkəzləri" İndeksi akademiklər, jurnalistlər, donorlar və ictimaiyyət tərəfindən dünyanın aparıcı araşdırma mərkəzlərini tapmaq və onlarla əlaqə yaratmaq üçün istifadə olunur. Burada əsas məqsəd beyin mərkəzlərinin profilini və fəaliyyətini artırmaq və

beyin mərkəzlərinin dünya miqyasında hökumət və vətəndaş cəmiyyətlərində oynadığı mühüm rol haqqında ictimaiyyəti məlumatlandırmaqdır.

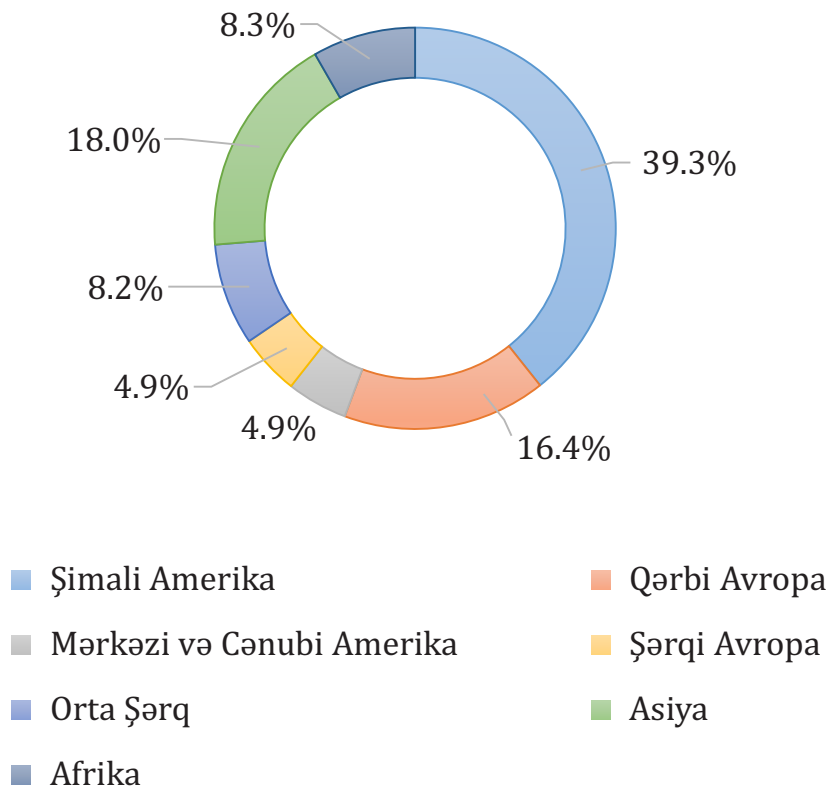
Bu günə qədər Beyin Mərkəzləri və Vətəndaş Cəmiyyətləri Proqramı (TTCSP) 85 ölkədə texniki yardım və potensialın gücləndirilməsi proqramlarını təqdim edib. Hazırda beyin mərkəzlərinin regional və qlobal şəbəkələrinin daha da gücləndirilməsi üzərində işlənilir. Əsas məqsəd yüksək keyfiyyətli və strateji qərarların verilməsinə ciddi şəkildə təsir göstərəcək araşdırmaları hazırlamaq və ictimai rifah naminə fəaliyyətləri formalaşdırmaq qabiliyyətini nümayiş etdirən beyin mərkəzlərini səfərbər etməklə davamlı institusional və dövlət səviyyəsində tərəfdaşlıq yaratmaqdır.

Beyin mərkəzləri və akademik institutlar sistemli, sektorlararası, qlobal miqyasda bir-birindən asılı olan və hər bir ölkənin həll etmək imkanlarından kənar olan məsələlərə üstünlük verməlidirlər. İnkişaf determinantları olan yoxsulluq, ətraf mühitin dəyişməsi, miqrasiya, qida təhlükəsizliyi kimi problemlər buna misaldır. Bunun üçün strateji qərarvermədə nüfuza malik yerli qurumlar və vətəndaş cəmiyyətinin nümayəndələri, eləcə də qlobal maraqlı tərəflərlə əlaqəyə ehtiyac vardır.

İqtisadi inkişafa fokuslanan beyin mərkəzləri və akademik institutlar universallığa dəstək verməlidirlər. Bilik "qlobal ictimai məhsul" hesab edilməlidir və beyin mərkəzləri və digər bilik institutları milli, regional və qlobal səviyyələrdə öyrənmə və həll yollarını paylaşmalıdırlar. Məqsədlərə çatmaqda hər bir ölkə özünəməxsus çətinliklərlə üzləşə bilsə də, "universallıq" beyin mərkəzlərinin qlobal əməkdaşlıq tələb edən problemlərin həlli üçün çərçivəni təmin edir.

Hazırda beyin mərkəzlərinin çoxu Şimali Amerikada fəaliyyət göstərir (39,3%), Asiya və Qərbi Avropada fəaliyyət göstərən beyin mərkəzləri dünya üzrə fəaliyyət göstərən mərkəzlərin 18% və 16,4%-ni təşkil edir.

Qrafik 1. Beyin mərkəzlərinin regional bölgüsü

AZƏRBAYCANDA BEYİN MƏRKƏZLƏRİNİN DATA ƏSASLI STRATEJİ İDARƏETMƏDƏ ROLU

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən beyin mərkəzlərinin 4 istiamət üzrə apardıqları fəaliyyətlər data əsaslı strateji idarəetmədə önəmli rol oynayır. Bu istiqamətlərə müxtəlif növ sorğuların aparılması və onların analizləri, elektron hökumətin yaratdığı Big Data (böyük verilənlər) və buna əsaslanan təhlillər, sosial medianın izlənməsi və aparılan araşdırmalar, eləcə də sosial və iqtisadi islahatların monitorinqi və qiymətləndirilməsi ilə bağlı yaranan dataların təhlili aiddir. Aşağıda qeyd edilmiş istiqamətlər üzrə ətraflı məlumat və araşdırma verilmişdir:

□ Sorğular

■ İctimai fikrin öyrənilməsi üçün vətəndaşlar arasında sosioloji sorğuların keçirilməsi siyasi və sosial trendləri, cəmiyyət üçün əhəmiyyət kəsb edən məsələləri müəyyən etməyə və bu barədə aidiyyəti dövlət orqanlarını və qurumlarını məlumatlandırmağa xidmət edir. Məsələn, Sosial Araşdırmalar Mərkəzinin apardığı anket sorğuları, fokus qrup müzakirələri, intervyular ölkədə aparılan sosial siyasətin vətəndaşlar tərəfindən necə qiymətləndirildiyini müəyyən etməyə xidmət edir. Bununla yanaşı sorğuların təhlil edilməsi aidiyyəti dövlət qurumları üçün qərarların verilməsində önəmli rol oynaya bilər.

■ Biznes mühitinin yaxşılaşdırılması və iqtisadi islahatlara dəstək məqsədi ilə sahibkarlar arasında aparılan sorğular müvafiq olaraq təhlil edilir və bunların əsasında görüləcək tədbirlər müəyyən edilir. Məsələn, Biznes Mühiti və Beynəlxalq Reytinglər üzrə yaradılan Komissiyanın bəzi işçi qrupları mütəmadi olaraq sahibkarlar arasında sorğular keçirirlər (tikintiyə icazələrin verilməsi sahəsində, vergi islahatları sahəsində, elektrik təchizatı şəbəkəsinə qoşulma sahəsində və s.) bu sorğuların nəticəsində isə növbəti ildə ölkədə biznes mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində görüləcək işlər müəyyən edilir.

■ Dövlət orqanlarının (qurumlarının) vətəndaşlara və sahibkarlara göstərdiyi xidmətlərin səviyyəsini ölçmək üçün mütəmadi olaraq xüsusi sorğulardan istifadə edilir ki, bu da xidmətlərin göstərilməsində yaranan çətinlikləri görməyə və onları aradan qaldırmağa dəstək olur. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyi "ASAN indeksi" üzrə illik olaraq dövlət orqanlarının vətəndaşlara göstərdiyi xidmətləri qiymətləndirir[2]. Bununla yanaşı, hazırda icra prosesində olan "KOB indeksi" dövlət xidmətlərinin mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə təsirlərini qiymətləndirilməsində istifadə ediləcəkdir[3].

□ Sosial medianın monitorinqi

■ Sosial media vasitələrinə internet üzərindən yayımlanan informasiya saytları, sosial şəbəkələr, bloqlar, anı ünsiyyət proqramları, forumlar daxildir. Sosial şəbəkələrin – əsasən də orada yer alan mətnlərin, rəylərin, həştəqlərin, açar sözlərin və s. monitorinqləri aparılır ki, bu da sosial şəbəkələrdə aktiv olan müxtəlif auditoriyaların maraqlarını müəyyən etməyə, ümumilikdə vətəndaşların istək və arzularını dəqiqliklə izləməyə və müvafiq olaraq lazımi strateji qərarların verilməsinə və tədbirlərin görülməsinə xidmət edir.

■ Sosial şəbəkələrdə istifadəçi davranışlarının xarakterizə olunması və əlaqələrin qiymətləndirilməsi məqsədi ilə monitorinqlər aparılır. İnsanların bu günlərdə internetdə paylaşa biləcəkləri məlumatlara demək olar ki, məhdudiyət yoxdur və sosial mediada məlumatların geniş və tez yayıldığını nəzərə alsaq, şəbəkələrin monitorinq edilməsi ölkəni mümkün təhlükələrdən qoruya bilər.

■ Eyni zamanda, sosial media monitorinqləri vətəndaşlarla interaktiv əlaqə yaratmaqla auditoriyanın tələbatı olan məlumatları sosial media vasitəsilə yaymağa da öz tövhəsini verir. Hal-hazırda monitorinqlərin aparılması "Big Data" analitika texnologiyalarından (data mining, text mining və s.) istifadə olunur.

□ Elektron hökumət (e-government)

■ Elektron hökumət – dövlət, vətəndaşlar və biznes sektoru arasında qarşılıqlı əlaqələrin qurulmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir və bununla da böyük verilənləri formalaşdırır ki, bu verilənlərdən istifadə etməklə strateji qərarların verilməsində yeni mərhələ açılır. Məsələn,

Elektron Kənd Təsərrüfatı İnformasiya Sisteminin yaratdığı böyük verilənlərdən istifadə etməklə kənd təsərrüfatı sahəsində optimal strateji qərarlar verilir ki, bu da aparılan aqrar siyasətin daha səmərəli olması deməkdir.

- Elektron hökumətin yaratdığı böyük verilənlər həm sosial həm də iqtisadi siyasətdə qərarların çevik və sürətli verilməsinə gətirib çıxarır, eyni zamanda xərclərin azalmasına töhfə verir.

- Yeni nəsil elektron hökumət (e-government 3.0) bu sahədə süni intellektin (artificial intelligence) və maşın öyrənməsinin (machine learning) geniş tətbiqini nəzərdə tutur ki, bu da xammal sayılan informasiyanın biliyə çevrilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

- **İslahatların monitorinqi və qiymətləndirilməsi**

- Sosial və iqtisadi sahədə dövlət strategiyalarının, proqramların, tədbirlər planlarının monitorinqi və qiymətləndirilməsi nəticəsində böyük verilənlər bazası yaranır. Xüsusən yeni islahatların hazırlanmasında monitorinq və qiymətləndirmə nəticəsində əldə olunan datalardan istifadə etmək olur. İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi (İİTKM) monitorinq və qiymətləndirmə institutu kimi ölkədə icra edilən strateji sənədlərin monitorinqini və qiymətləndirilməsini aparır. Bu proses rəqəmsal platforma olan monitoring.az portalı vasitəsi ilə yerinə yetirilir. Monitoring.az portalı dövlət strategiyalarının, proqramların, tədbirlər planlarının monitorinqi və qiymətləndirilməsi nəticəsində Böyük Verilənlər bazası yaratmağa imkan yaradır.

- Digər tərəfdən Biznes mühiti və beynəlxalq reytinglər üzrə Komissiyanın internet portalı olan azranking.az portalı verilənlər bazasından istifadə etməklə islahatların generasiyasını təmin edir və islahatlar da yenidən monitorinq olunur.

- Beləliklə, monitoring.az və azranking.az portalları arasında funksional əlaqə - "müdrək çevrə" - yaranır ki, bu da data əsaslı qərarvermə prosesinə əhəmiyyətli dərəcədə töhfə verir. Eyni zamanda strateji qərarların qiymətləndirmə, koordinasiya və kommunikasiya imkanlarını artırmaqla bərabər ölkədəki islahat proseslərinin də sürətlənməsinə müsbət təsir göstərir. İİTKM-in təqdim etdiyi Azranking.az və Monitoring.az platformaları funksional əlaqələndirilməklə islahatlar və monitorinqin iş axınlarını rəqəmsal olaraq bir-birinə bağlayır: yeni islahat yeni monitorinq və yeni monitorinq yeni islahat təşəbbüslərini yaradır. İİTKM-də islahatların "həyat tsikli" nə aid olan bütün mərhələlər tam rəqəmsallaşdırılıb. Bu isə prosesin səmərəliliyini, şəffaflığını, inklüzivliyini və hesabatlılığını təmin edir.

BEYİN MƏRKƏZLƏRİNİN KOMMUNİKASIYASI

Beyin mərkəzlərinin kommunikasiyası digər bütün növ kommunikasiya metodlarından fərqlənir. Yəni beyin məhsulunu yaratmaq və satmaq, elmi fəaliyyət ilə məşğul olmaq, iqtisadiyyat sahəsində yeni modelləşdirmə yaratmaq, innovativ həllərlə məşğul olmaq, paralel olaraq bu informasiyanı cəmiyyətə düzgün formada ötürmək – bütün bunları cəmiyyətə təqdim etmək heç də həmişə ənənəvi kommunikasiya vasitələri ilə mümkün olmur. Bu sahədə də daima yenilikçi olmaq lazımdır. Amerikalı iqtisadçı Tomas Stüart (1991) "Fortuna Magazine"-ə verdiyi müsahibədə bildiir ki, intellektual kapital menecerlərinin ən böyük vəzifəsi "bilini paylaşa bilən təşkilatlar yaratmaq"dır. O, paylaşılmayan intellektual kapitalı faydasız otaqda tək oturan müdrək adama bənzədir. Amerikalı iqtisadçı beyin mərkəzlərində informasiyaların ötürülməsi üçün şəbəkələrin qurulmasını olduqca əhəmiyyətli hesab edib. Bildirib ki, bu şəbəkələr auditoriya, dinləyicilər, təchizatçılar və bütün maraqlı tərəflər arasında körpü rolunu oynayır.

Hazırda dünyada 5500-dən artıq beyin mərkəzi fəaliyyət göstərir və bu mərkəzlərin bir çoxu hələ də effektiv kommunikasiyanın qurulması, təsir imkanlarının artırılması və nəticənin əldə edilməsində ölçü meyarları barədə standartlar müəyyən edilməsi üçün araşdırmalar aparırlar. Media və kommunikasiya üzrə amerikalı mütəxəssis Fred Kuntz (2013) Çində "Beyin Mərkəzləri – dəyişən dünya ilə üz-üzə" beynəlxalq konfransda bildirib ki, beyin mərkəzləri üçün düzgün kommunikasiyanın qurulması doğru strategiyanın hazırlanması ilə başlayır. Yəni doğru hədəflər, aydın missiya və bəlli məqsədləri olan beyin mərkəzlərinin uğur qazanma ehtimalı daha yüksəkdir.

İnkişaf etməkdə olan dövlətlərdə isə beyin mərkəzləri həm də icra qurumu kimi ("Think and Do Tanks") fəaliyyət göstərdiyi üçün bu sistem bir qədər də mürəkkəbləşir. Lakin beyin mərkəzləri üçün vahid missiya mövcuddur ki, bu tələblər də təhlilərin aparılması, yeni ideya və strategiyaların formalaşdırılması, həmçinin fəaliyyətdən yaranan tesizlərin cəmiyyətə birbaşa və dolayı yolla çatdırılmasını tələb edir. Burada ilk növbədə aşağıdakılar çox önəmlidir:

- Düzgün auditoriyanın formalaşdırılması,
- Hədəflərə uyğun tezislərin (nərrativlərin) yaradılması,
- Tezislərin (nərrativlərin) auditoriyaya çatdırılması üçün doğru zamanlamanın aparılması
- Düzgün və uyğun alətlərin və kanalların müəyyən edilməsi vacibdir.

DÜZGÜN AUDİTORİYANIN FORMALAŞDIRILMASI VƏ YA AUDİTORİYANIN DÜZGÜN FORMALAŞDIRILMASI

Beyin mərkəzləri öz missiyalarını yerinə yetirmək üçün ilk növbədə doğru auditoriyanın müəyyən edilməsinə ehtiyac duyurlar. Yəni hər bir beyin mərkəzi öz missiya və məqsədlərini aydın müəyyən edə bilsə onun uğur qazanma ehtimalı da yüksəlir. Beyin mərkəzi fəaliyyəti zamanı hansı auditoriyaya təsir etmək istədiyini dəqiq müəyyənləşdirməlidir. Doğru auditoriyanı necə müəyyən etmək olar? Bura hədəf auditoriyaya müəyyən suallar ünvanlamalaqla cavablar almaq mümkündür (Məsələn: Yenilikləri hansı yolla əldə etmək istəyirsiniz, beyin mərkəzləri sizinlə kommunikasiyanı necə daha effektiv edə bilər və s.). Beyin mərkəzləri mütəmadi əməkdaşlıq etdiyi auditoriyadan yaxşı və pis nümunələrə dair monitoring aparılmasını da xahiş edə bilər. Bu qiymətləndirmə tərəflər arasında auditoriya ilə əməkdaşlığı təkmilləşdirir. Britaniyalı kommunikasiya mütəxəssisi Clair Grant-Salmon auditoriya ilə işi belə təsvir edir: "Hədəf auditoriyanın inkişafı tək-cə mövcud sayı artırmaqdan ibarət deyil, mövcud və yeni auditoriyalarla kommunikasiyanı təkmilləşdirməkdən ibarətdir. Mövcud və potensial auditoriyaları dinləmək, təklifləri qəbul etmək və mesajları daha sadə formada təqdim etməklə kommunikasiyanı gücləndirmək mümkündür. Biz izləyicilərimizin etibarını onları dinləmək və başa düşməklə qazana bilərik".

HƏDƏFLƏRƏ UYGUN TEZİSLƏRİN (NƏRRATİVLƏRİN) YARADILMASI

Miçigan Universitetinin tədqiqatçıları Priscilla Rogers və Gail Thomas (1997) beynəlxalq tədbir öncəsi 22 beyin mərkəzinin təmsilçisi arasında araşdırma təşkil etmək üçün iki məqalə təqdim edir. Təmsilçilər məqaləni oxuduqdan sonra bir neçə qruplara bölünürlər. Onlardan bir qrupu beynəlxalq kommunikasiya üzrə fokuslansa da, digər qrup kommunikasiya texnologiləri ilə bağlı istiqamətin müzakirəsini daha vacib hesab edib. Hər iki qrupun müzakirəsini yekunlaşdıqdan sonra onlar bir araya gətirilir və fikirlər ümumiləşdirilir, əlaqələr müəyyənləşdirilir və yekun nəticəyə gəlinir. Bu araşdırmadan bu qənaətə gəlmək olar ki, kommunikasiya zamanı beyin mərkəzlərinin mesajları (nərrativləri) hədəf auditoriyalarına doğru formada çatdırılması çox vacibdir. Məsələn, hər hansı bir beyin mərkəzinin innovativ bir həll yaxud yeni iqtisadi model ilə bağlı formalaşdırdığı mesaj maliyyəçi və jurnalistə eyni üslubla çatdırıla bilməz. Bu mesajlar mütləq auditoriyaya uyğun dilə uyğunlaşdırılmalıdır. Yəni akademik üslubda hazırlanan bir layihə rəsmi və elmi dairələr üçün konfrans yaxud dairəvi masa tipli toplantılara daha uzun müzakirələrə çıxarıla bilər. Amma kütləvi informasiya vasitələrinə mesajlar daha qısa, başadüşülən dildə və vaxtında çatdırılmalıdır.

TEZİSLƏRİN (NƏRRATİVLƏRİN) AUDİTORİYAYA ÇATDIRILMASI ÜÇÜN DOĞRU ZAMANLAMANIN APARILMASI

Kristina Bacalso (2018) "Yeni beyin mərkəzi liderləri üçün ictimai hekayə" adlı yazısında belə bir fikir irəli sürür: "Auditoriyanız niyyətinizin nə olduğunu və nə üçün sizin arxanızca gəlməli olduğunu başa düşürsə, onlardan sizi izləmələrini xahiş edə bilməzsiniz". Bu fikir isə öz növbəsində Harvard Universiteti professorunun (Marshall Ganz) fikirləri əsasında

formalaşmışdır. Beyin mərkəzi cəmiyyətə ötürməli olduğu mesajı düzgün olduğu qədər həm də vaxtında formalaşdırmalıdır. Çünki beyin mərkəzinin formalaşdırdığı mesaj zamanın nəbzinə uyğun və qismən də gələcəyin formalaşdırılmasına istiqamətlənmiş olmalıdır.

DOĞRU KANALLARIN VƏ UYGUN ALƏTLƏRİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ

Kommunikasiya zamanı beyin mərkəzlərinin doğru insanlara düzgün mesajla, düzgün metoddan istifadə edərək çatması vacibdir. Etibarlı kanallar həm də institusional yaddaş və təcrübə ilə formalaşır. Bu kanal və alətləri iki hissəyə ayırmaq olar:

- Ənənəvi kanal və alətlər,
- Müasir texnologiyaların imkanlarından yaranan kanal və alətlər.

Ənənəvi kanal və alətlər. Beyin mərkəzləri üçün daima etibarlı kanallar vətəndaş cəmiyyəti institutları, mütəxəssislər və kütləvi informasiya vasitələri hesab olunub. Mesajların bu kanallar vasitəsi ilə ötürülməsi beyin mərkəzləri üçün demək olar ki, bir çox zamanlarda effektiv nəticə ilə yekunlaşıb. Həmçinin yerli və xarici beyin mərkəzlərinin əməkdaşlığı da kommunikasiya aləti kimi uğurludur. Bu alətlər arasında seçim etmək artıq beyin mərkəzinin həyata keçirdiyi strategiyanın istiqamətinə görə dəyişə bilər.

Müasir texnologiyaların imkanlarından yaranan kanal və alətlər. Uzun illər elmi və akademik fəaliyyətlə məşğul olan beyin mərkəzləri məlumatların yayılması üçün "klassik" modeldən istifadə edirdi. Araşdırmanı aparın mütəxəssis bir neçə səhifəlik ciddi bir hesabat və yazılı təqdimat hazırlayırdı. Tədbir təşkil olunurdu, press-reviz paylaşılırdı. Müasir zamanda isə infoqrafikalar hazırlanır, vizual təsvirlər əks olunan materiallar və videolar sosial şəbəkələrdə paylaşılır. Rəqəmsal kommunikasiyalar üzrə mütəxəssis Tom Ascot özünün "Yeni texnologiyalar və "köhnə" beyin mərkəzləri" adlı yazısında göstərir ki, bu modellər hədəf auditoriyaları üçün artıq o qədər də maraqlı, eyni zamanda sərfəli deyil. Beyin mərkəzləri artıq yeni onlayn məzmun yaradıcıları ilə rəqabət aparmalı və müasir rəqəmsal mediadan faydalanmalı və tədqiqat işlərini multimediyum məhsullara çevirməlidirlər.

Təbii ki, beyin mərkəzlərinin hazırladığı bütün məhsullar üzrə qaydaları eyniləşdirmək mümkün deyil. Çünki spesifik sahələr üzrə fəaliyyət göstərən beyin mərkəzləri daima oxşar auditoriyaya müraciət edirsə, burada çoxşaxəli kanallardan istifadə etməyə ehtiyac yaranmır. Amma beyin mərkəzi bir neçə istiqamət üzrə eyni zamanda, icra qurumu kimi də fəaliyyət göstərirsə alət və kanalların rəngarəngliyi daha zəruridir (Helen Dempster, 2019).

Qlobal İnkişaf Mərkəzi (CFGD) araşdırmasında informasiyanın təqdim edilməsi üçün hədəf auditoriyasını 4 istiqamətə bölüb. Onların izahına görə daha əvvəl auditoriyaya siyasi kanallar və siyasətə təsir edən media qurumları ilə birbaşa danışaraq təsir edə bilirdilər. Lakin son illər sosial medianın yüksəlişi ictimaiyyətin mövqeyinin artmasına səbəb olub. Bu yenilik beyin mərkəzlərinin də fəaliyyətinə təsir edib. Ona görə də beyin mərkəzləri böyük ideyalar və hədəflərin hər birini əhatə etməlidir.

■ Akademik auditoriya üçün əsas məqsədlər- Akademik araşdırmanın reytingli jurnallarda dərc olunması, kitabdən, məqalədən və ya müəllifdən, xüsusən də elmi əsərdən sitat və ya istinadların əldə edilməsi, araşdırmalara uyğun akademik debatların yenilənməsi (müasirləşməsi).

■ Siyasi auditoriya üçün əsas məqsədlər – Araşdırmaların, məlumatın siyasi inkişafda müsbət təsirə malik olması, siyasətçilərlə birgə tələb əsasında işin təşkil edilməsi, siyasi debatların yenilənməsi.

■ İctimai auditoriya üçün əsas məqsədlər – Məlumatların daha anlaşılan və sadə dildə ötürülməsi, məlumatlara əlçatanlığın təmin olunması və ictimai debatların quruluşunun yenilənməsi.

■ Media auditoriya üçün əsas məqsədlər – Mövzuyla əlaqədar rəsmi və məlumatlı şəxslərin dəvət olunması və çıxışları, müxbirlərlə münasibətlərin daimi inkişaf etdirilməsi, məlumatların kontekstinə uyğun açar sözlərdən istifadə edilməsi.

NƏTİCƏ

Beyin mərkəzlərinin sosial-iqtisadi inkişafında rolu ilə bağlı aparılan araşdırmadan belə nəticəyə gəlmək olar ki, beyin mərkəzləri bilik və strateji qərarların verilməsi arasında körpü yaratmaqla sosial-iqtisadi inkişafa ciddi şəkildə töhfə verirlər. Data əsaslı strateji idarəetmədə beyin mərkəzlərinin rolu ildən ilə artır və bu da həm siyasətçilərə, həm də bütövlükdə ictimaiyyətə qərarlar qəbul edilməsində mühüm təsir göstərir.

Eyni zamanda, yuxarıda qeyd edildiyi kimi Azərbaycanda fəaliyyət göstərən beyin mərkəzlərinin apardıqları araşdırmalar əsasən 4 istiqaməti özündə ehtiva edir ki, bu araşdırmaların nəticəsi də strateji idarəetmədə qərarların verilməsində önəmli rol oynayır. Qeyd edilmiş istiqamətlərə müxtəlif növ sorğuların aparılması və onların analizləri, elektron hökumətin yaratdığı Big Data (böyük verilənlər) və buna əsaslanan təhlillər, sosial medianın izlənməsi və aparılan araşdırmalar, eləcə də sosial və iqtisadi islahatların monitorinqi və qiymətləndirilməsi ilə bağlı yaranan dataların təhlili aiddir.

Aparılan araşdırmalar və onların nəticəsində hazırlanan strateji sənədlər ilə yanaşı, nəticələrin kommunikasiyası da önəmli məsələ kimi beyin mərkəzlərinin qarşısında durur. Belə ki, beyin mərkəzləri apardıqları araşdırmalar və onların nəticələri barəsində doğru insanlara düzgün mesajla, düzgün metoddan istifadə edərək çatması vacibdir. Etibarlı kanallar həm də institusional yaddaş və təcrübə ilə formalaşır.

Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, "Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası"na əsasən elmin müxtəlif sahələri üzrə tədqiqatlar növbəti illərdə genişlənəcəkdir ki, bu da öz növbəsində strateji qərarların verilməsində beyin mərkəzlərinin və eyni zamanda tədqiqat müəssisələrinin rolunun artacağına gətirib çıxaracaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası, 2022 <https://president.az/az/articles/view/56725>
2. Dövlət xidmətlərinin "ASAN xidmət indeksi" üzrə qiymətləndirilməsi Qaydaları. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin kollegiyasının 17.10.2016-cı il tarixli 1/1-06 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir. <https://e-qanun.az/framework/34012>
3. Mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə göstərilən dövlət xidmətlərinin "KOB indeksi" üzrə qiymətləndirilməsi QAYDASI. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2020-ci il 29 yanvar tarixli 21 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmişdir. <https://e-qanun.az/framework/44299>
4. Clair Grant-Salmon. Driving digital engagement for policy impact, 2020 <https://onthinktanks.org/wp-content/uploads/2020/11/OTT20-Secrets-of-digital-engagement.pdf>
5. Christina Bacalso. Public narrative for new think tank leaders, 2018 <https://onthinktanks.org/articles/public-narrative-for-new-think-tank-leaders/>
6. Thomas A. Stewart. Brainpower: How Intellectual Capital is Becoming America's Most Important Asset, 1991 https://archive.fortune.com/magazines/fortune/fortune_archive/1991/06/03/75096/index.htm
7. Pensilvaniya Universiteti, Global Go To Think Tank Index Report https://repository.upenn.edu/think_tanks/18/

8. Fred Kuntz. Communications and Impact Metrics for Think Tanks, 2013
<https://www.cigionline.org/articles/communications-and-impact-metrics-think-tanks/#:~:text=In%20communications,%20it%20is%20important%20for%20think%20tanks,channels%20may%20be%20more%20effective%20with%20certain%20audiences>
9. Priscilla Rogers və Gail Thomas. Research Think Tank: "Complexifying" International Communication and Communication Technology, 1997
https://www.researchgate.net/publication/43116750_Research_Think_Tank_Complexifying_International_Communication_and_Communication_Technology
10. Tom Ascott. New technology and 'old' think tanks, 2019
<https://onthinktanks.org/articles/new-technology-and-old-think-tanks/>
11. Helen Dempster. The Evolution of Think Tank Research Communications: Here's What I've Learned, 2019
<https://www.cgdev.org/blog/evolution-think-tank-research-communications-heres-what-ive-learned>

ROLE OF THINK TANKS IN SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

Rashad HUSEYNOV,
Vusala JAFAROVA,
Zanura TALIBOVA

SUMMARY

The role of thin tanks in the socio-economic development of both developed and developing countries has been noticeably increasing in recent years. The main reason for this is the development of new technological innovations for the collection, storage and analysis of Big Data. Today, think tank institutions enhance the process of adopting economic and social policy decisions, and at the same time create regional and international networks. Think tanks help build a bridge between knowledge and policy making in many areas such as globalization, good governance, environmental issues, international peace and security, poverty reduction, healthcare related issues, information and society. The activities of think tanks operating in Azerbaijan in a number of main directions play an important role in data-based strategic management, such as conducting various types of surveys and their analysis, analyzing Big Data created by electronic government, social media monitoring and research, as well as analysis of data generated in connection with the monitoring and evaluation of social and economic reforms.

Key words: *Think tanks, Big Data, Data-based decision-making, Communication, Socio-economic development.*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 05.09.2022

Çapa qəbul olunub: 30.09.2022

“İQTİSADI İSLAHATLAR” elmi-analitik jurnal

“CƏNUB QAZ DƏHLİZİ”: AZƏRBAYCANIN BEYNƏLXALQ ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİNDƏ ROLU

 № 3 (4)

Şəbnəm MƏMMƏDLİ,
İqtisadi İslahatların Təhlili və
Kommunikasiya Mərkəzinin analitiki

“Cənub Qaz Dəhlizi”: Azərbaycanın beynəlxalq enerji təhlükəsizliyində rolu

Şəbnəm MƏMMƏDLİ,
İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin analitiki

XÜLASƏ

“Cənub Qaz Dəhlizi” Azərbaycanın liderliyi ilə həyata keçirilən, Avropaya idxal olunan qazın marşrutlarının və mənbələrinin şaxələndirilməsini asanlaşdırmaq məqsədi daşıyan nəhəng beynəlxalq layihədir. Bu məqalə Cənubi Qafqazda lider ölkə kimi Azərbaycan Respublikasının enerji təhlükəsizliyi kontekstində rolunun təhlilinə həsr edilmişdir. Azərbaycanın enerji əməkdaşlığı sferasında bu rol ölkənin milli iqtisadiyyatının davamlı inkişafına təkan verir və stimullaşdırır. Cənub Qaz Dəhlizinin inkişaf yolunun xülasəsindən sonra məqalədə CQD kontekstində Avropa İttifaqının (Aİ) və Azərbaycanın rolunun təhlili təqdim olunur. CQD çərçivəsində yeni tikilmiş infrastruktur Azərbaycanın Avropanın enerji təchizatında strateji əhəmiyyətini artırır. Azərbaycanın enerji resursları, eləcə də Asiya ilə Avropa arasında körpü rolu oynaması məqalənin aktuallığını bir daha sübut edir.

Açar sözlər: *təbii qaz, Azərbaycan, enerji təhlükəsizliyi, Avropa İttifaqı, Cənub Qaz Dəhlizi*

GİRİŞ

Ölkənin davamlı enerji təhlükəsizliyi dedikdə əlverişli qiymətlərlə enerji mənbələrinin fasiləsiz mövcudluğu prosesi kimi müəyyən edilir. Enerji təhlükəsizliyi milli təhlükəsizlik baxımından dövlətlərin xarici siyasətinin mərkəzi hissəsinin əsasını təşkil edir. Enerji təhlükəsizliyinin şərtlərinə tələb və təklif münasibətlərinin səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi prosedurları; adekvat istehsal, saxlama və nəqliyyat mühitinin yaradılması; fəvqəladə hallar üçün təchizat marşrutlarının planlaşdırılması və geniş ehtiyat bazası təmin edilməsi; enerji idxalı və ixracı marşrutlarının şaxələndirilməsi və tələbatın tənzimlənməsi ilə enerji səmərəliliyinin təmin edilməsi kimi faktorlar daxildir. Bununla belə, bir ölkə üçün səmərəli enerji təhlükəsizliyi zəhmətli və məsrəf tələb edən proses olsa da, Avropa İttifaqı kimi ölkələrin böyük koalisiyası və ya Azərbaycan Respublikası kimi inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün bu, daha tələbkar və çətin məsələdir. Cənub Qaz Dəhlizi layihəsi uzunmüddətli dövrdə dünya dövlətləri, xüsusən də Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan dövləti, eləcə də Qafqaz regionu arasında enerji birliyinin və əlaqələrinin yenidən qurulmasına təkan verəcəkdir.

METODOLOGIYA

Bu məqalə CQD layihəsinin ölkələr üzrə əhəmiyyətini və Dəhlizin Azərbaycana mümkün dəyərini qiymətləndirmək üçün sənəd təhlili metodologiyası əsasında tərtib olunmuşdur. Sənəd təhlili metodologiyası CQD -nin inkişaf illərində müxtəlif mənbələrdən əldə edilmiş sənədlərə istinad edərək aparılan təhlili ehtiva edir. Sənədlər iki kateqoriya üzrə fərqləndirilmişdir. Dəhlizin xüsusiyyətləri haqqında məlumat sənədlərindən layihənin müxtəlif rakurslardan təhlili üçün istifadə edilmişdir. Bununla yanaşı, Dəhlizin əhəmiyyətinin dərəcəsini fərqli perspektivlərdən qiymətləndirmək üçün əhəmiyyətin qiymətləndirilməsi hesabatlarından istifadə edilmişdir. Sənədlərin təhlili əsasında layihə haqqında hərtərəfli məlumatın və layihənin miqyasını qiymətləndirmək məqsədə uyğun olmuşdur.

CƏNUB QAZ DƏHLİZİNİN İNKİŞAF YOLU

1994-cü il 20 sentyabr tarixində ümummili lider Heydər Əliyevin uğurlu siyasəti nəticəsində imzalanmış “Əsrin müqaviləsi” Avropanın enerji təhlükəsizliyi təmin etmiş, eyni zamanda ölkəmizdə iqtisadi potensialın formalaşmasında rol oynamışdır. Bu istiqamətdə, Prezident İlham

Əliyevin milli maraqlara söykənən əsaslı siyasəti nəticəsində Cənub Qaz Dəhlizi layihəsi uğurla tamamlanmışdır.

Cənub Qaz Dəhlizi əsasən Xəzər hövzəsi, Mərkəzi Asiya, Yaxın Şərq və Şərqi Aralıq dənizi hövzəsindən Aİ-yə qaz gətirə biləcək infrastrukturun genişləndirilməsi üçün hazırlanmışdır. Cənub Qaz Dəhlizi Azərbaycan qazının "Şahdəniz 2" yatağından Türkiyə və Gürcüstan vasitəsilə Avropaya nəqli üçün boru kəməri infrastrukturunu layihəsidir. Cənub Qaz Dəhlizinə dörd layihə daxildir: Şahdəniz-2 qaz yatağı (ŞD2), Cənubi Qafqaz Boru Kəməri (CQBK-X), Trans-Anadolu Təbii Qaz Boru Kəməri (TANAP) və Trans Adriatik Boru Kəməri (TAP) layihəsi.

Rəsmi sənədlərdə Cənub Qaz Dəhlizinin (CQD) təmali "İkinci Strateji Enerji İcmalı – Aİ-nin Enerji Təhlükəsizliyi və Həmrəylik Fəaliyyət Planı"na əsaslanır. 13 noyabr 2008-ci il tarixli bu sənəd Aİ-nin öz enerji təchizatını təmin etmək və diversifikasiya etmək yolunda Cənub Qaz Dəhlizini (CQD) "ən yüksək prioritet"ə qoymaq niyyətini açıq şəkildə göstərir (1).

Cənub Qaz Dəhlizinin xronoloji inkişaf mərhələlərinə nəzər yetirildikdə, layihənin qısa müddətdə və xüsusilə pandemiya şəraitinin yaratdığı əlavə çətinliklərə baxmayaraq, vaxtında hazır olması bir daha Dəhlizin ölkələr üçün əhəmiyyətli rolunu vurğulayır. Belə ki, 2011-ci ildə Xəzərdən Avropaya birbaşa qaz nəql edən marşrutların yaradılmasını dəstəkləyən Birgə Bəyanat Aİ və Azərbaycan tərəfindən imzalanmış və bununla da Dəhlizin reallaşdırılması istiqamətində tarixi addım atılmışdır. 2012-ci il iyunun 27-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Türkiyənin Baş naziri Rəcəp Tayyip Ərdoğan TANAP-la bağlı müqavilə imzalamışdır (2).

Layihənin hər seqmenti üzrə təməlqoyma mərasimlərinin xronoloji ardıcılığı isə aşağıdakı kimidir:

- 20 sentyabr 2014-cü il "Cənub Qaz Dəhlizi"nin təməlqoyma mərasimi;
- 17 mart 2015-ci ildə Türkiyənin Qars şəhərində TANAP-ın təməlqoyma mərasimi;
- 17 may 2016-cı il Yunanistanın Saloniki şəhərində TAP-ın təməlqoyma mərasimi keçirilmiş və boru kəmərinin inşasına başlanılmışdır.

Nəticə etibarilə, 29 may 2018-ci il tarixində Bakıda "Cənub Qaz Dəhlizi"nin, 12 iyun 2018-ci il tarixində isə Əskişəhərdə bu dəhlizin mühüm hissəsi olan Trans-Anadolu (TANAP) qaz boru kəmərinin açılışı olmuşdur. 30 iyun 2018-ci ildə ilk kommersiya qazının Trans-Anadolu (TANAP) boru kəməri ilə Türkiyəyə göndərilməsinə başlanılmışdır (2).

Bununla birgə, 30 noyabr 2019-cu ildə TANAP qaz kəmərinin Avropa ilə birləşən hissəsinin açılış mərasimi keçirilmişdir. Azərbaycan təbii qazının 31 dekabr 2020-ci ildə TAP vasitəsilə Avropa bazarına tədarükünə başlanılmışdır (2).

Cənub Qaz Dəhlizi çoxsaylı ölkələrin əməkdaşlığını özündə birləşdirən təxminən 3500 kilometrlik qaz kəməri layihəsidir:

- SCPX – Azərbaycan, Gürcüstan (691 km)
- TANAP – Türkiyə (1850 km)
- TAP – Yunanistan, Albaniya, İtaliya (878 km)

Ümumilikdə dəhliz vasitəsilə 16 milyard kubmetr qaz nəql olunur ki, bunun 6 milyard kubmetri Türkiyəyə, 10 milyard kubmetr isə Avropaya çatır. SD2 qazı Cənub Qaz Dəhlizinin əsas mənbəyi hesab olunur. Bununla birlikdə, Cənub Qaz Dəhlizi Xəzər hövzəsini, Mərkəzi Asiyanı, Yaxın Şərqi və Şərqi Aralıq dənizi hövzəsini Avropa ilə birləşdirən tamamilə yeni infrastrukturudur və bu, Cənub Qaz Dəhlizini Aİ-nin enerji təhlükəsizliyi məqsədləri üçün prioritetdir.

İlkin olaraq, "Bütün layihənin dəyəri təxminən 43 milyard dollar olaraq" (3) qiymətləndirilsə də, effektiv idarəçilik və düzgün planlaşdırma nəticəsində layihə yüksək səmərəliliklə tamamlanmışdır.

Belə ki, fevralın 4-də Bakıda, "Gülüstan" sarayında Cənub Qaz Dəhlizi Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin VIII toplantısında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev layihə ilə bağlı olaraq onun dəyərinin ümumilikdə 33 milyard ABŞ dollarına başa gəlməsini vurğulayıb (4).

CƏNUB QAZ DƏHLİZİ LAYİHƏSİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 29 oktyabr 2013-cü il tarixində "Azərbaycan təbii qazının dünya bazarına Cənub Qaz Dəhlizi vasitəsilə nəqli ilə əlaqədar tədbirlər haqqında" 15 nömrəli Sərəncamı ilə Dövlət Komissiyası yaradılıb. 25 fevral 2015-ci il tarixində "Şahdəniz qaz-kondensat yatağının istismarının ikinci mərhələsi və Cənub Qaz Dəhlizinin yaradılmasına dair digər layihələrlə bağlı bəzi tədbirlər haqqında" 287 nömrəli Sərəncam əsasında, Cənub Qaz Dəhlizi layihəsinin həyata keçirilməsi üçün cəlb edilmiş ölkələrin enerji nazirlərindən ibarət Məşvərət Şurasının yaradılması təşəbbüsü Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən irəli sürülmüşdür (2).

"Cənub Qaz Dəhlizi" Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin ilk toplantısı 2015-ci il fevralın 12-də, səkkizinci toplantı isə 2022-ci il fevralın 4-də keçirilib.

CQD Avropanın təbii qaza olan ehtiyacını ilkin olaraq Azərbaycan qazı, eləcə də digər mənbələr hesabına ödəməyi hədəfləyən mühüm layihələrdən biridir. Azərbaycanın bu cür böyük layihəyə yanaşması təkcə təchizatçı rolunu oynamaqla məhdudlaşmır, həmçinin Avropa ölkələri ilə də möhkəm əməkdaşlıq qurmağı ehtiva edir. Bundan əlavə, layihənin tam şəkildə həyata keçirilməsi Azərbaycan və Aİ-yə belə qaz dəhlizinin mövcudluğundan qarşılıqlı fayda əldə etməyə imkan verir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Cənub Qaz Dəhlizi Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin VI toplantısında çıxışında aydın şəkildə ifadə etdi ki, "Cənub Qaz Dəhlizi enerji təhlükəsizliyi və enerjinin şaxələndirilməsi layihəsidir. Bu gün enerji təhlükəsizliyi bütün ölkələrin milli təhlükəsizlik məsələsidir. Enerjinin şaxələndirilməsi də istehlakçı və istehsalçı ölkələr üçün vacibdir. Beləliklə, zənnimcə, biz misilsiz əməkdaşlıq formatına nail olmuşuq. Düzgün hesablanmış maraqlar balansı var ki, burada istehsalçı olan Azərbaycanın maraqları tranzit və istehlakçı ölkələrin maraqları ilə üst-üstə düşür" (5). Başqa sözlə, qazın Gürcüstan və Türkiyədən keçməklə İtaliyaya və digər Avropaya gedən kritik marşrutu Azərbaycan enerji bazarlarında həlledici fiqurdur.

Aİ Cənub Qaz Dəhlizinin, daha dəqiq desək, TAP layihəsinin müstəsna rolunu qeyd edir. TAP-ın rəsmi saytında qeyd edildiyi kimi, "TAP-ın ardıcıl olaraq "Ümumi Maraqların Layihələri" (PCI) kimi müəyyən edilməsi Aİ-nin layihəyə və onun həyata keçirilməsinə ən yüksək siyasi dəstəyini rəsmiləşdirir" (6). Bundan başqa, ümumilikdə TAP layihəsi 2013, 2015, 2017 və 2019-cu illərdə PCI statusunu qazanıb. "Ümumi Maraqların Layihələri" (PCI) statusu Aİ ölkələrində enerji infrastrukturunu layihələrini əlaqələndirmək, eləcə də onlara lazımi lisenziyaların, maliyyələşdirmənin verilməsi və tənziqləmə proseslərini təkmilləşdirməklə bu məqsədə nail olmaq üçün imkan yaratmaq məqsədi daşıyır. SOCAR-ın (Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti) rəsmi saytına istinadən, TANAP və TAP layihələrinə müxtəlif qrant müsabiqələri üzrə ümumilikdə 24 346 087 avro həcmində qrant cəlb edilib. "Avropada bu cür qrantların ayrılması asan proses deyil, çünki yüksək keyfiyyətli sorğular Aİ-nin müvafiq direktiv və qaydalarına uyğun hazırlanır və onlar müəyyən edilmiş meyarlar əsasında müstəqil ekspertlər tərəfindən qiymətləndirilir" (7). Bu, açıq şəkildə Cənub Qaz Dəhlizinin Avropa İttifaqının enerji təhlükəsizliyi siyasətində əhəmiyyətini göstərir.

Cənub Qaz Dəhlizi həm üzv dövlətləri, həm də Avropa İttifaqından kənarında olan digər ölkələri birləşdirir və onların hər birinin enerji təhlükəsizliyi baxımından xüsusi marağı var. "TAP və TANAP yeni enerji mənbələri axtarışında və ehtiyacı olan Aİ ölkələrinə alternativ yol müəyyən edir. TANAP və TAP Türkiyənin yeni enerji mərkəzinə çevrilməsinə yol açacaq". Türkiyə "yeni enerji mərkəzi" olaraq təkə maliyyə dividendləri deyil, həm də güclü siyasi dividendlər əldə edir. Cənub Qaz Dəhlizi Türkiyənin coğrafi mövqeyindən istifadə edərək regionda enerji mərkəzinə çevrilməsi prosesini sadələşdirir (8).

Yuxarıda müzakirə edildiyi kimi, Aİ-nin enerji təhlükəsizliyini təmin edəcək həyati əhəmiyyətli layihələr üçün Aİ qanunvericiliyindən istisnalar verilir. TAP layihəsi həmçinin Aİ-nin "Üçüncü Enerji Paketi"ndən (2009/73/EC Direktivi) azad edilib ki, bu Dəhlizə "üçüncü şəxslər" in girişindən qoruma imkanı verir. "TAP-a gəldikdə, Komissiya həmçinin TAP-ın ilkin 10 milyard kubmetr/il tranzit qabiliyyəti, potensialın gələcək genişləndirilməsi və 25 il ərzində mülkiyyət hüququnun ayrılması üzrə tənzimlənən tariflərdən azadolmaları da təsdiqləyib" (9).

Azərbaycan özünü etibarlı tərəfdaş kimi sübut edib və qısa müddət ərzində qaz ixracını, o cümlədən Avropa bazarına artırmağa nail olub.

Son global hadisələr fonunda Avropa açıq şəkildə bildirib ki, Cənub Qaz Dəhlizi vasitəsilə Azərbaycan qazının tədarükünün artırılmasını istəyir, çünki o, Aİ ölkələrinin sənayesinə və iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərəcək enerji resurslarından məhrum olma riski daşıyır. Bu baxımdan Cənub Qaz Dəhlizi Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında çox mühüm rol oynayır. Eyni zamanda, Avropaya qaz tədarükünün artırılması Azərbaycan üçün də faydalıdır, çünki bu, ölkənin büdcəsini artırmağa imkan verir.

2021-ci il üzrə TAP vasitəsilə Avropaya 8,1 milyard kubmetr qaz nəql edilib. 2022-ci ilin sonuna qədər Azərbaycan Avropaya qaz tədarükünü 9,1 milyard kubmetrə çatdırmağı planlaşdırır, eyni zamanda 2023-cü ildə isə qaz nəqlinin həcmnin 11 milyard kubmetrə çatacağı gözlənilir (10).

Statistik göstəricilərə əsasən, Avropanın enerji bazarlarına təbii qaz tədarükündən sonra cari ilin yanvar-aprel aylarında Azərbaycan təbii qaz ixracını 2020-ci ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 79,5%-ə qədər artıraraq (10). Təbii qaz ixracının artması birbaşa olaraq bununla bağlıdır. 2021-ci ilin dörd ayı ərzində Avropanın enerji bazarlarına təqribən 954 milyon kubmetr Azərbaycan qazı çıxarılıb (10). Bu çərçivədə Azərbaycan qazının alıcıları

- İtaliya (734 milyon kubmetr)
- Yunanıstan (128 milyon kubmetr) və
- Bolqarıstan (92 milyon kubmetr) olaraq sıralanır (10).

COVID-19 pandemiyasının baş verməsi dünya enerji bazarlarına təsiri əsasında Azərbaycanın OPEC+sazişi çərçivəsində neft hasilatının azaltması və nəticədə neftin aşağı qiymətləri ölkənin iqtisadi göstəricilərinə təsirini göstərmişdir. Bununla belə, təbii qaz ixracı Azərbaycanın enerji gəlirlərinə müsbət təsir göstərmişdir.

Qaz ixracından Azərbaycan büdcəsinə 196 milyon dollara yaxın vəsait daxil olub ki, bundan əlavə, həmin dövr ərzində Türkiyəyə 5,145 milyard kubmetr, Gürcüstana isə 1,737 milyard kubmetr qaz ixrac edilib (10).

NƏTİCƏ

Cənub Qaz Dəhlizi Azərbaycan Respublikasının təşəbbüsü ilə həyata keçirilən enerji təhlükəsizliyi və enerjinin şaxələndirilməsi istiqamətində uğurlu icra olunmuş layihədir. Bu səbəbdəndir ki, Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan arasında ikitərəfli əməkdaşlıq əlaqələri daha da dərinləşdirmək niyyətindədir.

18 iyul 2022-ci il tarixində Avropa Komissiyasının Prezidenti Ursula von der Leyen və Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin enerji münasibətlərinə dair "Avropa Komissiyası tərəfindən təmsil olunan Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan Respublikası arasında enerji sahəsində Strateji Tərəfdaşlığa dair Anlaşma Memorandumu" nun imzalanması (11) CQD layihəsinin böyük beynəlxalq əməkdaşlıq platforması əsasında qurulduğunu və Aİ-nin bu niyyətini göstərir. Memorandum 2027-ci ilə qədər Aİ-yə hər il ən azı 20 milyard kubmetr qaz çatdırmaq üçün

Cənub Qaz Dəhlizinin genişləndirilməsini və qaz ixracını iki dəfə artırmaq öhdəliyini ehtiva edir.

Azərbaycan Cənub Qaz Dəhlizi çərçivəsində layihənin həyata keçirilməsi və birgə əməkdaşlığın təmin edilməsinə böyük töhfə vermişdir. Layihə iştirakçıları arasında yaranmış möhkəm əməkdaşlıq və enerji işbirliyi hər bir ölkənin iqtisadiyyatda nailiyyətlərə imkan yaradır və Azərbaycanın regionda qlobal iqtisadiyyata bağlı, enerji təhlükəsizliyi və sabitliyin təmin olunmasına mühüm töhfə verən ölkəsi kimi əhəmiyyəti bir daha vurğulayır.

ƏDƏBİYYAT

1. EU Second Strategic Energy Review: AN EU ENERGY SECURITY AND SOLIDARITY ACTION PLAN
2. CƏNUB QAZ DƏHLİZİ |Azərbaycan Energetika Nazirliyi (minenergy.gov.az)
3. Manfred Hafner, Simone Tagliapietra; The European Gas Markets: Challenges and Opportunities
4. <https://president.az/az/articles/view/55362>
5. <https://president.az/az/articles/view/50591>
6. <https://www.tap-ag.com/about-tap/the-big-picture/eu-status>
7. <https://socar.az/az/post/socar-in-genc-mutexessisleri-avropa-komissiyasinin-grant-musabiqesinde-qalib-gelmisler>
8. ERDAL TANAS KARAGÖL SALİHE KAY; Energy Supply Security and the Southern Gas Corridor
9. Slawomir Raszewski; The International Political Economy of Oil and Gas.
10. <https://report.az/energetika/azerbaycandan-tap-ile-avropaya-15-milyard-kubmetrden-cox-qaz-neql-edilib/>
11. <https://euneighbourseast.eu/news/latest-news/eu-and-azerbaijan-to-double-capacity-of-southern-gas-corridor/>

"SOUTHERN GAS CORRIDOR": AZERBAIJAN'S ROLE IN INTERNATIONAL ENERGY SECURITY

Shabnam MAMMADLI

SUMMARY

"Southern Gas Corridor" is a tremendous international project led by Azerbaijan, which aims to facilitate the diversification of routes and sources of imported gas to Europe. This article is devoted to the analysis of the role of the Republic of Azerbaijan as a leading country in the South Caucasus in the context of energy security. This role in the sphere of energy cooperation of Azerbaijan promotes and stimulates the sustainable development of the country's national economy. After summarizing the development path of the Southern Gas Corridor, the article presents an analysis of the role of the European Union (EU) and Azerbaijan in the context of the Southern Gas Corridor. The newly built infrastructure within the framework of the SGC increases the strategic importance of Azerbaijan in Europe's energy supply. Azerbaijan's energy resources, as well as playing the role of a bridge between Asia and Europe, once again prove the relevance of the article.

Keywords: natural gas, Azerbaijan, energy security, European Union, Southern Gas Corridor

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 11.08.2022

Təkrar işlənməyə göndərilib: 29.08.2022

Çapa qəbul olunub: 03.10.2022

“İQTİSADI İSLAHATLAR” elmi-analitik jurnal

AZƏRBAYCANDA AHILLARIN SOSIAL MÜDAFİƏSİ VƏ DÜNYA TƏCRÜBƏSİ

№ 3 (4)

Mətanət RƏSULOVA,
i.e.n., Bakı Dövlət Universitetinin dosenti,
İqtisadi İslahatların Təhlili və
Kommunikasiya Mərkəzinin İnsan
Resursları üzrə meneceri

Ayna HACIYEVA,
Bakı Mühəndislik Universiteti, İqtisadi
İslahatların Təhlili və Kommunikasiya
Mərkəzinin təcrübəçisi,
Urgan.az, Sosial Media Meneceri

Azərbaycanda ahılların sosial müdafiəsi və dünya təcrübəsi

Mətanət RƏSULOVA,
i.e.n., Bakı Dövlət Universitetinin dosenti,
İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin
İnsan Resursları üzrə meneceri

Ayna HACIYEVA,
Bakı Mühəndislik Universiteti,
İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin
təcrübəçisi, Urgan.az, Sosial Media Meneceri

XÜLASƏ

Son zamanlar demografik proseslərin vəziyyəti göstərir ki, dünyada doğum sayının azalması ilə yanaşı gənc əhalinin sürətlə azalması, orta hesabla götürülən insan ömrünün uzanması, başqa sözlə yaşlı əhalinin sayının artması müşahidə olunur. Bu baxımdan məqalədə Azərbaycanda həssas əhali qruplarından biri olan ahılların, əsasən qocalar evində yaşayan ahılların sosial müdafiəsi ilə bağlı mövcud vəziyyət araşdırılmış, inkişaf etmiş ölkələrin (Amerika Birləşmiş Ştatları, İngiltərə, Yaponiya və s.) bu sahədə təcrübəsi öyrənilmişdir. Araşdırmanın nəticəsi olaraq məqalənin sonunda perspektiv dövrdə ahılların sosial təminatının yaxşılaşdırılmasına xidmət edəcək bir sıra layihə təklifləri verilmişdir.

Açar sözlər: ahıllar, sosial təminat, qocalar evi, ahılların sosial müdafiəsi

GİRİŞ

Müasir dövrdə gəlirlərin ədalətli paylanması, rifah və tərəqqi içində bir cəmiyyət qurulması sosial siyasətin başlıca vəzifələrindən biridir. Bu vəzifələri reallaşdırmaq üçün əhalinin hər bir yaş qrupunun sosial müdafiəsinin təmin olunması ən əhəmiyyətli vasitədir. Ölkədə aparılan sosial siyasətin ən mühüm tərəfi cəmiyyətdə hər bir şəxsin mənafeyinə cavab verməsi ilə əlaqəlidir, daha doğrusu, sosial müdafiə bütün həyatı boyu ən çətin məqamlarda insanın üstün mövqeyini qoruyub saxlamağa xidmət etməlidir.

Son zamanlar demografik proseslərin vəziyyəti göstərir ki, dünyada doğum sayının azalması ilə yanaşı gənc əhalinin sürətlə azalması, orta hesabla götürülən insan ömrünün uzanması və bununla bərabər qocalmağa olan meylin, başqa sözlə yaşlı əhalinin sayının artması müşahidə olunur. Əhalinin yaşlanması sosial müdafiə sisteminin gəlir-xərc tarazlığını pozduğu kimi, bu sahədə digər problemlərin də artmasına səbəb olur. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı bir çox ölkədə ortalama insan ömrünün gündən-günə uzandığını qeyd etmiş və həyata keçirdikləri təqdimatlarda xüsusilə də Avropa üçün 2010-cu ildə 75,3 olan insan ömrünün 2050-ci ildə 81,3 və 2100-cü ildə isə 87,9 olacağı fikrini irəli sürmüşdür. Hazırda bir çox ölkə ümumi əhali arasında yaşlı əhalinin sayının artmasına səbəb olan uzunömürlülük riski ilə qarşı-qarşıya qalmışdır [7]. Bu baxımdan ahılların sosial müdafiəsi ilə bağlı problemlərin araşdırılması və onların sosial müdafiəsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsi aktual məsələ kimi önə çıxır.

İnsan sosial və bioloji varlıq olmaqla təbiətin ayrılmaz bir hissəsidir. Həqiqətən, hər bir insan doğulduğu andan etibarən, dövlətin və cəmiyyətin bərabərhüquqlu üzvü sayılmaqla bərabər, onun buradan müəyyən alacağı və verəcəkləri yaranır. İnsan paylaşmaq, bölüşmək, müşahidə aparmaq qabiliyyətinə sahib olduğu zaman sosial varlığa çevrilir. Bu fəaliyyətlərdən kənar qalan insanlar cəmiyyətin parçası ola bilməyərək tənhalığa qapılır. Belə hallar daha çox iş dünyasından ayrılan insanlarda, qocalar evinə yerləşdirilən və ya aztəminatlı ailələrdə, habelə tənha yaşayan ahıllarda müşahidə olunur.

Onu da qeyd edək ki, 1 Oktyabr - Beynəlxalq Ahıllar günüdür. BMT Baş Məclisinin 1992-ci ildə qəbul etdiyi müvafiq Qətnamənin prinsiplərinə uyğun olaraq hər il oktyabr ayının 1-nin Beynəlxalq Ahıllar günü kimi qeyd olunması cəmiyyətdə ahılların problemlərinin həllinə diqqət və qayğının artırılması məqsədi daşıyır [1].

Azərbaycanda ahıllara dövlət qayğısı. Azərbaycanda dövlət tərəfindən qəbul edilən və həyata keçirilən proqramlar təsdiq edir ki, dövlətimizin sosial siyasəti sosial ədalətin bərqərar olunmasına, milli sərvətlərin artırılmasının təmin edilməsinə, milli sərvətlərin ədalətli bölgüsünün həyata keçirilməsinə istiqamətlənmiş davamlı və dinamik prosesdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 17 aprel tarixli 1413 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Ahıl vətəndaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi üzrə Dövlət Proqramı", 2008-ci il 15 sentyabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı" və digər dövlət proqramları ahıl vətəndaşların sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və onlara dövlət qayğısının bariz nümunəsidir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış" İnkişaf Konsepsiyasının 7.3-cü bəndində ahıl vətəndaşlara qayğı və onların sosial müdafiəsi məsələlərinin daim diqqət mərkəzində saxlanması məqsədilə "Ahıl vətəndaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsinə dair Dövlət Proqramı"nın (2014-2020-ci illər) qəbul edilməsi nəzərdə tutulmasına baxmayaraq bu proqram hazırlanıb təsdiq edilməmişdir.

2011-ci il 30 dekabr tarixində təsdiq edilmiş "Sosial xidmət haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən ölkəmizdə yaşı 70-ə çatmış şəxslər ahıl hesab olunurlar [3]. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2018-ci il 21 dekabr tarixində təsdiq etdiyi "Əmək pensiyaları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişiklik edilməsi barədə" Qanun 2019-cu ilin 1 yanvarından qüvvəyə minmişdir. Qanuna edilmiş və qüvvəyə minən dəyişikliyə əsasən, 2019-cu ilin əvvəlindən pensiya hüququ yaranan şəxsin heç bir müraciəti olmadan, sənəd təqdim etmədən və pensiya hüququ yaranan gün ərzində elektron qaydada pensiyalar təyin edilir. Pensiya şəxsə təyin olunandan sonra ona bu, həmçinin pensiyanın məbləği, bank kartını əldə edəcəyi bank filialı və vaxt barədə "sms", e-mail və ya rəsmi məktubla məlumat verilir. Qeyd edək ki, Azərbaycanda yaşa görə əmək pensiyası ömürlük təyin edilir və minimum pensiyanın məbləği 240 manat təşkil edir.

Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin DSK demoqrafik göstəricilərinə nəzər saldıqda da sözügedən problemin aktual olduğu bir daha təsdiqlənir. DSK-nın məlumatlarına əsasən, ölkədə əhalinin hər 1000 nəfərinə düşən nigahların say əmsalı son 10 il ərzində 9,7-dən 3,5-ə enmişdir. Boşalma əmsalının nisbətən sabit qalmasına baxmayaraq, nigahların sayında azalma baş verdiyinə görə bu əmsalın da nigah sayına nisbətən yüksək olmasını qeyd edə bilərik. Bunun da gələcəkdə tənha yaşlı insanların sayının artmasına bir səbəb ola biləcəyini fərz etmək olar.

Cədvəl 1. Azərbaycanın bəzi demoqrafik göstəriciləri.

Göstəricilər	2005	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
70 yaşdan yuxarı əhali qrupunun sayı, ilin sonuna (min nəfər)	328,4	375,2	377,8	385,9	401,0	420,6	437,7	452,1
Rəsmi qeydə alınmış nigahların sayı	71463	68773	66771	62923	62484	63869	35348	56314
Rəsmi qeydə alınmış boşanmaların sayı	8895	12764	13114	14514	14857	17148	14628	17191

Mənbə: DSK

Azərbaycan Respublikasında bir çox Qocalar evi mövcuddur. Bu evlər dövlət tərəfindən ahıllara göstərilən sosial diqqətin nəticəsidir. Azərbaycan Respublikasının dövlət tərəfindən Qocalar evində yaşayan ahıl insanlara xüsusi diqqət və qayğı göstərilir. Dövlətin diqqət və qayğısı bu sahədə hər zaman hiss olunur. Qocalar evində bayram və xüsusi günlərdə müğənnilərlə, uşaqlarla görüşlər və s. tədbirlər təşkil edilir. Bunlara baxmayaraq, çox təəssüf ki, ölkəmizdə Qocalar evlərində yaşayan ahıl insanlar "atılmışlar" adını qazanmışlar. Taleyi bu cür yazılmış ahıl

insanlar Azərbaycan Respublikasının çiçəklənməsini yalnız televiziyadan müşahidə edirlər. Bu qapalı həyat həmin ahıl insanların özlərinə qapanmasına səbəb olur və həyata bağlılıqlarını zəiflədir. Ahıllarda yaranan belə problemlər onların sağlamlıqlarına mənfi təsir edir. Bəzi ahılların Qocalar evində ömürlərinin sonunadək yaşamağa məhkum olması, onların sosial və bioloji varlıq olmalarının unudulması problemin aktuallığını təşkil edir.

Araşdırmalarımıza görə, Bakının Bilgəh qəsəbəsində, Naxçıvan, Gəncə və Sumqayıtda Qocalar evi xidmət göstərir. Azərbaycanla sözügedən problemlə bağlı statistik məlumatların mövcudluğu qənatəbəxş deyil. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin saytında yalnız ahıllar, əlilliyi olan şəxslər və baxımsız uşaqlar üçün sosial xidmət müəssisələri və orada yerlərin və yaşayanların sayı haqqında ümumi məlumatı əldə etmək mümkündür.

Dünya təcrübəsində ahıl insanların yaşam tərzini araşdırmağa, oradakı qocalar evləri barədə məlumatlar əldə etməyə çalışdıq. İnkişaf etmiş ölkələrdə müəyyən sosial proqramlar və ictimai təşkilatların dəstəyi ilə qocalar evlərinin sakinləri yaşadıkları məkanlardan ölkə daxili səyahətlərə aparılır. Bu sosial layihələr ahıl insanlarda sağlam və həyata bağlı yaşam tərzini formalaşdırır. Səyahət insan həyatına müxtəlifliklər gətirən yaşam tərzini olmaqla sağlam həyatı təşviq edir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində ahıl insanlar əmək təqaüdünə çıxdıqdan sonra sağlam həyat yaşamaq üçün uzun zamanlar səyahətlərdə olurlar. Bu yaşam tərzini insanların sağlam ömür yaşamalarına şərait yaradır. Lakin bu tendensiya Azərbaycan Respublikasında müşahidə olunmur. Azərbaycan Respublikasında dövlət səviyyəsində ahıllara göstərilən qayğı onların gündəlik yaşam həyatlarını tənzimləyir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində ahıl insanlar Qocalar evinə əmək təqaüdünə çıxdıqdan sonra övladları ilə əlaqəni saxlayaraq qalan ömürlərini öz yaşlıları ilə daha maraqlı keçirmək üçün müraciət edirlər.

Dünya təcrübəsi:

Amerika Birləşmiş Ştatları. 1965-ci ildə ABŞ federal hökuməti tərəfindən 65 və daha yuxarı yaşda olan amerikalıların tibbi sığortaya çıxışını təmin edən milli sosial sığorta proqramı Medicare yaradılmışdır. 1930-cu illərdən Böyük Depressiya və 1935-ci il Sosial Təminat Akti nəticəsində artıq özəl qocalar evlərinin tikilməsinə baxmayaraq bu proqram sonrakı illərdə bir çox yeni qocalar evlərinin yaradılmasına təkan vermişdir. Medicaid xidmət Mərkəzi millətin yoxsulluq proqramı, tez-tez sakinlər kimi tibb bacısı çarpayıları kimi proqramları maliyyələşdirin, bu müəssisəyə daxil olmaq üçün "yoxsullaşa bilər".

Araşdırmalarımıza görə 2017-ci ilə qədər təxminən 1,4 milyon amerikalı qocalar evində yaşa, onların üçdə ikisi öz qayğılarını ödəmək üçün Medicaid -ə güvənir. Yaşayış tibb müəssisələri Medicaid federal maliyyəsini və dövlət səhiyyə departamenti vasitəsilə təsdiqini alır. Bu obyektlərə müxtəlif növ dövlət qurumları (məsələn, sağlamlıq, psixi sağlamlıq və ya əqli qüsurlar) nəzarət edə bilər.

Amerika Birləşmiş Ştatlarında Qocalar evləri ənənəvi olaraq böyük müəssisələrdir. Daha kiçik icma versiyaları 1970-ci illərdə hazırlanmışdır. Bəzi "icma həyatı" (CL) qruplarının müxtəlif növ qayğı və maliyyənin tərəfdarı olmaları yardımçı yaşayış vasitələrinin yaradılması ilə nəticələnmişdir. İcma əsaslı Uzunmüddətli Xidmətlər və Dəstəkləri (LTSS) təşviq etmək səylərinə 200-dən çox milli əlillik təşkilatını təmsil edən Əlil Vətəndaşlar Konsorsiumu kimi qruplar rəhbərlik edir.

Yaponiya. 2009-cu ilə qədər bu rəqəm kəskin şəkildə dəyişdi: Yaponiyada bir kişi üçün orta ömür uzunluğu 79 ildən çox, qadınlar üçün - təxminən 88 il idi. İndi Doğan Günəş ölkəsi dünyada yüzilliklərin əsas "təchizatçılarından" biridir və Yaponiyada yüzillik yubileyini qeyd edən ölkə sakinlərinin sayı çoxdan əlli min nəfəri keçmişdir. Bu ölkədə yüzilliklərin qeyri-rəsmi klubu fəaliyyət göstərir və demək olar yarım əsrdir ki, hər il sentyabr ayında, Yaponiyada Ağsaqqallara Hörmət Günü və ya Ahıllara Hörmət Günü qeyd olunur. Və bu, təqvimdə rəsmi tarix deyil: bu gün yaşlı vətəndaşlar xəstəxanalarda pulsuz müayinədən keçə, hovuzla, saunaya və ya bərbərə baş çəkə, pul müavinəti ala bilərlər.

Onlar qidalanmaya xüsusi Yapon yanaşmasından danışirlar: yaponların, xüsusən də yaşlı

nəslin pəhrizində hələ də aşağı kalorili yeməklər üstünlük təşkil edir və tərkibindəki yağlar heyvan deyil, əsasən bitki mənşəlidir.

Avropalının nöqtəyi-nəzərindən insan orqanizminə və kainatdakı roluna qeyri-adi baxışdan danışırlar. Yapon adalarında kök salan dinlər yaponları dünya, təbiət və öz bədənləri ilə harmoniya axtarmağa, ona xor baxmamağa təşviq edir.

Ölkədə yüzilliklərin faizi durmadan artır və onların yaşayış yeri və qəyyumluğu məsələsi istər-istəməz ortaya çıxır. Yaponiyada Yaşlılara Qayğı Sığorta Qanunu çox yaxınlarda deyil, yalnız 2000-ci ildə qəbul edilmişdir. Yaşlıların saxlanması və qayğısına qalmaqla məşğul olan müəssisələrin sayı artmağa başladı.

Yaşlı yaponlar əksər hallarda dövlət qəyyumluq institutlarına üstünlük verirlər. Bununla belə, bu sahə həm də gəlirli özəl biznesdir və hazırda ahıllar üçün müəssisələrə sərmayə yatıran xarici investorların sayı artmaqdadır. Yaponiyadakı özəl qocalar evləri öz sakinlərinə daha yüksək səviyyəli xidmətlər təklif edə bilər, lakin bu həm də daha baha başa gələcək. Ədliyyə Nazirliyindən verilən açıqlamaya görə, qocalar ciddi maddi sıxıntılarla bahalı qocalar evlərində məskunlaşmaq əvəzinə, ömürlərinin qalan hissəsini rahat həbsxanalarda keçirmək üçün könüllü olaraq cinayət törədirlər.

Təqaüdlərinin qənaətbəxş olmaması səbəbi ilə, xüsusən də 65 yaşdan yuxarı olan yaponiyalılar, ilk növbədə sadə oğurluq, təcavüz və yaralamada günahlandırılaraq həbsxanaya düşürlər. Səhiyyə xidmətlərinin ən az qocalar evləri qədər təsirli olduğu ölkədə həbsxanada həyat şəraiti çöldəki qədər yaxşıdır [4].

İngiltərə. Böyük Britaniyada yaşlılara qulluq üçün çoxlu müəssisələr fəaliyyət göstərir. Bunlardan ən önəmlisi qocalar evləridir. Qocalar evləri də iki yerə bölünür: müalicə aparılmayan və müalicə aparılan qocalar evləri. Müalicə aparılmayan qocalar evləri yaşlı insanların yalnız gün ərzində vaxt keçirdikləri müəssisələr tipli qocalar evləridir. Gecə-gündüz müalicə aparılmayan qocalar evlərinə daha çox üstünlük verilir. Müalicə aparılan qocalar evlərində isə yaşlılara, bəzi ciddi xəstəliklərdən əziyyət çəkən və daimi müalicəyə ehtiyacı olan ahıllara xidmət göstərilir. Yaşlı insanların qocalar evində yaşamağı seçmələrinin səbəbi tənhalıq, qocalar evinin ən yaxşı seçim olması fikri və daimi müalicə ehtiyacıdır.

İngiltərəni digər ölkələrdən fərqləndirən təcrübələrdən biri, yaşlıların gündəlik qayğı göstərdiyi və şəxsi müstəqilliyini artırmaq üçün yeməklərin hazırlandığı mənzil formalı qocalar evləridir. Yaşlı insanlar qocalar evlərində olduğu kimi yalnız bir otaq və ümumi sahə ilə kifayətlənmək məcburiyyətində olmadığı üçün özlərini daha sərbəst hiss edir və bütün ehtiyacları ödənilir.

Qocalar evlərinin 90%-ni özəl sektor təşkil edir. Buna səbəb ahıllara qulluq xərclərinin dövlət büdcəsi üçün böyük yük olması, xərclərin hər il artması nəticəsində qayğının keyfiyyətinin xeyli aşağı düşməsidir. Bu mənfi təsirlər nəticəsində qayğı keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə qocalar evləri özəlləşdirilmişdir. Ancaq qocalar evlərinə təklif olunan maliyyə azaldıqca insanlar xərcləri özləri ödəməli olmuşlar. Gəlir yoxlanması qocalar evlərində qalacaq insanlara və 23.000 funt sterlinqdən çox aktivləri olanlara şamil edilir. Aktivləri 23.000 funt sterlinqdən az olanlar üçün dövlət maliyyə dəstəyi verir. Beləliklə, maddi vəziyyəti yaxşı olmayanlar qocalar evlərində qala bilirlər.

Son dövrlərdə qocalar evlərində yaşayan insanlarla uşaq evlərində yaşayan uşaqları bir araya gətirən layihələr Avropada getdikcə genişlənir. Bu çərçivədə İngiltərənin paytaxtı Londonda ilk dəfə 2017-ci ildə qocalar evində uşaq bağçası açılmışdır. Wimbledon məhəlləsində Alma və Bal uşaq bağçasının ikinci filialı olaraq açılan uşaq bağçasında nəsil boşluğunu aradan qaldırmaq üçün uşaqlar və yaşlılar bir araya gətirilir. Bu layihələr təkcə qocaları deyil, qohumlarından uzaqda yaşayan balacaları da sevindirir. Yaşlılarla və uşaqlarla birgə işləmək bağça kurikulumlarında öz yerini tapır. Həm uşaqlar, həm də yaşlılar bağçılıq, yemək bişirmək, mahnı oxumaq və nağıl danışmaq kimi fəaliyyətlərlə xoş vaxt keçirirlər. Bu gün bu layihələr ABŞ, Kanada, Avstraliya, Yaponiya, Sinqapur və bir sıra Avropa ölkələrində həyata keçirilir. Şən uşaqlar və müdrək ağsaqqallar birlikdə həyatdan zövq alırlar [5].

Dünyanın ən dəbdəbəli və ən bahalı qocalar evləri. Dünyanın ən dəbdəbəli və ən bahalı

qocalar evi İngiltərədə yerləşir. Bununla yanaşı, ölkədə aşağı büdcəli qocalar evləri də böyük diqqət çəkir.

İstanbulun Beykoz şəhərində yerləşən Rüya Residence yaşlılara heyvan yemləmək, çiçək yetişdirmək, şənliklər vermək və qonaq qəbul etmək kimi imkanlar təqdim edən qeyri-adi və dəbdəbəli qocalar evidir.

Yunanıstan və İtaliya kimi ölkələrdə qocalar evlərinin sayı azdır. Evdə qulluq xidmətlərinə üstünlük verən ölkələr qocalar evlərinin işlək olmadığını düşünürlər [6].

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Beləliklə, ahıl vətəndaşların sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətində dövlət proqramlarında nəzərdə tutulan tədbirlərlə bərabər Azərbaycan Respublikasında Qocalar evində yaşayan ahıl insanların sosial münasibətlərdə aktivliyinin və həyata bağlılıqlarının artırılmasına və onlara sağlam həyat tərzinin aşılmasına, həyata bağlı təfəkkürün formalaşmasına dəstək olacaq sosial layihələrin reallaşdırılmasına da ehtiyac vardır. Apardığımız araşdırmalara əsasən bu qənaətə gəlirik ki, aşağıdakı kimi layihələrin reallaşdırılması ahılların həyat səviyyəsində müsbət dəyişikliklərə səbəb ola bilər:

Layihə 1. "Mənəvi nəvə". Bu kimi layihənin reallaşdırılmasında məqsəd qocalar evində məskunlaşan ahılların ailə problemini nisbətən yüngülləşdirmək, mənəvi nəvələri ilə az da olsa vaxtlarını maraqlı və səmərəli keçirilməsi imkanı yaratmaqdan ibarətdir. Bir çox ölkələrdə olduğu kimi gənclərin könüllü olaraq qocalar evinə getməsi, orada özlərinə mənəvi nəvə-baba seçmələri, mütəmadi olaraq onlara baş çəkib müəyyən qədər vaxt keçirmələri (ahıllara kitab oxumaq, onları dinləmək, maraqlı söhbətlər etmək, sevdikləri məşğuliyyətlə onlara dəstək olmaq və s.) onların həyata bağlılıq təfəkkürünə müsbət təsir göstərə bilər. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi hətta bəzi ölkələrdə Qocalar və uşaq evləri birgə fəaliyyət göstərir.

Layihə 2. "Səyahət et, ömrünü uzat". Bu kimi layihənin reallaşdırılmasında məqsəd Azərbaycan Respublikasında Qocalar evində yaşayan və özünü idarə edə bilən ahıl insanların sosial münasibətlərdə aktivliyin və həyata bağlılıqların artırılmasına və onlara sağlam həyat tərzinin aşılmasına, həyata bağlı təfəkkürlərinin inkişafına kömək edə biləcək ölkədaxili müxtəlif tipli səyahətlərin, görüşlərin müntəzəm olaraq təşkil edilməsidir.

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən 4 qocalar evinin özünü idarə edə bilən müəyyən sayda sakinlərinin müvəqqəti (məsələn, 10 gün) yerdəyişməsini, onların həmin bölgəni səyahət etməsini təmin edəcək bu sosial layihənin reallaşdırılması sayəsində Azərbaycan Respublikasında mövcud olan Qocalar evi sakinlərinin ölkənin müxtəlif regionlarına, mədəni tədbirlərə gəzintisini, yaşayış yerlərinin müvəqqəti mübadilə olunmasını təşkil etməklə onlarda daha sağlam və həyata bağlı yaşam tərzini formalaşdırmağa imkan yarada bilər. Müxtəlif şəhərlərdə olan Qocalar evinin sakinləri müvəqqəti olaraq yaşadıkları məkanları dəyişməklə həm yeni həmyaşıdları ilə ünsiyyətdə olmaq, həm də sosial həyata daha sürətlə uyğunlaşma imkanı əldə edə bilər. Bu onların həyata bağlılıq təfəkkürünə müsbət təsir göstərə bilər. Eyni zamanda bu kimi sosial layihələr perspektivdə ölkəmizdə də Qocalar evi haqqında fikir dəyişikliyinə səbəb ola bilər.

Onu da qeyd etmək ki, araşdırmalar apararkən belə bir layihənin reallaşdırılmasının Qocalar evinin sakinləri tərəfindən necə qarşılanacağını müəyyənləşdirməyə çalışdıq. Bilgəhdə yerləşən Qocalar evinin sakinlərindən birinin fikrini öyrəndikdə cavabı bu oldu ki, "əgər mən bir gün Gəncə şəhərinə gedə bilsəm özümü dünyanın xoşbəxti hesab edərdəm". Bu xoşbəxt anları onlar üçün təşkil etmək elə də əlçatmaz deyil.

Bizimlə razılaşırsınız ki, həm iş, həm şəxsi həyatımızda tənha yaşayan, yaxın qohumlarından incik düşən insanlarla hamımız rastlaşırıq. Bu cür insanlar arasında hətta imkanlılara da rast gəlinir ki, inamsızlıqdan var-dövlətlərini yaxın qohumlarından heç kəsə etibar edə bilmirlər və maddi imkanları olsa belə həyatlarının son illərini çətin vəziyyətdə qorxu içində, baxımsız şəraitdə başa vururlar. Qocalar evində xidmət səviyyəsinin yüksəldilməsi sayəsində ahıl insanların inamını qazanmaq bu problemin də həllinə müsbət təsir göstərir. Həmin insanlar qocalar evinə etibar edərək müəyyən əsaslarla öz mülkiyyətlərini həmin müəssisənin hesabına keçirərək həyatlarının son illərini xoş keçirə bilərlər.

Yaşlı nəsə, xüsusən də tənha qocalara, ahıllara dayaq durmaq, onlara köməklik göstərmək hər birimizin mənəvi borcudur. Yetişməkdə olan gənc nəsli də bu ruhda tərbiyələndirmək üçün davranışımıza diqqət yetirməmiş vacib şərtidir. Müdriklərin belə bir gözəl kəlamı vardır: "Qocalara hörmət et, səndə qocalacaqsan."

ƏDƏBİYYAT

1. Rəsulova M., Heydərov P. "Fiziki fəaliyyəti məhdud şəxslərin cəmiyyətə inteqrasiyası sahəsində dünya təcrübəsi". "Beynəlxalq hüquq və inteqrasiya problemləri" elmi-praktiki jurnal, № 1(41), Bakı - 2015
2. Azərbaycanın demoqrafik göstəriciləri / DSK Statistik məcmuə/2022
3. "Sosial xidmət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu <https://e-qanun.az/framework/23195>
4. <https://www.cnnturk.com/turkiye/japonyada-yaslilar-parali-huzur-evi-yerine-cezaevini-tercih-ediyorlar>
5. <https://www.fikrimucit.com/ilginc-huzur-evi-ornekleri/>
6. <https://www.fikrimucit.com/ilginc-huzur-evi-ornekleri/>
7. <https://pensiya.az/news/23/genc-ve-yasli-ehali-uzre-nisbetin-pozulmasi.html>

PROBLEMS IN THE SOCIAL PROTECTION OF THE ELDERLY PEOPLE IN AZERBAIJAN AND THE WORLD EXPERIENCE

Matanat RASULOVA,
Ayna HACIYEVA

SUMMARY

The recent state of demographic processes shows that along with the global decline in the number of births, the rapid decrease of the young population, the extension of the average human lifespan, in other words, the increase in the number of the elderly population is being observed.

From this point of view, the article examines the current situation regarding the social protection of the elderly, who are one of the vulnerable population groups in Azerbaijan, mainly the elderly living in nursing homes, and studies the experience of developed countries (United States of America, England, Japan, and others) in this field.

As a result of the research, at the end of the article, project proposals are given that will serve to improve the social security of the elderly in the prospective period.

Keywords: *the elderly, social security, nursing home, social protection of the elderly*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 01.08.2022

Çapa qəbul olunub: 14.09.2022

“İQTİSADI İSLAHATLAR” elmi-analitik jurnal

AZƏRBAYCANDA QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAFI VƏ ONUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

 № 3 (4)

Zibeydə ŞƏKƏRƏLİYEVƏ,
i.ü.f.d., dosent
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafı və onun qiymətləndirilməsi

Zibeydə ŞƏKƏRƏLİYEVƏ,
i.ü.f.d., dosent
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

XÜLASƏ

Məqalədə iqtisadiyyatın innovasiyalaşdırılması, bilik iqtisadiyyatı elementlərinin tətbiqi və iqtisadi inkişaf meyarlarının yenilənməsi tədbirlərinin reallaşdırılması, qeyri-neft sektorunun strukturu, struktur dəyişiklikləri sürətləndirilməli və ixrac yönümlü milli iqtisadiyyat sahələrinin inkişafının stimullaşdırılmasına daha ciddi dövlət dəstəyi məsələlərinə xüsusi yer verilir. Həmçinin Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi və onun qeyri-neft ixracı sahələrinin genişləndirilməsi, sənaye sahələrinin inkişafının gücləndirilməsi, ixrac təyinatlı milli şirkətlərin dəstəklənməsi, sənaye sahələrinin ixrac və emal yönümlü sahələrin inkişafına çoxlu sayda dövlət mexanizmlərinin tətbiqi, İKT sektoruna güclü dövlət dəstəyi öz izahını tapır.

Açar sözlər: qeyri-neft sektoru, ixrac potensialı, ixracın strukturu, idxal, qeyri-neft sənayesi

GİRİŞ

Azərbaycanda uğurla həyata keçirilən islahatlara uyğun qeyri-neft sektorunun ixrac potensialından səmərəli istifadə olunması məqsədilə bir sıra prioritet istiqamətlərin və strateji hədəflərin reallaşdırılması olduqca vacibdir. Belə ki, xarici bazar təyinatlı istehsal sahələrinin genişləndirilməsi, milli iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə yüksək texnologiyaların gətirilməsinin təmin olunması, xarici bazara xammal resurslarının azaldılması, xarici ticarət şərtlərinin yenilənməsi, ixracın stimullaşdırılması mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, ixrac potensialının artımına imkan verən investisiya siyasətinin yürüdülməsi və biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, ixracın strukturunun diversifikasiyalaşdırılması, ixrac infrastrukturunun modernləşdirilməsi tədbirləri məqsədli şəkildə həyata keçirilməlidir.

Müasir şəraitdə Azərbaycanda qeyri-neft sektorunda ixrac potensialından istifadənin təşkilində bir sıra problemlər qalmaqdadır:

1. İlk növbədə, ölkədə neftqaz xammal resursları ilə yanaşı, digər təbii ehtiyatların səmərəli işlənməsi, istehsalı, emalı proseslərinin təşkil edilməsi və onların ixrac potensialının qiymətləndirilməsi zəruridir.

2. Qeyri-neft ixracı məhsullarının planlaşdırılması, istehsalı, ixrac təyinatlı meyarlara cavab verməsi və xarici bazarlarda davamlı ixracının təmin edilməsi tsiklinə sistemli yanaşmanın təmin olunması və hədəflərin əvvəlcədən dəqiqliklə müəyyənləşdirilməsi olduqca vacibdir [5].

Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf meylləri və diversifikasiyalaşdırılması problemləri üzrə tədqiqat materiallarından çıxış etsək, pandemiya dövründə 2019-2021-ci illərdə Azərbaycanda ixracın həcmində əhəmiyyətli səviyyədə azalması ciddi narahatlıq doğurur. Bu azalmanın birbaşa xam neft ixracının aşağı düşməsi ilə bağlı olduğundan, qeyri-neft ixracının strukturunun genişləndirilməsi yaxın illərdə ölkəmizin qarşısında duran ən mühüm strateji vəzifə olduğunu bildiririk. Neft gəlirləri hesabına qeyri-neft sektorunun inkişafı və onun ixrac potensialının gücləndirilməsi tədbirləri və dövlət mexanizmlərinin geniş miqyaslı təşkilinə baxmayaraq, qeyri-neft sektorunun ixrac potensialı ölkədəki mövcud vəziyyəti əks etdirmir. İxrac potensialını artırma biləcək prioritet iqtisadiyyat sahələrinin inkişafının sürətləndirilməsi və ixracın stimullaşdırılması tədbirlərinin daha da genişləndirilməsi aktualıq daşıyır [4].

Azərbaycan zəngin ehtiyatlara, əlverişli coğrafi məkana, güclü ixrac potensialına malik sənaye və kənd təsərrüfatı sahələrinə malikdir. Bunlardan səmərəli istifadə edilməsi üçün yeni texnika və texnologiyalar əsasında rəqabət qabiliyyətli sənaye müəssisələri şəbəkəsinin

yaradılması vacib şərt kimi xarakterizə olunur. Bundan başqa yaxın dövrdə respublika iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi, inkişaf etmiş bazar infrastrukturunun yaradılması, iqtisadiyyatın diversifikasiyasını sürətləndirə biləcək dövlət maliyyə institutlarının yaradılması, iqtisadiyyatın innovasiyalaşdırılması proseslərinin intensivləşdirilməsi, ixrac potensialı yüksək olan neft-qaz maşınqayırması, neft-kimya, metallurgiya, tikinti materialları istehsalı, aqrar sektor və kənd təsərrüfatı sahələrinin kompleks inkişafının təmin olunması, İKT, turizm və kosmik sənayenin ixrac potensialından maksimum bəhrələnməyin reallaşdırılması məsələləri mühüm vəzifələr kimi həllini gözləyirlər [7].

Respublikanın qeyri-neft sektorunda, xüsusilə də sənaye sahələrində rəqabətqabiliyyətli və ixrac təyinatlı məhsulların çeşidini artırılması tədbirləri hazırkı səviyyədən əhəmiyyətli dərəcədə artıma doğru təmin olunmasa, çətin ki, ölkənin sənaye potensialının və qeyri-neft sektorunun ciddi artımına nail olunsun. Bu məqsədlə ayrı-ayrı qeyri-neft sektoru sahələrinin ciddi potensiala malik ixrac yönümlü məhsulların istehsalının təşkili və xarici bazarlara çıxarılması məsələləri diqqətlə öyrənilməli, dünya təcrübəsinin tətbiqinə geniş yer verilməli və ölkənin xarici ticarət konsepsiyasının daha işlək, effektivli fəaliyyət mexanizmləri hazırlanmalıdır.

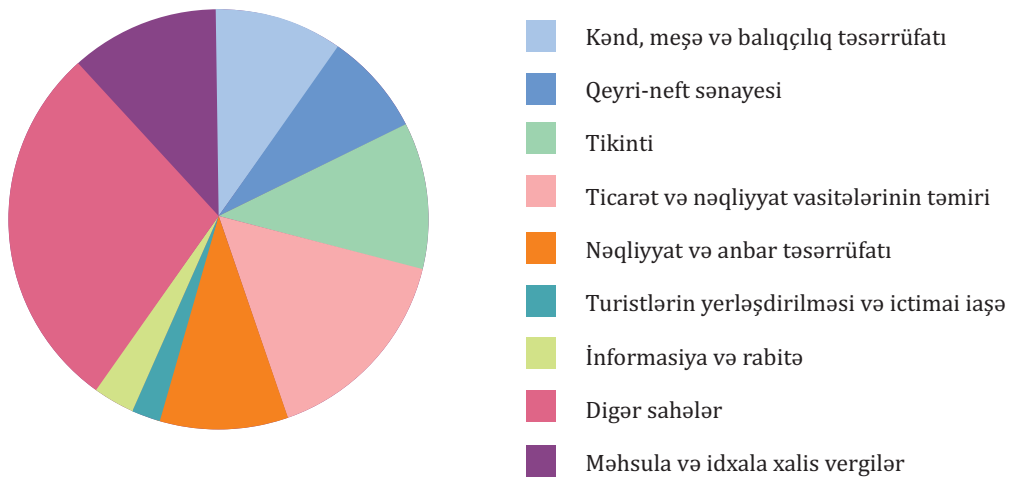
Tədqiqatlar göstərir ki, milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin olunmasında xarici ticarətin səmərəli təşkili və ixrac potensialının gücləndirilməsi mühüm amillər kimi çıxış edirlər. Belə ki, xarici ticarət ölkənin təsərrüfat və biznes subyektlərinin beynəlxalq bazarlara çıxmasını təmin edir, ölkələrarası mal və texnologiya mübadiləsini sürətləndirir, milli iqtisadiyyatın istehsal, təsərrüfat və idarəetmə sferalarına yeni texnologiyalar, müasir avadanlıqlar və mütərəqqi idarəetmə metodlarının gətirilməsini reallaşdırır. Bundan əlavə ixrac təyinatlı məhsulların çeşidini çoxalması isə, ölkənin beynəlxalq aləmdə imicini yüksəldir, dünya əmtəə bazarlarında mövqeyini möhkəmləndirir, ölkəyə gətirilən valyuta resurslarını artırır, milli iqtisadiyyatın çoxşaxələndirilməsini stimullaşdırır, onun diversifikasiyalaşdırılmasına münbit şərait yaradır [6].

Mövcud faktlara nəzər salsaq görərik ki, Azərbaycan iqtisadiyyatında qeyri-neft sektorunun inkişafında son dövrdə müəyyən nailiyyətlər əldə edilib. Azərbaycanda

2020-ci il ərzində iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunda 50792,5 milyon manatlıq əlavə dəyər yaradılmışdır. Qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyərin ÜDM-də xüsusi çəkisi 70,1% təşkil etmişdir.

2020-ci ildə qeyri-neft sektorunda ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri sahəsinin xüsusi çəkisi 16,4%, tikintinin 11%, nəqliyyat və anbar təsərrüfatının 10,1%, kənd, meşə və balıqçılıq təsərrüfatlarının 9,9%, qeyri-neft sənayesi 7,5% olmuşdur [8].

Qrafik1. Respublikada qeyri-neft sektorunda yaradılmış əlavə dəyərin sahələr üzrə bölgüsü (2020)

Mənbə: DSK

Qeyri-neft sektorunun əksər sahələrində yaradılmış əlavə dəyərin artım tempi əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən yüksək olmuşdur.

2019-cu ilin müvafiq dövrünə nisbətən qeyri-neft sənayesində 12%, nəqliyyat və anbar təsərrüfatı sahəsində 4,6%, kənd, meşə və balıqçılıq təsərrüfatları sahəsində 1,9%, informasiya və rabitə sahəsində 0,6% artım olmuşdur.

Respublikada 2020-ci il ərzində qeyri-neft sənayesində yaradılan əlavə dəyərin həcmi əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 12% artaraq 3822,9 milyon manata çatmışdır. Qeyri-neft sənayesində yaradılan əlavə dəyərin strukturunda mədənçıxarma sənayesinin xüsusi çəkisi 4%, emal sənayesinin xüsusi çəkisi 72,1%, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatının xüsusi çəkisi 20,2%, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsinin xüsusi çəkisi isə 3,7% təşkil etmişdir.

2020-ci ildə qeyri-neft sənayesində 11681 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmiş və əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə məhsul istehsalı 12,5% artmışdır.

Qeyri-neft sənayesinin məhsul istehsalında mədənçıxarma sənayesinin payı 3,9% və ya 450,4 milyon manat, emal sənayesinin payı 76,5% və ya 8937,6 milyon manat, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatının payı 16,9% və ya 1974,4 milyon manat, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsinin payı isə 2,7% və ya 318,6 milyon manat təşkil etmişdir.

2020-ci il ərzində ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə məhsul istehsalı qeyri-neft emal sənayesinin əksər bölmələrində, o cümlədən toxuculuq sənayesində (7,4%), geyim istehsalında (32,7%), dəri və dəridən məmulatların, ayaqqabıların istehsalında (4,7%), mebeldən başqa ağacın emalı və ağacdən məmulatların istehsalında (67,4%), kağız və karton istehsalında (36,9%), kimya sənayesində (20,5%), əczaçılıq məhsullarının istehsalında (10,7 d.), rezin və plastik kütlə məmulatlarının istehsalında (13,5%), metallurgiya sənayesində (11,9%), kompüter, elektron və optik məhsulların istehsalında (34,5%), avtomobil, qoşqu və yarımqoşquların istehsalında (35,7%), sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalı (47%) və s. sahələrdə artmışdır.

Qeyri-neft sektorunun əsas sahələrindən olan kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun faktiki qiymətlərlə dəyəri 8 428,9 milyon manat təşkil etmişdir ki, onun da 4 400,5 milyon manatı heyvandarlıq, 4 028,4 milyon manatı isə bitkiçilik məhsullarının payına düşür.

Son dövrdə respublikada tikinti sahəsi sürətlə inkişaf edir. 2020-ci ildə ölkənin iqtisadi və sosial sahələrinin inkişafı üçün bütün maliyyə mənbələrindən əsas kapitalla 17028,1 milyon manat və ya əvvəlki illə müqayisədə 8,3 faiz az vəsait yönəldilmişdir. Neft-qaz sektoruna yatırılmış investisiyaların həcmi 0,3 faiz artmış, qeyri neft-qaz sektoruna yönəldilən vəsaitin həcmi isə 12,3 faiz azalmışdır. Ümumi sərmayənin 11175,8 milyon manatı və ya 65,6 faizi məhsul istehsalı sahələrinin, 4485,0 milyon manatı (26,4 faizi) xidmət sahələrinin, 1367,3 milyon manatı (8,0 faizi) isə yaşayış evlərinin tikintisinin payına düşmüşdür.

Ümumi sərmayənin 41,6 faizi dövlət, 58,4 faizi qeyri-dövlət sektorunun sərmayədarları tərəfindən qoyulmuşdur. Sərmayə qoyuluşunun 64,3 faizi tikinti-quraşdırma işlərinə sərf edilmişdir.

Daxili mənbələrdən əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitin dəyəri ümumi sərmayənin 69,9 faizini təşkil etmişdir.

Ölkədə mövcud pandemiya şəraitinə baxmayaraq 2020-ci ildə Bakı şəhərində 3 saylı DOST mərkəzi, "Böyükşor" və "Əhmədli" elektrik yarımstansiyaları, qoruyucu kombinezonların istehsalı müəssisəsi, Gəncə şəhərində tikinti materialları istehsalı zavodu, Ağcabədi rayonunda "Asan Həyat" kompleksi, dənli bitki toxumlarının emalı zavodu, Astara rayonunda "Azərxaçça" ASC-nin filialı, Aqrar Sənaye Kompleksi, Balakən rayonunda regional "Asan xidmət" mərkəzi, Goranboy rayonunda "Azərxaçça" ASC-nin filialı, Kürdəmir rayonunda "Asan Həyat" kompleksi, "Azərxaçça" ASC-nin filialı, Qazax rayonunda əhəng zavodu, Tərtər rayonunda Dövlət Rəmləri Muzeyi, "Azərxaçça" ASC-nin filialı, Tovuz rayonunda "Asan Həyat" kompleksi, "Azərxaçça" ASC-nin filialı, Dövlət Rəmləri Muzeyi, Şəmkir rayonunda "Şəmkirçay" Sutəmizləyici Qurğular Kompleksi və s. istifadəyə verilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, koronavirus (COVID-19) infeksiyasının (bundan sonra pandemiya) ilə bağlı cari ildə 2020-ci ildə yük və sərnişin daşımaları əvvəlki illə müqayisədə müvafiq olaraq 19,8 faiz və 42,7 faiz azalmışdır.

2020-ci ildə 1177,6 milyon sərnişinə xidmət göstərmişdir. Sərnişinlərin 93,4 faizi avtomobil nəqliyyatı, 6,3 faizi metro, qalan hissəsi isə digər nəqliyyat növləri ilə daşınmışdır.

Azərbaycan respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, 2020-ci yanvar-sentyabr ayları ərzində turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai yaş sahəsində yaradılmış əlavə dəyər 821,1 milyon manat olmuş və qeyri-neft ÜDM-də bu sahənin xüsusi çəkisi 1,6 faiz təşkil etmişdir.

Pandemiyanın yaratdığı böhran nəticəsində turizm sektorunda müşahidə olunan tənəzzül digər ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da müşahidə olunub. Dövlət Sərhəd Xidmətinin məlumatına əsasən 2020-ci ildə Azərbaycana dünyanın 155 ölkəsindən 795,7 min və ya 2019-cu illə müqayisədə 4,0 dəfə az əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs gəlmişdir.

2020-ci ildə ölkəmizə gələnlərin 28,3 faizi Rusiya Federasiyası, 23,2 faizi Gürcüstan, 20,2 faizi Türkiyə, 9,1 faizi İran, 2,1 faizi Ukrayna, 1,6 faizi Hindistan, 1,5 faizi Səudiyyə Ərəbistanı, 1,1 faizi Qazaxıstan, hər birindən 1,0 faiz olmaqla Pakistan, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri və Türkmənistan, hər birindən 0,9 faiz olmaqla Küveyt və Böyük Britaniya, 0,8 faizi Belarus, hər birindən 0,7 faiz olmaqla Özbəkistan və İraq, 0,5 faizi İsrail, hər birindən 0,4 faiz olmaqla Almaniya və İtaliya, 4,5 faizi digər ölkələrin vətəndaşları, 0,1 faizi isə vətəndaşlığı olmayan şəxslər olmuşdur.

Hal-hazırda qarşıda duran əsas vəzifə qeyri-neft sektorunda ixracatın artmasına nail olmaqdır. Belə ki, 2020-ci il ərzində Azərbaycanın ümumi ixracı 13,7 milyard ABŞ dolları, qeyri-neft sektoru üzrə isə 1,9 milyard ABŞ dolları dəyərində olub. Qeyri-neft sektoru üzrə ixrac 2019-cu illə müqayisədə 102 milyon ABŞ dolları və ya 5,2 % azalıb. Belə ki, 2020-ci il ərzində Rusiyaya 691 milyon, Türkiyəyə 377,8 milyon, İsveçrəyə 224,8 milyon, Gürcüstana 127,6 milyon və Çinə 44,5 milyon ABŞ dolları dəyərində qeyri-neft sektoruna aid mal ixrac edilmişdir.

2020-ci il ərzində ixrac edilən qeyri-neft sektoruna aid malların siyahısında qızıl (205,6 milyon ABŞ dolları) birinci, tomat (pomidor) (201,4 milyon ABŞ dolları) ikinci və pambıq mahlıcı (131,9 milyon ABŞ dolları) üçüncü olub [8].

Ölkədə COVID-19-un vurduğu ziyanlara baxmayaraq qeyri-neft sənayesi inkişaf edib. Belə ki, bu il yanvarın 6-da Prezident İlham Əliyevin sərəliyi ilə 2020-ci ilin yekunlarına həsr olunmuş videoformatda müşavirə keçirilib. Müşavirədə dövlət başçısı deyib ki, qeyri-neft sənayemiz 11 faizdən çox artıb. Nəyin hesabına? Məhz şaxələndirmə hesabına. Ona görə ki, sənayeləşmə siyasəti düzgün aparılıb [1].

Qeyd etmək lazımdır ki, qeyri-neft sektorunun inkişafı Azərbaycan iqtisadiyyatının prioritetidir. Bu, Prezidentin 6 dekabr 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilən milli iqtisadiyyat və onun əsas sektorları üzrə Strateji Yol Xəritəsində də öz təsdiqini tapıb [2].

Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi ardıcıl qəbul edilən Dövlət proqramlarında (4 proqram) da prioritet olub. Ölkədə qeyri-neft sektorunun ÜDM-də xüsusi çəkisi xeyli artmış, yeni iş yerləri yaradılmışdır [3].

2020-ci ildə işğal etdiyi torpaqlarımızı Ermənistandan azad etmək uğrunda müharibə aparmağımıza və pandemiya qarşı mübarizəyə rəğmən ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun xüsusi çəkisi yenə azalmayıb. Belə ki, ötən il 72,5 milyard manata yaxın dəyərində ÜDM istehsal olunub, bunun da 50 milyard 792,5 milyon manatı qeyri-neft sektorundur.

Ölkədə aparılan uğurlu islahatlar nəticəsində ölkəmizdə Strateji Yol Xəritələrinin uğurlu icrası makroiqtisadi sabitlik, qeyri-neft sektorunun və ixracının artımı, ticarət və fiskal balansın yaxşılaşması, əlverişli biznes mühiti və sərmayə cəlbi, infrastrukturun davamlı təkmilləşdirilməsi və əhəlinin sosial rifahı, habelə ölkəmizin beynəlxalq əlaqələrinin güclənməsinə səbəb olmuşdur.

Tədqiqatlar göstərir ki, iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyini, inklüzivliyini və sosial rifahını daha da artıracaq, investisiyaların cəlbi, azad rəqabət mühiti, bazarlara çıxış imkanlarını genişləndirəcək və insan kapitalının inkişafına səbəb olacaq. Respublikamızın dünya iqtisadiyyatında mövqeyinin daha da gücləndirilməsi və yüksək gəlirli ölkələr qrupuna daxil

olması nəzərdə tutulur. Göstərmək lazımdır ki, qeyri-neft sektoru iş yerlərinin yaradılmasında həlledici rol oynayır, həm iqtisadi, həm də sosial inkişafa müsbət təsir göstərir.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, bu gün milli iqtisadiyyatların davamlı inkişaf modelinə keçidinin təmin edilməsi həlledici dərəcədə insan kapitalının həcmi və keyfiyyəti ilə bağlıdır. İKT və maliyyə-bank sektorunun inkişafı da diqqət mərkəzindədir. Strateji Yol Xəritəsində logistika və ticarətin inkişafı da prioritet istiqamət təşkil edir.

Tədqiqat nəticəsində belə bir qənaətə gəlik ki, Azərbaycanda bir çox rəqabət qabiliyyətli kənd təsərrüfatı və aqrar sektor məhsullarının artırılması potensialından zəif istifadə olunur. Azərbaycanda yetişdirilməsi, saxlanması və ixracı üçün hazırda münbit şəraiti olan bir qrup kənd təsərrüfatı və aqrar sektor məhsullarının (təzə tərəvəz, təzə meyvə, kartof, çay, piylər və yağlar, üzüm şərabi, bitki yağları və s.) ixrac həcmi artırılması potensialından zəif istifadəni qeyd etmək olar. Bu sahədə ixrac potensialının daha obyektiv qiymətləndirilməsi və effektivliyi ixrac istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi problemləri həll edilməmiş qalmaqdadır.

Bundan əlavə qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının tənzimlənməsinin qanunvericilik bazasının gücləndirilməsi və onun təkmilləşdirilməsi üçün son 18 ildə geniş həcmli işlər görülmüşdür. İxrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi, ixracın stimullaşdırılması, sahibkarlığın inkişafı və biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, regionların iqtisadi fəallığının gücləndirilməsi, ixrac potensialı kifayət qədər olan ayrı-ayrı iqtisadiyyat sahələrinin inkişafının sürətləndirilməsi məqsədilə ölkə başçısının fərman və sərəncamları verilmiş, Qqanunlar qəbul edilmiş, dövlət proqramları, konsepsiyalar və strategiyalar təsdiq olunmuşdur. Bunlarla bərabər, bu nəticəyə gəlmək olar ki, ölkə ixracının, ilk növbədə qeyri-neft ixracının stimullaşdırılması üzrə daha dayanıqlı, işlək, etibarlı və mükəmməl qanunların qəbul edilməsinə ehtiyac vardır. Bu kimi qanunların və ixrac qaydalarının tənzimlənməsi əsaslarının hazırlanması və qəbul edilməsi proseslərində xarici iqtisadi əlaqələrin qeyri-neft ixracı istiqamətində genişləndirilməsi, qeyri-neft sektoru subyektlərinin beynəlxalq bazarlara çıxışının stimullaşdırılması, ixrac prosedurlarının sadələşdirilməsi, ixrac əməliyyatlarının həvəsləndirilməsi, ixracla bağlı investisiya siyasəti elementlərinin təkmilləşdirilməsinə mane olan baryerlərin məhdudlaşdırılması kimi vacib amillərin nəzərə alınması diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

Müasir dövrdə Azərbaycanın ixrac potensialının, xüsusilə, qeyri-neft ixracının artırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi nəticəyə gəlmişik. Bu onunla əsaslandırılır ki, rəqabət qabiliyyətinə və beynəlxalq bazarlarda ixtisaslaşma xüsusiyyətlərinə malik olmayan mal və məhsulların ixrac bazarlarında möhkəmlənmək imkanları məhduddur. Buna görə də, bizim gəldiyimiz nəticə ondan ibarətdir ki, Azərbaycan qlobal iqtisadi mühitdə xam neft, təbii qaz ixracının verdiyi maliyyə imkanlarından bəhrələnməyə, geniş çeşidli, dayanıqlılıq və rəqabət qabiliyyətlilik meyarlarına söykənmiş qeyri-neft malları ixracı potensialı yaratmalıdır. Başqa sözlə, "ixrac strategiyasının qurulması zamanı karbohidrogen və qeyri-karbohidrogen ixracının optimal tarazlaşdırılması vacib şərtidir" prinsipi nəzərə alınmalıdır. Bu məqsədlə, Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının genişləndirilməsi yollarının çoxvektorluluğu əsas prioritet kimi götürülməlidir:

1. Milli iqtisadiyyatın diversifikasiyalaşdırılmasının müasir meyarlarının əsasında ixrac yönümlü iqtisadiyyat sahələri daha prioritet kimi qəbul edilməlidir;

2. İxrac potensialını hərəkətə gətirə biləcək çoxfunksional tənzimləmə və təkmilləşdirmə mexanizmləri ölkə iqtisadiyyatının müasir inkişaf tendensiyalarını, dünya əmtəə bazarlarının spesifik xüsusiyyətlərini, qlobal iqtisadi inkişaf proseslərini və iqtisadi transformasiyaların təsirini də nəzərə almaqla, işlənilməli və tətbiq edilməlidir;

3. Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının yüksəldilməsində iştirak perspektivləri olan təbii və iqtisadi amillər dərindən araşdırılmalı, öyrənilməli və bunların əsasında səmərəli nəticələrə qadir qeyri-neft ixracı məhsullarının istehsalının genişləndirilməsi tədbirləri gücləndirilməlidir;

4. Respublikanın qeyri-neft sektoru sahələrinin hər birinin, o cümlədən, müasir iqtisadiyyat sahələrinin (İKT, turizm, kosmik sənayesi və s.) ixrac potensialı obyektiv qiymətləndirilməli, ən azı 2030-cu ilə qədər proqnozlaşdırılmalıdır;

5. Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının dəstəklənməsi üzrə dövlət mexanizmlərinin yenilənməsi və səmərəliliyinin artırılması zərurəti qalmaqdadır;

6. Ölkənin qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının yüksəldilməsi məqsədilə daha müasir və ünvanlı xarakter daşıyan xarici investisiyaların cəlb edilməsi üzrə dövlət siyasəti formalaşdırılmalı, bu investisiyalarının cəlbi, yönəldilməsi və səmərəli istifadəsi proseslərinin optimal idarəedilməsi mexanizmləri işlənib hazırlanmalıdır;

Nəhayət ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlılığının artırılmasında qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının ciddi əhəmiyyətini nəzərə alaraq, bu sahənin kompleks inkişafının təmin edilməsi məqsədilə "Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafa dair milli prioritetlər"də, ölkə iqtisadiyyatının beynəlxalq inteqrasiyasına əsasən qeyri-neft sektorunun ixrac məhsullarının dünya bazarlarına çıxarılmasına imkan verən iri beynəlxalq layihələrin hazırlanması, beynəlxalq şirkətlərin yaradılması, ölkənin ixrac potensialı məhsullarının dünya bazarlarında möhkəmlənməsi üçün dünya dövlətləri ilə əlaqələrin genişləndirilməsi, bu əlaqələrdən ixrac potensialının artırılması tədbirlərində fəal istifadə edilməsi tədbirlərinin daha da gücləndirilməsi olduqca vacibdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Prezident İlham Əliyevin sədrliyi ilə 2020-ci ilin yekunlarına həsr olunmuş müşavirə. Bakı, Xalq qəzeti, 07.01.2021
2. "Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri". 6 dekabr 2016-cı il
3. "Regionların Sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramları" (4 Dövlət proqramı)
4. "Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər". Bakı, 02.02.2021
5. A.Şəkərəliyev, Q.Şəkərəliyev "Azərbaycan iqtisadiyyatı: reallıqlar və perspektivlər". Bakı, 2016, 314 s.
6. İqtisadiyyatın və ixracın diversifikasiyasının qiymətləndirilməsi
<http://www.freeconomy.az>
7. Алиев Ш.Т. "Вопросы развития химической промышленности Азербайджанской Республики". Москва, Химическая промышленность России сегодня, 2010, № 8, с 5-9
8. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi
www.stat.gov.az

DEVELOPMENT OF THE NON-OIL SECTOR IN AZERBAIJAN AND ITS ASSESSMENT

Zibeyda SHAKARALIYEVA

SUMMARY

The article focuses on the issues of economic innovation, application of elements of knowledge economy and implementation of measures to update the criteria of economic development, the structure of the non-oil sector, accelerated structural changes and more serious state support to stimulate the development of export-oriented national economies. Expansion of non-oil export areas, strengthening the development of industries, support for national export companies, the introduction of a number of government mechanisms for the development of export and processing industries, strong state support for the ICT sector.

Key words: *export potential, structure of import and export, regulation of export potential, non-oil industry.*

РАЗВИТИЕ НЕНЕФТЯНОГО СЕКТОРА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ И ЕГО ОЦЕНКА

Зибейда ШЕКАРАЛИЕВА

РЕЗЮМЕ

В статье особое место уделено вопросам инновационности экономики, внедрения элементов экономики знаний и реализации мероприятий по обновлению критериев экономического развития, структуры несырьевого сектора, структурных изменений. Должна быть ускорена и более серьезная государственная поддержка для стимулирования развития экспортно-ориентированных отраслей народного хозяйства, а также развитие национальной экономики Азербайджана и расширение ее несырьевых экспортных сфер, усиление развития промышленных сфер, поддержка экспорта ориентированность национальных компаний, применение большого количества государственных механизмов для развития экспортно-ориентированных промышленных направлений, находит свое объяснение мощная государственная поддержка сектора ИКТ.

Ключевые слова: экспортный потенциал, структура импорта и экспорта, регулирование экспортного потенциала, ненефтяная промышленность.

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 17.08.2022

Çara qəbul olunub: 30.09.2022

“İQTİSADI İSLAHATLAR” elmi-analitik jurnal

DÖRDÜNCÜ SƏNAYE İNQİLABININ MƏŞĞULLUĞA TƏSİRLƏRİ

 № 3 (4)

Ramal ƏSƏD,
Bakı Mühəndislik Universitetinin
magistrantı

Dördüncü Sənaye İnqilabının məşğulluğa təsirləri

Ramal ƏSƏD,
Bakı Mühəndislik Universitetinin magistrantı

XÜLASƏ

Sənaye inqilablarının hər biri bir çox sektorlarda dəyişikliklərin müşahidə edilməsi ilə nəticələnmişdir. Dördüncü Sənaye İnqilabında da gedən proseslər iqtisadi-sosial həyatda dəyişikliklər etdiyi kimi məşğulluq imkanlarının və əmək bazarının transformasiyasına səbəb olacaqdır. Bununla bağlı bir-birinə zidd olan iki hipotez var. Birinci hipotezə görə, Dördüncü Sənaye İnqilabında robotların istehsal prosesində və xidmət sektorunda aktiv iştirakı texnoloji işsizliyə səbəb olacaq və bir çox peşələr tarix səhnəsindən silinəcək. İkinci hipotez isə texnoloji tərəqqinin ortadan qalxan peşələrlə paralel olaraq yeni peşələrin yaranmasına səbəb olacağını, əməyin formasının dəyişəcəyini, işçi qüvvəsinin kvalifikasiya səviyyəsinin artacağını, robotların insanları əvəz etməsi ilə rentabelliyyəni və insanların rifah səviyyəsinin yüksələcəyi arqumentini irəli sürürlər. Bu araşdırmada sənaye inqilablarının tarixinə nəzər salınmış, Dördüncü Sənaye İnqilabının məşğulluq imkanlarına olan təsirləri təhlil edilmiş və Azərbaycanda bu kontekstdə görülməsi zəruri olan tədbirlərlə bağlı təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: *Texnoloji tərəqqi, İKT, texnoloji işsizlik, əmək şəraitinin dəyişməsi*

GİRİŞ

Tarixi inkişaf prosesində dörd sənaye inqilabı baş vermişdir. Bu inqilabların hər biri iqtisadi-sosial sferada transformasiyalara səbəb olmuşdur. Robotların sənaye və xidmət sektorunda inkişafı ilə 21-ci əsrdə dünya Dördüncü Sənaye İnqilabı dövrünə keçid etmişdir. Belə ki, bu gün texnologiyanın inkişafı fiziki əməyə olan ehtiyacı müəyyən qədər azaldıb və iş həyatının ehtiyaclarını kökündən dəyişib. Üçüncü Sənaye İnqilabından sonra kompüterləşdirilmiş sistemlərin istifadəsinin artması ilə Dördüncü Sənaye İnqilabı daha təkmilləşdirilmiş rəqəmsal sistemlərin yaradılması və bu ağıllı texnologiya vasitəsilə şəbəkəyə çıxışın təmin edilməsinin nəticəsidir. Kiberfiziki sistemlərə əsaslanan istehsala keçid Sənaye 4.0-ın fərqli texnologiyası kimi göstərilmişdir.

Dördüncü Sənaye İnqilabı anlayışı ilk dəfə 2011-ci ildə müasir dünyanın istehsal nəhənglərindən biri olan Almaniyada keçirilən Hannover Sərgisində istifadə edilmiş və dünyaya yayılmağa başlamışdır [12]. Əvvəlki üç sənaye inqilabından fərqli olaraq, Dördüncü Sənaye İnqilabı özündən əvvəlki sənaye inqilabının davamı deyil. Dördüncü Sənaye İnqilabı ilə birlikdə informasiya bazasının genişlənməsi nəticəsində yaşanan dəyişikliklər xüsusilə inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatında həndəsi silsilə ilə inkişafın yaşanmasına səbəb olur.

Bu rəqəmsallaşma prosesi bütün sektorlarda olduğu kimi məşğulluq sektorunda da dəyişikliklərə gətirib çıxaracaqdır. Bu dəyişikliklərin kökündə istehsal və xidmətdə insan əməyinə olan ehtiyacı robotların əvəz etməsi dayanır. Dünyada hal-hazırda müşahidə olunan demoqrafik artımla paralel iş yerlərinin artması əsas zərurətlərdən biridir. Məhz bununla bağlı olaraq bir çox hipotezlər ortaya atılır. Hipotezlərdən biri əhalinin artımı ilə iş yerlərinin artımı arasında tərs mütənəsibliyin olduğunu və bunun nəticəsində texnoloji işsizlik nəticəsində kütləvi işsizlər ordusunun yaranacağını iddia edir [6]. Əlbəttə ki, işsizlərin sayının artması onları öz tələbatlarını qarşılamaqda aciz vəziyyətə gətirib çıxarır. Bu isə əksər dövlətlərin mübarizə apardığı yoxsulluğun artması deməkdir. Digər hipotezə görə isə ortadan qalxan peşələrlə bərabər həcmi böyüyən İKT sektorunda daha çox işçi qüvvəsinə ehtiyac yaranacaq. Yeni peşələr yaranması ilə əvvəlki dövrlə müqayisədə ciddi dəyişiklik müşahidə olunmayacaq.

Hal-hazırkı qloballaşma şəraitində dünyaya inteqrasiya olunan digər ölkələr kimi ölkəmiz də Sənaye 4.0-ın təsirindən yan keçə bilməz. Bu məqsədlə son onillikdə bu istiqamətdə əməli

addımlar atılır. Məqalədə bütün sənaye inqilablarının mahiyyəti açıqlanaraq Dördüncü Sənaye İnqilabı ilə baş verən rəqəmsallaşmanın məşğulluq sektoruna, əmək bazarlarına olan təsirləri və Azərbaycanın gedən bu prosesin mərkəzlərindən biri olması yolunda həyata keçirdiyi fəaliyyətlər təhlil edilmişdir.

SƏNAYE İNQILABLARININ TARİXİ TƏKAMÜLÜ

İlk sənaye inqilabı 18-ci əsrin sonlarında buxarın fabriklərdə istifadəsi ilə başlamış, daha sonra 19-cu əsrin ortalarında elektrikin fabrik və emalatxanalarda istifadə edilməsi ilə İkinci Sənaye İnqilabı baş vermişdir. 20-ci əsrin ortalarında elektrikle işləyən kompüterlərin ixtirası ilə Üçüncü Sənaye İnqilabı dövrü başlamışdır. 21-ci əsrdə isə internet və rəqəmsallaşmanın inkişafı ilə istehsal edilən ağıllı maşınlar və ağıllı robotlar dövrü olan Dördüncü Sənaye İnqilabı dövrü başlamışdır. Aşağıda dörd sənaye inqilabı dövrü haqqında lokanik tarixi məlumatlar verilmişdir.

Birinci Sənaye İnqilabı

Sənayeləşmənin qısa tarixinə nəzər saldıqda, Dördüncü Sənaye İnqilabından əvvəl 3 fərqli sənaye inqilabının baş verdiyi və bu sənaye inqilablarının birincisinin 18-ci əsrdəki sənayeləşmə prosesinin məhsulu olduğu müşahidə edilir. 1765-ci ildə Ceyms Vattın fabriklərdə buxar mühərrikindən istifadə etməsi ilə Birinci Sənaye İnqilabı baş vermişdir. Bu çərçivədə odun yerinə kömür və buxardan istifadə nəticəsində iş və hərəkət gücünün artması mexanikləşdirmə və istehsalın daha çox fabriklərdə aparılması ilə nəticələndi. Ənənəvi ailə müəssisələri və kiçik emalatxanalar fabriklərlə əvəz olundu. Bu dövrdə buxar maşınının ixtirasını pambıqtəmizləyən tikiş maşını, təyyarə və motorlu nəqliyyat vasitəsi kimi texnologiyalar izlədi. İstehsaladakı bu müsbət inkişaf iqtisadi və sosial quruluşa təsir etdi və bu inkişaf nəticəsində əhali artdı və orta insan ömrü uzandı Birinci Sənaye İnqilabı dünyanı "daha kiçik və daha inteqrasiya olunmuş" yerə çevirmək yolunda ilk və mühüm addımlardan biri idi [13].

İkinci Sənaye İnqilabı

Sənayeləşmənin ikinci mərhələsi 1850-ci illərdə elektrik enerjisinin fabrik, emalatxana və digər istehsal sahələrində buxar, kömür, dəmir, polad, elektrik enerjisi, neft və kimya məhsulları ilə birlikdə istifadə edildiyi zaman baş verdi. Bunun nəticəsində kütləvi istehsalə başlanılmış, telefon və teleqraf kimi rabitə vasitələri ilə yanaşı, davamlı istehlak malları ixtira edilmişdir. Bu dövrdə Henri Fordun öz fabriklərində istifadə etdiyi istehsal texnikaları olan lent sistemi və kütləvi istehsal texnikaları ilə avtomobil bir çox ailənin həyatına daxil olmuş, nəqliyyat və rabitədə inqilab adlandırılı biləcək innovativ addımlar atılmışdır. Birinci Sənaye İnqilabında üstünlük təşkil edən dəmir əvəzinə polad istehsalının artması dəmir yolu daşımalarının və ticarətin inkişafına təkan verdi. Bütün bu inkişaf nəticəsində şəhərlər sürətlə böyüməyə başladı. İnkişaf etmiş ölkələrdə ailələrin iş və yaşayış yerləri bir-birindən ayrıldı. Həyat tərzı kəskin şəkildə dəyişdi. İqtisadi sahədə yeni və güclü mərkəzləşdirilmiş dövlətlər yarandı. Birinci Sənaye İnqilabında İngiltərə və Avropada təsirini göstərən sənayeləşmə, İkinci Sənaye İnqilabı ilə birlikdə ABŞ və Yaponiya kimi ölkələrdə sürətlə yayılaraq dünyanın bir çox ölkəsini təsir altına aldı [14].

Üçüncü Sənaye İnqilabı

İkinci Sənaye İnqilabını 1950-ci illərdə kompüterin ixtirası ilə Üçüncü Sənaye İnqilabı izlədi. Avtomobil insanların həyatına daxil oldu və dünya kosmosa səfərlərə şahidlik etdi. İstehsalda kompüter, rabitə və nəqliyyat texnologiyalarından istifadə gündəlik həyatda daha kiçik, praktiki və nano-texnoloji məhsulların tətbiqinə səbəb olmuşdur. Belə ki, maşınlar gündəlik həyatda üstünlük təşkil etməyə başladı və qol gücünə olan ehtiyac tədricən azaldı. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra elektronikanın, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı ilə istehsalın avtomatlaşdırılmasına nail olundu. Proqramlaşdırılı bilən məntiqi nəzarətçilərinin inkişafı nəticəsində istehsalatda avtomatlaşdırma qabaqcıl mərhələlərə keçməyə başladı. İkinci Sənaye İnqilabı istehsalın seriyalı şəkildə sürətləndirilməsi kimi müəyyən edildiyi halda, Üçüncü Sənaye İnqilabı dövründə avtomatlaşdırmanın artması ilə yeni və ağıllı mexaniki vasitələr istehsal edilmişdir. Nəticədə rentabellik səviyyəsi artdı və qloballaşmanın da müəyyən qədər təsiri ilə mavi yaxalılıq işçiləri bəyaz yaxalılıqlar əvəz etməyə başladı [7].

Rabitə və nəqliyyat, ticarət və sənayenin inkişafı ilə innovasiyalar qlobal müstəviyə yayıldı. Bu prosesdə ən mühüm inkişaflardan biri təbii resursların sürətlə tükənməsi və davamlılıq anlayışının ön plana çıxması oldu. Birinci Sənaye İnkilabında enerji mənbəyi kimi kömür, su və buxar enerjisi, İkinci Sənaye İnkilabında neft və elektrik enerjisi ön planda olduğu halda, Üçüncü Sənaye İnkilabında ətraf mühitlə bağlı olan narahatlıq səbəbi ilə günəş, külək və digər bərpa olunan enerji mənbələri mühüm resurslar olaraq ön plana çıxmağa başladı.

Dördüncü Sənaye İnkilabı

Nəhayət, 21-ci əsrdə kommunikasiya, kompüter və internet texnologiyalarının birləşməsi ilə Sənaye 4.0 olaraq da adlandırılan Dördüncü Sənaye İnkilabı dünya gündəmində öz yerini alıb. Bu dövrdə klassik əmək faktoru olan fiziki gücə olan ehtiyac aradan qalxır, maşınlar həm özlərini, həm də istehsal proseslərini təkbaşına idarə etməyə başlayır. "Əşyaların interneti" (Internet of things) adlanan yeni istehsal sistemi və bulud sistemi ağıllı maşınların həyatımızda öz yerini tutmasına səbəb olur. Məhz bu gün kompüter texnologiyaları ilə hətta yüksək intellektə sahib insanların belə edə bilməyəcəyi şeylər edilə bilər. Təbii ki, bu texnologiyanın gəldiyi son nöqtə deyil.

Bu proses iqtisadiyyata, sosial həyata, iş həyatına, gündəlik işə, yəni həyatın demək olar ki, hər bir sahəsinə öz təsirini göstərir və göstərəcəkdir. Bu proses bir çox müsbət və mənfi nəticələrə gətirib çıxaracaqdır. Belə ki, Sənaye 4.0 ilə gələn texnoloji tərəqqinin istehsalda yeni imkanlar yaradacağına dair fikirlər var. Bu gün yeni sənaye inqilabı olan Sənaye 4.0-ün gətirdiyi yenilikləri izləmək inkişafdan iqtisadi və sosial baxımdan geri qalmaq istəməyən bütün ölkələrin zərurətinə çevrilib [8].

Cədvəl 1. Sənaye İnkilablarının inkişaf tarixi [12], [13]

Müddət	Keçid dövrü	Enerji mənbələri	Əsas texniki nailiyyətlər	İnkişaf edən sənaye sahələri	Nəqliyyat vasitələri
I. 1760-1900	1860-1900	Kömür	Buxar mühərriki	Tekstil, polad	Qatar
II. 1900-1960	1940-1960	Neft, elektrik	Daxili yanacaq mühərriki	Metallurgiya, maşınqayırma sənayesi	Qatar
III. 1960-2000	1980-2000	Atom enerjisi, təbii qaz	Kompüterlər, robotlar	Avtomobil, kimya sənayesi	Avtomobil, təyyarə
III. 2000-...	2000-2010	Yaşıl enerji: günəş, külək, bioenerji, dalğa enerjisi, geotermal, qabarma-çəkilmə enerjisi	İnternet, 3D printerlər, genetica mühəndisliyi	Yüksək texnologiya sənayesi	Elektrik avtomobili, yüksək sürətli qatarlar

Yuxarıdakı cədvəldə verilən informasiyalara əsasən baş verən hər bir sənaye inqilabında istifadə edilən enerji resursları bir-birindən fərqlənir. Əgər Birinci Sənaye İnkilabında kömür əsas enerji mənbəsi idisə, bu gün Dördüncü Sənaye İnkilabında bərpaolunan enerji mənbələrinə üstünlük verilir. Həmçinin, ilk inqilablarda istehsalda insan əməyindən istifadə olunurdusa, hal-hazırda texnoloji inkişafı insanlar tərəfindən ərsəyə gətirilən robotlar bu vəzifəni öz üzərlərinə götürməyə başlayır. Nəqliyyat vasitələrində isə Üçüncü Sənaye İnkilabında təyyarələrdən istifadə istisna olmaqla, köklü dəyişiklik baş verməmişdir. Yalnız istifadə olunan nəqliyyat vasitələrinin yüksək texnologiya hesabına daha da təkmilləşdirilməsi müşahidə olunur.

TEXNOLOJİ TƏRƏQQİ VƏ ƏMƏK BAZARININ TRANSFORMASIYASI

Yaşadığımız bu dövrdə əmək bazarları mühüm dəyişikliklərə məruz qalmaqdadır. ETT (elmi-texniki tərəqqi) başda olmaqla, qloballaşma, yaşlanan əhali, iqlim dəyişikliklərinə qarşı mübarizə tədbirləri əmək bazarlarının quruluşunu formalaşdıran ən mühüm faktorlardır. Belə ki, bu faktorlar nəticəsində əmək bazarlarında tələb və təklifin xüsusiyyətləri dəyişdi. Müəssisələr iqtisadi-sosial həyat üçün təmin etdikləri rahatlıq, artan istehsal və məhsuldarlıq

səbəbilə texnoloji inkişafı müsbət yanaşarkən, həmkarlar ittifaqı və işçilər bunun işsizliyi və məşğulluq problemlərini artıracağından narahat olduqları üçün texnoloji tərəqqi prosesinə pessimist yanaşırlar. Hər iki vəziyyətin normal görünməsi və bu prosesə uyğun hərəkət tərzinin inkişaf etdirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir [9].

Ötən əsrin dominant və məhdudlaşdırıcı ənənəvi biznes strukturuna malik olan qanunlar ilə yaradılmış istehsal sahələri və bununla əlaqədar olan əmək bazarı hazırda sürətlə dəyişir. Bu dəyişikliklər nəticəsində, demək olar ki, texnoloji inkişafı ilə əməliyyat və istehsal xərclərində ciddi azalmalar olduğu və ya olacağı müzakirə edilir. Bu gün iş dünyasındakı dəyişikliklərə səbəb olan tendensiyalara nəzər saldıqda cəmiyyətin demoqrafik strukturunun dəyişməsi nəticəsində əhəlinin qocalması, əməyin təşkilində gənclərin fəaliyyətinin yüksəlməsi iş-şəxsi həyat fəaliyyətinə təsir etdiyi müşahidə edilir. Dünyadakı qloballaşma fəaliyyətləri, bazar müxtəlifliyindəki dəyişikliklər, bu yeni iqtisadi modelə uyğun şirkət strukturları və şirkətlərin bu transformasiyadan qaynaqlanan iqtisadi strukturları və bunlara uyğun insan resursuna olan ehtiyacları dövrümüzün əsas yeniliklərindəndir. Həmçinin internet, robot texnikasından istifadə, süni zəka ilə işləyən texnoloji innovasiyaların iş həyatına təsiri də əsas dəyişikliklərdəndir.

Dördüncü Sənaye İnqilabı ilə baş verən texnoloji tərəqqi əmək bazarlarına ciddi təsir göstərir. Texnoloji inkişaf bütün sektorlarda olduğu kimi iş həyatında da yenidən formalaşmaya səbəb olacaq. Bu mexanikləşmə prosesinin işçi qüvvəsinə həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərəcəyi proqnozlaşdırılır. Bununla bağlı bir-birinə zidd iki hipotez var. Birinci hipotezə görə, texnoloji tərəqqi nəticəsində bir çox peşələr ortadan qalxacaq və kütləvi texnoloji işsizlik meydana gələcək. Digər hipotez isə birinci hipotezin irəli sürdüyü tarixə qovuşan peşələri texnoloji inkişafı ilə yeni peşələrin əvəz edəcəyi arqumentini müdafiə edir. Optimist baxışa görə ortadan qalxan peşələrin sahibləri yeni bir iş tapacaq və rifah səviyyəsi sabit səviyyədə qalacaq. Pessimist baxışa görə isə kütləvi işsizliyin yaranması və bununla bağlı iqtisadi-sosial problemlərin baş qaldırması nəticəsində xaotik vəziyyət meydana gələcək. İlk baxışda birinci hipotezin doğru olduğu düşünülür. Lakin ətraflı analiz aparıldıqda ikinci hipotezin daha doğru olduğu aydın olur [15].

Tarixi təkamül prosesində texnoloji inkişafı ixtisaslı və ixtisasız işçilərə olan ehtiyacları kapital yığıcı əsasında müəyyən etmişdir. Belə ki, fordist istehsal çərçivəsində əmək bölgüsünün inkişafı ilə işçilərdən ixtisas səviyyəsi tələb olunmurdu. Lakin post-fordist istehsalda isə ixtisaslı işçilərə tələb yüksək səviyyədədir. Hal-hazırda Dördüncü Sənaye İnqilabı dövründə də işçi qüvvəsinin məşğulluğu üçün yüksək kvalifikasiya əsas tələbdir.

Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi Dördüncü Sənaye İnqilabı nəticəsində texnoloji inkişaf əmək bazarında yeni peşələrə olan tələbi artıracaq. Bu peşələr məhz İKT (informasiya kommunikasiya texnologiyaları) ilə əlaqəli peşələrdir. Yeni peşələrin yaranması ilə texnoloji tərəqqi ilə ayaqlaşma bilməyən peşələr isə ortadan qalxacaq. Hal-hazırda da xüsusilə İEÖ-də (İnkişaf Etmiş Ölkələr) bu proses sürətli gedir. Növbəti illərdə tələbin artacağı və azalacağı peşələrə aşağıdakılar nümunə kimi göstərilə bilər.

Cədvəl 2. Dördüncü Sənaye İnqilabı nəticəsində tələbin artacağı və azalacağı peşələr

Tələbin artacağı peşələr	Tələbin azalacağı peşələr
Data analitikləri və alimləri (Data analysts and scientists)	Məlumat daxil edən katiblər (Data entry clerks)
Süni Zəka və maşın öyrənmək mütəxəssisləri (Artificial Intelligence and machine learning specialists)	Administrativ və icraedici katiblər (Administrative and executive secretaries)
Böyük verilənlər üzrə mütəxəssislər (Big data specialists)	Mühasibat uçotu, mühasibatlıq və əmək haqqı işçiləri (Accounting, bookkeeping, and payroll clerks)
Rəqəmsal marketing və strategiya mütəxəssisləri (Digital marketing and strategy specialists)	Mühasib və auditorlar (Accountants and auditors)
Proseslərin avtomatlaşdırılması mütəxəssisləri (Process automation specialists)	Fabrik işçiləri (Assembly and factory workers)
Biznesin inkişafı üzrə mütəxəssislər (Business development professionals)	Biznes xidmətləri və administrasiya menecerləri (Business services and administration managers)
Rəqəmsal transformasiya mütəxəssisləri (Digital transformation specialists)	Müştəri məlumatları və müştəri xidmətləri işçiləri (Client information and customer services workers)
İnformasiya təhlükəsizliyi üzrə analitiklər (Information security analysts)	Ümumi və əməliyyat menecerləri (General and operations managers)
Proqram təminatı və proqram tərtibatçıları (Software and applications developers)	Mexanik və maşın təmirçiləri (Mechanics and machinery repairers)
Əşyaların interneti mütəxəssisləri (Internet of things specialists)	Materialların uçotu və anbarların saxlanması üzrə katiblər (Material-recording and stock-keeping clerks)
Project managers (Layihə menecerləri)	Maliyyə analitikləri (Financial analysts)
Biznes xidmətləri və idarəetmə menecerləri (Business services and administration managers)	Poçt xidməti üzrə işçilər (Postal services clerks)
Verilənlər bazası və şəbəkə mütəxəssisləri (Database and network professionals)	Satış nümayəndəsi, topdansatış və istehsal, texniki və elmi məhsullar üzrə mütəxəssislər (Sales rep., wholesale and manufacturing, technical and scientific products)
Robot mühəndisləri (Robotics engineers)	Əlaqə menecerləri (Relationship managers)
Strateji məsləhətçilər (Strategic advisors)	Bank işçiləri və əlaqəli işçilər (Bank tellers and related clerks)
Menecment və təşkilatı analitiklər (Management and organization analysts)	Qapıdan qapıya satış, qəzet çatdıranlar və küçə satıcıları (Door-to-door sales, news, and street vendors)
Maliyyə texnologiyaları mühəndisi (FinTech engineers)	Elektronika və telekommunikasiya quraşdırıcıları və təmirçiləri (Electronics and telecoms installers and repairers)
Mexanik və maşın təmirçiləri (Mechanics and machinery repairers)	İnsan resursları mütəxəssisləri (Human resources specialists)
Təşkilatı inkişaf mütəxəssisləri (Organizational development specialists)	Təlim və inkişaf mütəxəssisləri (Training and development specialists)
Risk menecmenti mütəxəssisləri (Risk management specialists)	Tikinti işçiləri (Construction laborers)

Mənbə: [10]

Bir çox peşələrin tarix səhnəsindən silinməsi o demək deyil ki, texnologiyadan asılı olmayan peşələr olmayacaq. Həkimlər, sosial işçilər, xəreofraflar, psixoloqlar, antropoloqlar, arxeoloqlar, memarlar, menecerlər və s. peşə sahibləri fəaliyyətlərinin mahiyyəti etibarilə texnologiya ilə ayaqlaşma bilirlər. Hal-hazırkı inkişaf şəraitində bu peşələri hər hansı robotun əvəz etməsi mümkün deyil.

Dördüncü Sənaye İnqilabının həyata keçirilməsi və ağıllı istehsalın yayılması ilə ortaya çıxma biləcək ən mühüm problemlərdən biri hüquq sahəsində meydana çıxacaq. İnternetin həyatımıza daxil olması ilə bir çox hüquqi problemlər yaranıb, lakin problemin həlli üçün qısa müddətdə tədbirlər görülüb, qanunlar hazırlanıb. Lakin bu inqilabi prosesdə ətraf mühit şəraiti əvvəlki dövrlərlə müqayisədə daha mürəkkəbdir. Belə ki, ağıllı istehsal proseslərində ideyaların sürətlə həyata keçirilməsi 3D çap texnologiyasına daxil olan bütün insanlara asanlıqla istehsalçı olmağa imkan verir. Dördüncü Sənaye İnqilabı prosesi ilə robotlar yavaş-yavaş iş sahəsində öz yerlərini

tutmağa başlayır. Süni intellekt tətbiqlərinin robotlara inteqrasiyası ilə sonrakı dövrlərdə bu robotların həyata keçirdikləri funksiyalar daha da artacaq. Bununla belə, robotlar tərəfindən icad edilən bir şeyin patentləşdirilə biləcəyi və robotların əqli mülkiyyət hüquqlarının olub-olmaması bu gün mübahisəli məsələdir. Şübhəsiz ki, robotların ixtiraçı kimi qiymətləndirilməsi, yaradıcı maşınların və ağıllı robotların inkişafına dəstək də əqli mülkiyyətə aid olan ixtiraların təşviqində mühüm rol oynayacaqdır. Dördüncü Sənaye İnqilabı ilə hüquqi zəmində ortaya çıxan digər bir problem robotların törətdiyi iş qəzalarına görə qanuni məsuliyyətin kimin üzərində olduğu ilə bağlıdır.

Dördüncü Sənaye İnqilabında baş verən inkişaf həmkarlar ittifaqlarının fəaliyyətinə də təsirsiz ötüşməyəcək. Bilindiyi kimi, 18-ci əsrin sonlarında baş verən sənaye inqilabı iş həyatında mühüm dəyişikliklərə səbəb oldu. İşçi sinfi öz hüquqlarını qorumaq məqsədilə müştərək şəkildə həmkarlar ittifaqlarının ətrafında cəmləşdi. Demokratik sistemin əsas ünsürlərindən olan həmkarlar ittifaqları yarandığı dövrdən indiyə qədər işçilərin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasında və onların digər iqtisadi-sosial hüquqlarının qorunmasında xeyli yol qət etmişdir. Lakin 1970-ci illərdən etibarən qloballaşma və neo-liberal siyasətin hökmranlığı nəticəsində bu ittifaqların gücü xeyli zəifləmişdir. Bilindiyi kimi, Dördüncü Sənaye İnqilabı ilə istehsal və xidmət sektorunun əhəmiyyətli hissəsinin robotların əlində olacağı proqnozlaşdırılır. İş dünyasında robotların işçi qüvvəsini əvəz edəcəyi bir mühiddə həmkarlar ittifaqlarının üzvlərini itirməsi onlar üçün ən böyük problemdir. Bu birliklərin təsir gücünün azalmasının onların tamamilə ortadan qalmasına səbəb olacağı gözlənilir. Lakin əməyin mahiyyətinin dəyişməsi ilə bu ittifaqlarda da transformasiya prosesinin gedəcəyi labüddür [11].

DÖRDÜNCÜ SƏNAYE İNQİLABINA AZƏRBAYCAN PRİZMASINDAN BAXIŞ

Dördüncü Sənaye İnqilabı bütün dünyaya təsir etdiyi kimi Azərbaycanda da bununla bağlı əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verməkdədir. Beynəlxalq miqyasda sürətli rəqəmsallaşma meyilləri məhsuldarlığın yüksəldilməsində mühüm rola malikdir. Məhz Azərbaycanda da dövlət tərəfindən rəqəmsal texnologiyaların geniş tətbiqinə vüsət yaradılması ölkəmizi Dördüncü Sənaye İnqilabının əsas mərkəzlərindən biri halına gətirir.

Bu siyasətin uğurla həyata keçirilməsinin bariz nümunəsidir ki, 6 yanvar 2021-ci il tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin tabeliyində "Dördüncü Sənaye İnqilabının Təhlili və Koordinasiya Mərkəzi" publik hüquqi şəxsi yaradılmışdır. Mərkəz Azərbaycan Respublikası ilə Dördüncü Sənaye İnqilabı sahəsində fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığı və bu sahədə əlaqələndirməni, habelə rəqəmsal iqtisadiyyat üzrə çağırışların, təşəbbüslərin, strategiyaların və layihələrin təhlilini və koordinasiyasını həyata keçirir [1]. Mərkəz bu istiqamətdə müəyyən fəaliyyətlər həyata keçirmişdir. Bu kontekstdə Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında rəqəmsal ticarətə dair Anlaşma Memorandumu imzalanmışdır. Həmçinin, Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin "Dubai Future Foundation" müəssisəsi, Türkiyənin Metal Sənayeçiləri Birliyi və "Bulutistan" şirkəti ilə Sənaye 4.0 texnologiyalarının tətbiqi istiqamətində, Qazaxıstanın "Astana" beynəlxalq maliyyə mərkəzinin nəzdində fəaliyyət göstərən "Tech Hub Limited" müəssisəsi ilə ikitərəfli əməkdaşlığa dair Anlaşma Memorandumu imzalanmışdır. Rusiyanın "Сколко" Fondu, İsrailin "Innovative Ecosystem"i ilə əməkdaşlıq çərçivəsində dövlət və özəl müəssisələrlə bu istiqamətdə danışıqlar aparılır. Bundan əlavə, Mərkəz mütəmadi olaraq əşyaların interneti və süni zəka ilə bağlı maarifləndirici tədbirlər keçirir.

Azərbaycanın Dördüncü Sənaye İnqilabının mərkəzlərindən biri olması yolunda atılan addımlardan biri də 2022-ci il fevralın 23-də Bakıda Dünya İqtisadi Forumunun Dördüncü Sənaye İnqilabı Şəbəkəsinin Azərbaycan Mərkəzinin açılması və "Dördüncü sənaye inqilabında trendlər" mövzusunda tədbirin keçirilməsidir. Hal-hazırda Dördüncü Sənaye İnqilabının Təhlili və Koordinasiya Mərkəzi Dünya İqtisadi Forumu ilə aşağıdakı üç platforma üzrə əməkdaşlıq edir:

- Süni Zəka & Maşın Öyrənmək (Artificial Intelligent & Machine Learning);
- Əşyaların İnterneti & Şəhər Transformasiyası (Internet of Things & Urban Transformation);

■ Rəqəmsal İqtisadiyyat (Digital Economy) [2].

Bu istiqamətdə görülən tədbirlər yalnız bir qurumla kifayətlənmir. Ölkəmizdə məşğulluq siyasətinin həyata keçirilməsində aparıcı qurum olan Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin nəzdində Dövlət Məşğulluq Agentliyi öz fəaliyyətində rəqəmsal layihələrin həyata keçirilməsinə xüsusi diqqət yetirir. Bu layihələr aşağıdakılardır:

- "Əmək və Məşğulluq" altsistemi;
- Məşğul şəxslərin reyestri;
- Qeyri formal məşğulluğa nəzarət informasiya ehtiyatı;
- Məşğulluq xəritəsi;
- BACAR;
- Elektron əmək birjası;
- İctimai işlərin portalı;
- Monitoring və səyyar yoxlama altsistemi [3].

Dövlət Məşğulluq Agentliyi sözügedən layihələri həyata keçirərək həm əhalinin məşğulluq imkanlarının artırılması, həm də rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi ilə əlaqədar məqsədlərə xidmət etmiş olur.

Müasir informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə dövlət qurumları tərəfindən Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına, hüquqi və fiziki şəxslərə, xarici vətəndaşlara və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə informasiya və elektron xidmətlərin göstərilməsinin təmin edilməsi məqsədilə elektron hökumət portalının istifadəyə verilməsi də bu istiqamətdə görülən əsas tədbirlərdən biridir. Belə ki, bu portalın istifadəyə verilməsi ilə işçi qüvvəsinin əmək şəraitində əhəmiyyətli dəyişikliklər müşahidə olunur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" qəbul edilmişdir. Bu 5 Milli Prioritetdən biri "Rəqabətli insan kapitalı və müasir innovasiyalar məkanı"dır. Dövlət bu Milli Prioritet çərçivəsində "yaradıcı və innovativ cəmiyyət" məqsədini reallaşdırmaq üçün müəyyən addımlar atmağı planlaşdırır. Belə ki, təhsilin bütün səviyyələrində təhsilənlərə İKT ilə əlaqədar biliklərin aşılması, rəqəmsal akademiya yaratmaqla peşəkar rəhbər kadrların hazırlanması, startapların təşkili, Dördüncü Sənaye İnqilabı səbəbi ilə yüksək ixtisaslı kadrlara olan tələbin qarşılınması üçün "ömürboyu təhsil" mexanizminin tətbiq edilməsi bu addımlar sırasındadır [4]. Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 oktyabr 2018-ci il tarixli Sərəncamı ilə 2019-2030-cu illər üçün Məşğulluq Strategiyası qəbul edilmişdir. Bu strategiya ilə həyata keçirilməli əsas tədbirlərdən biri qloballaşma, innovativ istehsal, əmək şəraitinin dəyişikliyə məruz qalması yüksək səriştələrə sahib kadrlara olan tələbi artırması səbəbi ilə işçi qüvvəsinin sertifikatlaşdırılmasının təşkil edilməsi, bazar tələblərini özündə təcəssüm etdirən peşə standartları əsasında kompetensiyayönlü tədris proqramlarının hazırlanmasının dəstəklənməsi, rəqabətqabiliyyətli kadrların hazırlanması məqsədilə peşə, orta ixtisas və ali təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi tədbirlərinin görülməsi planlaşdırılır [5].

NƏTİCƏ

Araşdırma nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, bəşər tarixində baş verən sənaye inqilablarının hər biri iqtisadi-sosial sferada transformasionist proseslərə gətirib çıxartmışdır. Bu inqilablardan biri olan Dördüncü Sənaye İnqilabı robotların istehsalı tamamilə öz üzərinə götürməsi, süni zəkanın inkişafı, 3D printerlər vasitəsilə istehsalın fabrik və zavodlardan ev təsərrüfatlarına doğru keçid etməsi və başqa bu kimi yenilikçi fəaliyyətlərlə fərqlənir. Sözügedən bu yeniliklər nəticəsində məşğulluq sektorunda və əmək bazarlarında da ciddi dəyişikliklər gedir. Belə ki, Sənaye 4.0-ın özü ilə gətirdiyi yüksək texnologiya yeni peşələrin yaranmasına şərait yaradacaq və bununla işçi qüvvəsinin məşğulluq imkanları təmin ediləcəkdir. Lakin sözügedən texnoloji tərəqqi əmək bazarında insanlardan gözlənilən kompetensiyaların yüksəlməsinə səbəb olacaq. Ümumiyyətlə, ilk üç inqilabın hər biri məşğulluq imkanlarında dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Dördüncü Sənaye İnqilabında isə bu proses daha sürətli gedir və qloballaşmanın da təsiri ilə bütün dünyaya öz təsirini

göstərir. Məhz Azərbaycanın da bu inkişafdan kənar qalmaması üçün dövlət tərəfindən əməli addımların atılması vacibdir. Xüsusilə, bu sahənin inkişafı ilə məşğul olan dövlət qurumlarının fəaliyyəti və beynəlxalq əməkdaşlığın miqyası genişləndirilməli, İKT ilə əlaqədar sahələrin inkişafı təmin edilməli və ixtisaslı kadr potensialı artırılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin tabeliyində “Dördüncü Sənaye İnqilabının Təhlili və Koordinasiya Mərkəzi” publik hüquqi şəxsin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 yanvar 2021-ci il tarixli № 1245 Fərmanı
<https://e-qanun.az/framework/46604>
2. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin tabeliyində Dördüncü Sənaye İnqilabının Təhlili və Koordinasiya Mərkəzinin icraçı direktoru Tamerlan Tağıyevin “Real İntervyu”da 03.03.2022 tarixli müsahibəsi
<https://www.realtv.az/news/az/103739/reqemsal-dunyaya-kechid-real-intervyu> (11.10.2022)
3. Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin yanında Dövlət Məşğulluq Agentliyi tərəfindən həyata keçirilən rəqəmsal layihələr
<https://dma.gov.az/layiheler/reqemsal-layiheler> (14.10.2022)
4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 22 iyul tarixli № 3378 Sərəncamı ilə təsdiq edilən “Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”
https://static.president.az/upload/Files/2022/07/22/5478ed13955fb35f0715325d7f76a8ea_3699216.pdf
5. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 30 oktyabr tarixli 602 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilən 2019–2030-cu illər üçün Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası
<https://e-qanun.az/framework/40416>
6. John Maynard Keynes, Economic Possibilities for our Grandchildren, 1930, p. 1-7
<http://www.econ.yale.edu/smith/econ116a/keynes1.pdf> (06.10.2022)
7. Smith Bradford, The Third Industrial Revolution: Policymaking For The Internet
<https://journals.library.columbia.edu/index.php/stlr/article/view/3621/1449>
8. Klaus Schwab, The Fourth Industrial Revolution
<https://www.britannica.com/topic/The-Fourth-Industrial-Revolution-2119734> (07.10.2022)
9. OECD Employment Outlook 2017
https://read.oecd-ilibrary.org/employment/oecd-employment-outlook-2017_empl_outlook-2017-en#page2 (15.10.2022)
10. Saadia Zahidi, World Economic Forum's Future of Jobs Report 2020
<https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2020/12/WEF-future-of-jobs-report-2020-zahidi> (08.10.2022)
11. John Maynard Keynes, Economic Possibilities for our Grandchildren, 1930, p. 1-7
https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---actrav/documents/publication/wcms_731147.pdf (14.10.2022)
12. Ege Börteçin, Dördüncü Endüstri Devrimi Kapıda mı?, Bilim ve Teknik Dergisi, 2014, səh. 1-4.
http://bortecin.com/4_End%C3%BCstri_Devrimi.pdf (13.10.2022)
13. Özdemir Şelale, Sanayi Devriminin Bilim Tarihi Üzerindeki Etkisi: Bilim ve Teknoloji İç İççe, Üretim Ekonomisi Kongresi, 2014, səh. 1-11.
<https://silo.tips/download/sanay-devrmnn-blm-tarh-zerndek-etks-blm-ve-teknoloji-ezet-ar-gr-elale-zdemr> (06.10.2022)

14. Gimpel Javier, Orta Çağda Endüstri Devrimi, Ankara, 1997, səh. 1-252.
https://turuz.com/storage/Turkologi-2-2019/6273-Ortachaghda_Endustri_Devrimi-Jean_Gimpel-Nazim_Ozuaydin-1996-264s.pdf (07.10.2022)
15. Işık Sevgi, Sendikaların Verimlilik Üzerine Etkileri, Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 11, 2017, s. səh 189-222.
[http://sosbilder.igdir.edu.tr/Makaleler/1698223224_10_Erol_\(189-222\).pdf](http://sosbilder.igdir.edu.tr/Makaleler/1698223224_10_Erol_(189-222).pdf) (09.10.2022)

EFFECTS OF THE FOURTH INDUSTRIAL REVOLUTION ON EMPLOYMENT

Ramal ASAD

SUMMARY

Each of the industrial revolutions has resulted in the observation of changes in many sectors. The Fourth Industrial Revolution process will lead to the transformation of employment opportunities and the labor market, as well as changes in economic and social life. There are two opposing hypotheses about this. According to the first hypothesis, the active participation of robots in the production process and the service sector will lead to technological unemployment and many professions will disappear from the scene of history in the Fourth Industrial Revolution. The second hypothesis is that technological progress will lead to the creation of new professions in parallel with disappearing professions, the form of labor will change, the qualification level of the workforce will increase, and the profitability and welfare of people will increase as robots replace people. In this study, the history of the industrial revolutions was reviewed, the effects of the Fourth Industrial Revolution were analyzed on employment opportunities and suggestions were made regarding the precautions to be taken in Azerbaijan.

Keywords: *Technological progress, ICT, technological unemployment, transformation in working conditions*

ВЛИЯНИЕ ЧЕТВЕРТОЙ ПРОМЫШЛЕННОЙ РЕВОЛЮЦИИ НА ЗАНЯТОСТЬ

Рамал АСАД

РЕЗЮМЕ

Каждая из промышленных революций привела к наблюдению изменений во многих секторах. Процессы, происходящие во время Четвертой Промышленной Революции, приведут к трансформации возможностей трудоустройства и рынка труда, а также одновременно к изменениям в социально-экономической жизни. В этом отношении есть две гипотезы, которые противоречат друг другу. Согласно первой гипотезе, активное участие роботов в производственном процессе и секторе услуг во время Четвертой Промышленной Революции приведет к технологической безработице, и многие профессии будут стерты из истории. Вторая гипотеза предполагает, что технический прогресс приведет к появлению новых профессий параллельно с исчезнувшими профессиями, что изменится форма труда, повысится уровень квалификации рабочей силы, что с заменой роботов людьми повысится рентабельность и уровень благосостояния людей. В этом исследовании была рассмотрена история промышленных революций, проанализировано влияние Четвертой промышленной революции на возможности трудоустройства и сделаны предложения относительно мер предосторожности, которые необходимо принять в Азербайджане.

Ключевые слова: *технический прогресс, ИКТ, технологическая безработица, изменение условий труда.*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 25.08.2022

Təkrar işlənməyə göndərilib: 21.09.2022

Çapa qəbul olunub: 17.10.2022

“İQTİSADI İSLAHATLAR” elmi-analitik jurnal

İNSAN KAPİTALININ İNKİŞAFINDA ƏMƏK MOTİVASİYASININ ROLU

 № 3 (4)

Elnur ƏLİYEV,
İqtisadi İslahatların Təhlili və
Kommunikasiya Mərkəzinin
əməliyyat meneceri

İnsan kapitalının inkişafında əmək motivasiyasının rolu

Elnur ƏLİYEV,
İqtisadi İslahatların Təhlili və
Kommunikasiya Mərkəzinin əməliyyat meneceri

XÜLASƏ

Məqalədə insan kapitalının rolu və onun əsas xüsusiyyətləri araşdırılır. İnsan kapitalının rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması üçün əməyin motivləşdirilməsinin zəruriliyi əsaslandırılmışdır. Motivasiya anlayışının mahiyyəti açıqlanmış, insan kapitalının səmərəliliyinin artırılmasında əsas konsepsiya kimi tədqiq edilmişdir. Motivasiya prosesinin məzmunu, əsas mərhələləri və prinsipləri şərh edilmişdir. Müasir motivasiya nəzəriyyələri araşdırılmış və bu nəzəriyyələrdə əsas diqqətin insan ehtiyaclarının təhlilinə və onların əmək fəaliyyətinin motivasiyasına təsirinə yönəldiyi müəyyənləşdirilmişdir.

Açar sözlər: *insan, insan kapitalı, motivasiya, ehtiyac, əmək, müəssisə*

GİRİŞ

İnsan kapitalının inkişafı texnologiyanın inkişafı ilə yanaşı, ölkə iqtisadiyyatının inkişafında əsas amilə çevrilir. Odur ki, iqtisadi inkişaf kontekstində insanın sosial-iqtisadi vəziyyətinin dəyişməsi ilə bağlı məsələləri, insan kapitalının formalaşmasına və inkişafına əməyin motivləşdirilməsinin təsiri məsələlərinin tədqiqi aktual mövzulardandır.

İnsan kapitalı bir çox xüsusiyyətləri özündə birləşdirir ki, bunları da iki qrupa bölmək olar. Birinci halda insan kapitalı insanın malik olduğu və əmtəə istehsal etmək məqsədilə istifadə etdiyi qabiliyyət və bacarıqlar məcmusu kimi özünü göstərir. İkinci halda, insan kapitalı investisiya baxımından özünü biruzə verir. İnsan kapitalının formalaşmasında əsas rolu insanın əmək qabiliyyəti, işçi qüvvəsi oynayır. Bütün işçi qüvvəsi insan kapitalına çevrilə bilməz. Elə işçi qüvvəsi insan kapitalına çevrilə bilər ki, intellektuallaşma, yaradıcılıq və informasiyalaşdırma prosesində bilikləri mənimsəmək və transformasiya etmək qabiliyyətinə malik olsun.

"İnsan kapitalı" iqtisadi kateqoriyası tədricən formalaşmışdır və ilk mərhələdə bu fikrə yalnız təhsil daxil idi. İkinci mərhələdə tərbiyə, bilik, sağlamlıq, informasiya xidmətləri, mədəniyyət və incəsənət tədricən insan kapitalı anlayışına daxil edilmişdir.

İnsan kapitalı iqtisadi kateqoriyasının inkişafının üçüncü mərhələsində insanların təhlükəsizliyini, effektiv elitanın hazırlanmasını, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasını və inkişafını, səmərəliliyin artırılmasını təmin edən komponentlərə investisiyaların qoyulması fikri də əlavə edilmişdir.

Rəqabət qabiliyyətini təmin etmək üçün müəssisələrin rəhbərliyindən işçilərin fəaliyyətini aktivləşdirməklə, idarəetmə mexanizmində səmərəli motivlər və stimullar yaratmaq, insan kapitalından daha dolğun istifadə üçün yeni metodoloji yanaşmalar tələb edilir. Müasir şəraitdə qeyri-kafi motivasiya çox vaxt məhdudlaşdırıcı amilə çevrilir və müəssisələrə öz potensialını reallaşdırmağa imkan vermir.

Motivasiya idarə və təşkilatlar üçün önəmli amildir çünki, motivasiyası yüksək olan işçilər hər zaman müəssisə üçün daha yüksək nəticə verə bilirlər.

Qeyd edək ki, insan kapitalının inkişafı Azərbaycan Respublikası üçün də həddən artıq aktualıq daşıyan məsələdir. Dünya Bankının hesabatında vurğulanır ki, Azərbaycanda uzunmüddətli artımın aparıcı qüvvəsi kimi qeyri-enerji sektorunda məhsuldarlığın yüksəldilməsi və insan kapitalının inkişafı çıxış edəcəkdir[17]. Dünya bankının araşdırmasında göstərilir ki, dövlət sərmayələrinin genişlənməsi və investisiyaların səmərəliliyinin artırılması 2030-cu ilə qədər müəyyən səviyyədə əlavə artım təmin edə bilər, lakin azalan marjinal fayda

dövlət investisiyalarının uzunmüddətli artımını şərtləndirən aparıcı qüvvə kimi qalması ehtimalı aşağıdır. Bu baxımdan da ölkəmizdə insan kapitalının inkişafı yönündə kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir. Məhz Azərbaycan Prezident İlham Əliyevin "Azərbaycan indi dünyanın yüksək tempə irəliləyən ölkələrindən biridir. Qazandığımız uğurlar, ilk növbədə, insan kapitalının düzgün və səmərəli istifadəsinin bəhrəsidir" deyərək bu sahəyə xüsusi diqqət yetirməsi təsadüfi deyil [1]. Bu məqalədə də Azərbaycanda insan kapitalının düzgün və səmərəli istifadəsi məsələsinə toxunulur, əmək motivasiyasının onun inkişafında roluna yer verilir.

MOTİVASİYANIN MAHIYYƏTİ VƏ KONSEPSİYASI

"Motivasiya" termini insanı həyatı məqsədlərə sövq edən zehni təsir səviyyəsində stimül verən amillərin, mexanizmlərin və proseslərin məcmusunu müəyyən etmək üçün əsas anlayışdır.

Motivasiya - müəyyən motivləri oyatmaqla insanı müəyyən hərəkətlərə sövq etmək üçün ona təsir etmək prosesidir.

Əmək motivasiyası işçinin əmək fəaliyyəti ilə ehtiyaclarını ödəmək (müəyyən fayda əldə etmək) istəyidir. Əmək motivasiyasının strukturuna aşağıdakılar daxildir:

- işçinin təmin etmək istədiyi ehtiyac;
- bu ehtiyacı ödəyə bilən faydalar;
- fayda əldə etmək üçün zəruri olan əmək fəaliyyəti;

Qiymət - əmək fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı mənəvi və maddi xərclərdir [2].

Motivasiya kollektivin stabiləşməsinə, əmək məhsuldarlığını və hərəkətliliyə marağı artırmaq, kvalifikasiyaların sistematik yüksəlişini təmin etmək kimi vəzifələri həll etməyə imkan verir [3].

Motivasiyanın əsas vəzifələri: hər bir işçidə əmək prosesində motivasiyanın mahiyyəti və əhəmiyyəti haqqında anlayışın formalaşdırılması, daxili ünsiyyətin psixoloji əsaslarında kadrların təlimi, müasir metodlardan istifadə etməklə heyətin demokratik yanaşmalarla idarə edilməsinin rəhbər heyət üçün formalaşdırılmasıdır.

Motivasiya iki kateqoriyaya əsaslanır: ehtiyaclar və mükafatlar [4].

Ehtiyac - insanın mövcudluğu, inkişafı və fəaliyyəti üçün zəruri olan maddi və qeyri-maddi obyektlərin çatışmazlığı ilə yaranan bir vəziyyətdir. Ehtiyaclar ilkin (fizioloji) və ikinci dərəcəli (psixoloji), mükafatlar isə daxili (əmək prosesinin tərkibi, özünə hörmət) və xaricidir.

Struktur olaraq, motivasiya prosesi bir neçə ardıcıl mərhələləri əhatə edir [4].

1) **Ehtiyacın yaranması.** Ehtiyac özünü insanın nəyinsə çatışmadığını hiss etməsi ilə göstərir və o, fürsət tapmalı və ehtiyacı aradan qaldırmaq üçün müəyyən tədbirlər görməlidir.

2) **Ehtiyacın aradan qaldırılması yollarını tapmaq.** İnsan ehtiyacın aradan qaldırmağın yollarını axtarmağın zəruri olduğunu anlayır.

3) **Fəaliyyətin məqsədlərinin (istiqamətinin) müəyyən edilməsi.** İnsan ehtiyacını təmin etmək üçün nə etmək lazım olduğunu müəyyənləşdirir. Bu mərhələ üçün insan bir neçə məqamı müəyyənləşdirir:

- ehtiyacı ödədikdən sonra nəyə sahib olacaq;
- istədiyini əldə etmək üçün nə etməlidir;
- arzu olunana nə qədər nail olmaq olar;
- əldə olunan nəticə tələbatı nə dərəcədə ödəyir;

4) **Tədbirlərin həyata keçirilməsi.**

Sonda ehtiyacı ödəyəcək nəticənin əldə olunması üçün insan səy göstərir. İş prosesi motivasiyaya təsir göstərdiyi üçün bu mərhələdə hədəf korrektə oluna bilər.

5) **Tamamlanmış hərəkətlərə görə mükafatların alınması.**

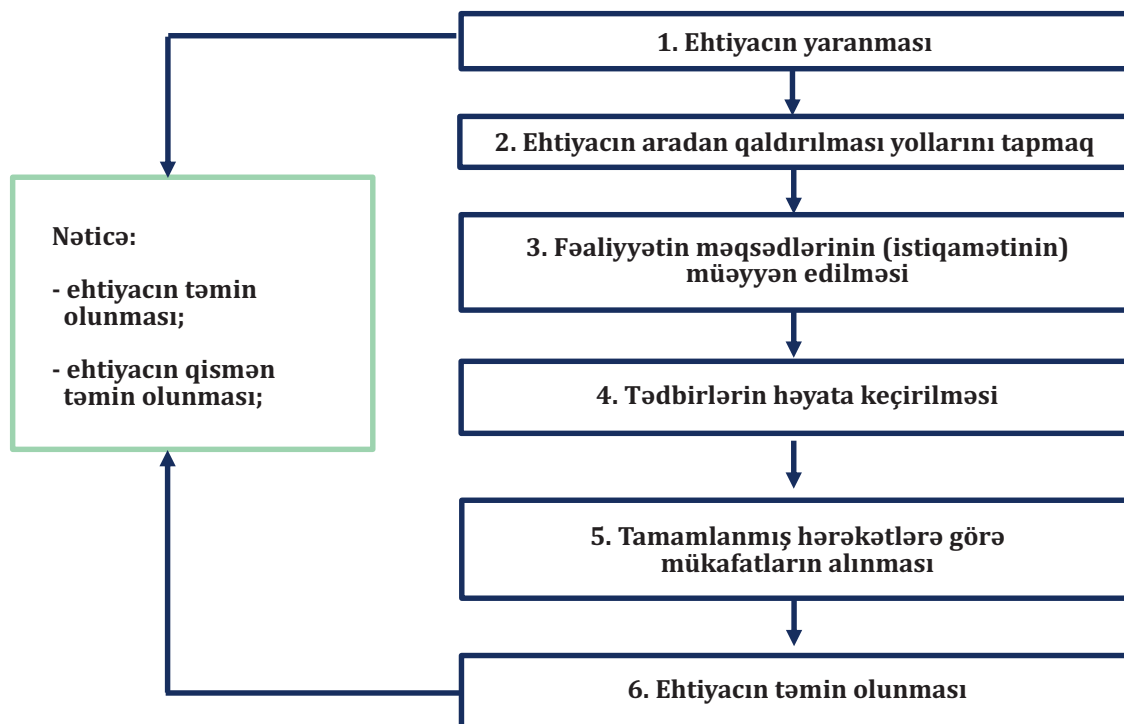
Müəyyən bir işi gördükdən sonra insan ya ehtiyacını aradan qaldırmaq üçün istifadə edə biləcəyini nəticəni alır. Bu mərhələdə həyata keçirilən hərəkətlərin nə dərəcədə arzu olunan nəticəyə gətirib çıxardığı aydınlaşdırılır. Bundan asılı olaraq ya fəaliyyət motivasiyasının zəifləməsi, ya da onun qorunub saxlanması və ya gücləndirilməsi baş verir.

6) **Ehtiyacın təmin olunması.**

Ehtiyacın yaratdığı stressin aradan qaldırılması dərəcəsi asılı olaraq, insan sakitləşir (əgər ehtiyac ödənilirsə), ya da onu təmin etmək üçün imkanlar axtarmağa davam edir.

Sxem 1. - Motivasiya prosesinin məzmunu

İş motivasiyasının üç növü var:

- maddi
- mənəvi
- inzibati

Maddi motivasiya işçilərin mənfəətdə iştirakı əmək haqqı sistemi vasitəsilə həyata keçirilir. Maddi həvəsləndirmə ilə yanaşı, bu motivasiya növü maddi sanksiyaların da tətbiqini nəzərdə tutur (qüsurla yaratmaqla keyfiyyətinin azalması). [5]

Mənəvi motivasiya nəaliyyətlərin, işgüzar keyfiyyətlərin qiymətləndirilməsi sistemindən istifadəni, onlarda öz müəssisələri ilə qürur hissi duymaq, ona sədaqət hissi zərurəti aşılamağı əhatə edir.

İnzibati motivasiya əmək intizamına, işçi məsuliyyətinə, müxtəlif intizam tənbeh formalarının tətbiqinə (irad, töhmət, cərimə, işdən azad etmə) və intizam tənbehinə əsaslanır.

MOTİVASİYA PRİNSİPLƏRİ

Müəssisədə effektiv motivasiya sisteminin yaradılması aşağıdakı əsas prinsiplərə əsaslanmalıdır: [6]

- işçilərin seçilməsi, ahəngdar istehsalat kollektivinin formalaşdırılması;
- işçinin şəxsiyyət kimi qavranılması, insana, onun ehtiyac və maraqlarına hörmət;
- təhlükəsiz və rahat şəraitin yaradılması;
- kollektivdə sağlam psixoloji mikroiklimin təmin edilməsi, işçilər arasında münasibətlərin yaxşılaşdırılması;
- işçilərin peşəkar inkişafı üçün bərabər imkanların yaradılması və təmin edilməsi;
- işçinin əmək haqqının onun əməyinin nəticələrinə uyğunluğunun təmin edilməsi;
- gəlirin ədalətli bölgüsü, işçilərin mənfəətdə iştirakı;
- işçilərin istehsalın idarə edilməsinə cəlb edilməsi;
- müəssisədə işçiyə ehtiyacın tək maddi deyil, həm də mənəvi cəhətdən təsdiqini təmin etmək.

Daha ətraflı desək, motivasiya insanı fəaliyyətə sövq edən, fəaliyyətin sərhədlərini və formalarını təyin edən və bu fəaliyyətə müəyyən məqsədlərə nail olmağa yönəlmiş istiqamət verən daxili və xarici hərəkətverici qüvvələrin məcmusudur [7].

Nəzarət funksiyası kimi motivasiya həvəsləndirmə sistemi vasitəsilə həyata keçirilir, yəni tabeliyində olan şəxsin hər hansı hərəkəti onun ehtiyaclarını ödəmək və ya məqsədlərinə çatmaq baxımından onun üçün müsbət və ya mənfi nəticələr verməlidir.

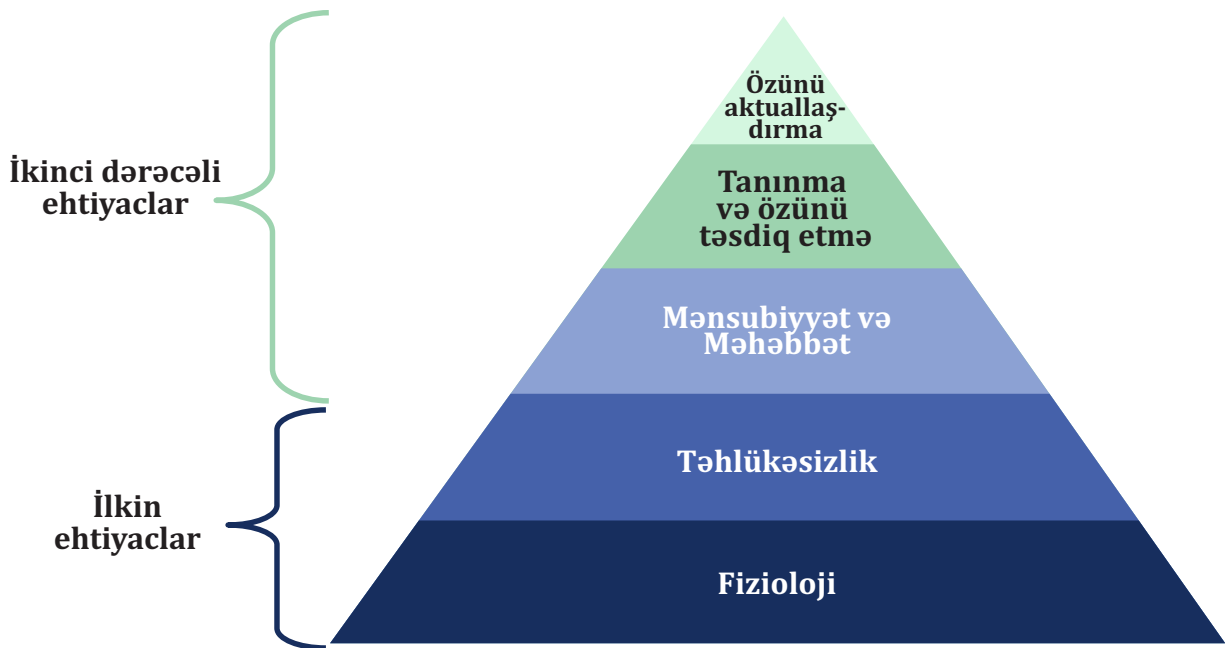
Effektiv motivasiya sisteminin qurulması motivasiyanın nəzəri əsaslarının öyrənilməsini tələb edir. Motivasiya prosesinin məzmununu başa düşmək üçün müxtəlif motivasiya nəzəriyyələri və bu sahədə işçi qüvvəsində keyfiyyət dəyişikliklərinin təsiri altında yaranan müasir problemlərlə tanış olmaq faydalıdır [8].

MÜASİR MOTİVASİYA NƏZƏRİYYƏLƏRİ

Motivasiya nəzəriyyəsinin məzmunu insanın davranışına, onun əmək fəaliyyətinə təsir edən amilləri təhlil edir. Bu nəzəriyyələrdə əsas diqqət insan ehtiyaclarının təhlilinə və onların əmək fəaliyyətinin motivasiyasına təsirinə yönəldilmişdir. Nəzəriyyələr ehtiyacların strukturunun, onların məzmununun, və prioritetinin təsvirini verir. [9]

Abraham Maslou (1908 - 1970) ehtiyaclar iyerarxiyası nəzəriyyəsini araşdıran ilk tədqiqatçılardan biri idi. Onun yazılarından menecerlər ehtiyacların mürəkkəb dünyası və onların iş motivasiyasına təsiri haqqında öyrəndilər. O, ilk dəfə insan ehtiyaclarını işçilərin motivasiyasına təsir dərəcəsinə görə ilkin (fizioloji) və ikinci dərəcəli (psixoloji) təsnif etmişdir. O, insan ehtiyaclarının məcmusu haqqında fikirlərini "piramida" formasında əks etdirmişdir [10].

Şəkil 1. - Maslou piramidası

İlkin ehtiyaclar insan fiziologiyasından irəli gələn bioloji və təhlükəsizlik ehtiyaclarıdır ki, onlar olmadıqda insan yaşaya və məhsuldar işləyə bilməz.

■ **Fizioloji ehtiyaclar.** Bunlar qida, su, geyim, hava və s., yəni insan fiziologiyası tərəfindən əmələ gəlmiş üçün orqanizmi həyati vəziyyətdə saxlamaq üçün insanın təmin etməli olduğu ehtiyaclarıdır.

■ **Təhlükəsizlik ehtiyacları.** Bu ehtiyaclar insanların sabit və təhlükəsiz həyat tərzinə nail olmaq istəyi ilə bağlıdır. Bunlara xarici aləmdən gələn fizioloji və psixoloji təhlükələrdən olan ehtiyaclar və gələcəkdə insanın fizioloji və digər ehtiyaclarının adekvat şəkildə ödəniləcəyinə dair inam daxildir [11].

İkinci dərəcəli ehtiyaclar fərdin müəyyən sosial mövqeyə nail olmaq istəyi, həmkarlarının hörmətini qazanmaq və özünü ifadə etmək istəyi ilə əlaqələndirilir.

■ **Mənsubiyyətə və məhəbbətə tələbat.** Bu qrupun ehtiyaclarına insanın başqaları ilə birgə fəaliyyətlərdə iştirak etmək, insanların müəyyən birliklərinə qoşulmaq istəyi daxildir. Hər bir insan dostluq, sevgi arzulayır, müəyyən bir əhatəyə üstünlük verir. Bu ehtiyaclar insanın komandanın bir hissəsi olmaq istəyini əks etdirir.

■ **Tanınma və özünü təsdiq etmə ehtiyacı.** Bu ehtiyaclar qrupu insanların özünə inamlı, bacarıqlı, yüksək rəqabət qabiliyyətinə malik olmaq, başqaları tərəfindən tanınmaq və hörmət edilmək istəyini əks etdirir, yəni başqaları tərəfindən müsbət qiymətləndirilmək istəyi ilə əlaqələndirilir.

■ **Özünü ifadə etmək ehtiyacı.** Bu qrup insanların öz bilik, bacarıq, qabiliyyət və şəxsi potensialından maksimum istifadə etmək istəyi ilə bağlı ehtiyacları birləşdirir. Bu ehtiyaclar sırf fərdi xarakter daşıyır və sözün əsl mənasında yaradıcılıq ehtiyacları kimi klassifikasiya edilə bilər. Bacarıqlı işçi şəxsiyyət kimi yüksəlişində öz potensial imkanlarını reallaşdırmaq tələbatı duyur.

Günümüzdə qədər motivasiyanın 50-dən çox nəzəriyyəsi hazırlanmışdır. Abraham Maslou kimi bir çox tədqiqatçılar əmək fəaliyyətində motivasiyanın üstünlükləri və demotivasiyanın yaratdığı fəsadlar ətrafında tədqiqatlar aparmışlar. Bunlardan Masloun ehtiyac iyerarxiyasını daha da inkişaf etdirməsi ilə tanınan Amerikalı psixoloq Clayton Paul Alderfer, "İki Faktor" nəzəriyyəsini irəli sürən Frederik Herzberg, "Porter-Louler modeli" adlanan, motivasiyanın kompleks prosesual nəzəriyyəsini hazırlayan tədqiqatçılar Lyman U. Porter və Eduard Laufer, gözləntilər və üstünlüklər nəzəriyyəsini inkişaf etdirmiş V.Vrumu və ədalət nəzəriyyəsinin müəllifi J.S.Adamsı nümunə göstərmək olar.

Alderferin nəzəriyyəsi ehtiyacların təsnifatı və təhlilinə əsaslanır və onların işçilərin davranışına təsirini əsaslandırır. Bu model daha çox Maslou nəzəriyyəsinin mövcudluq ehtiyacları piramidasının ilkin ehtiyaclarına, xüsusən də fizioloji ehtiyaclarına uyğundur [12].

Lyman Porter və **Edward Lawler** gözləntilər və ədalətlik nəzəriyyəsinin elementləri daxil olmaqla motivasiyanın kompleks prosesual nəzəriyyəsini işləyib hazırlamışdılar. Bu modeldə beş dəyişən var: sərf olunan əmək, qavrayış, əldə edilən nəticələr, mükafat, məmnunluq dərəcəsi. Sərf olunan əmək səviyyəsi əslində dəqiq müəyyən edilmiş mükafat səviyyəsinə səbəb olacağına inam dərəcəsi ilə müəyyən ediləcək. Bu nəzəriyyədə alınan məvacib ilə nəticələr arasında da əlaqə qurulmuşdur.

Herzberqin iki amil nəzəriyyəsinə görə, işçinin davranış və hərəkətlərinə görə onun məmnun və ya narazı olmasını bilmək olar. Razılıq həmişə motivasiya amildir, narazılıq isə demotivasiyadır. Beləliklə, bir insanın davranışını dəyişdirmək üçün narazılıq yaradan səbəbləri aradan qaldırmaq kifayətdir [13].

V.Vroomun gözləmə və üstünlük modelinə görə effektiv motivasiya üçün menecer əldə edilmiş nəticələrgözləmə və üstünlük modelinə görə effektiv motivasiya üçün menecer əldə edilmiş nəticələrlə mükafat arasında uyğunluq yaratmalı, mükafat yalnız səmərəli işə görə verilməli olduğunu və işçilərin səy göstərdikləri təqdirdə bu nəticələrə nail ola biləcəklərini onlara aşılmalıdır. Belə olan halda işçilər, mükafatlar almaq üçün tələb olunan fəaliyyət səviyyəsinə nail ola biləcəklər [14].

J.S.Adamsın ədalət nəzəriyyəsinə işçilər alınan mükafatın sərf olunan səylərə uyğunluğunu subyektiv olaraq qəbul edir və bunu eyni sahədə işləyən digər işçilərin mükafatı ilə müqayisə edirlər. Ədalətliyin qiymətləndirilməsi nisbidir, çünki bir işçi çox vaxt digər əməkdaşların fərdi xüsusiyyətlərini (iş təcrübəsi, potensialı və s.) nəzərə almır [15].

AZƏRBAYCANDA İNSAN KAPİTALININ İNKİŞAFINDA ƏMƏK MOTİVASİYASININ TƏSİRİ

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilən "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" də göstərilir ki, iqtisadi inkişafın

ortamüddətli və uzunmüddətli "hərəkətverici qüvvələri"nin möhkəmləndirilməsini – insan kapitalının müasirləşdirilməsini, rəqəmsal iqtisadiyyatın genişləndirilməsini və iqtisadi suverenliyin tam təmin olunmasını tələb edir. Bu baxımdan növbəti onillikdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına dair müəyyənləşdirilən 5 Milli Prioritetdən biri rəqabətli insan kapitalı və müasir innovasiyalar məkanıdır. Bu mühüm sənəddə vurğulanır ki, gələcək illərdə dünyada artan rəqabətə hazır olmaq üçün hər bir ölkənin prioriteti yüksək rəqabətli insan kapitalını formalaşdırmaqdır [18].

Məlumdur ki, müəssisələrin uğurlu fəaliyyəti də bütün resurslardan, o cümlədən insan kapitalından daha səmərəli istifadə etmək bacarığından asılıdır. Bununla belə, insan kapitalının səmərəliliyinin yüksəldilməsi üsulları digər resurslardan əsaslı şəkildə fərqlənir. Həmin üsullar insanların əməyinin motivləşdirilməsinə və ya onların məqsədlərinə təsir göstərir. İntellektual işçilərin motivasiyasının spesifikliyi ondan ibarətdir ki, onların məqsəd və maraqları iqtisadi və yaradıcı məzmun daşıyır. İntellektual işçinin motivasiyası onun fəaliyyətindən, başqa sözlə, qarşıya qoyulan məqsədə çatmasından asılıdır. Əgər onun işi səmərəsizdirsə, o zaman işləmək və faydalı olmaq istəyi tezliklə yox olacaqdır. Bu baxımdan insan kapitalından istifadənin səmərəliliyinin artırılması müasir iqtisadiyyat üçün prioritet məsələyə çevrilməlidir. Bunun üçün insan kapitalının əməyinin motivləşdirici rolunun gücləndirilməsi vacibdir.

Hazırda Azərbaycanda insan kapitalının inkişafında əmək motivasiyasının təsirinin rolunun gücləndirilməsi aktual vəzifə kimi qarşıya qoyulmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyev beynəlxalq tələblərə cavab verən kadr hazırlığına xüsusi diqqətlə yanaşması da ölkəmizin bütün sahələrində dayanıqlı və mükəmməl idarəçilik sistemi formalaşdırmaq niyyətindən irəli gəlir. Ölkəmizdə aparılan düzgün iqtisadi siyasət nəticəsində hazırda bir çox inkişaf indikatorlarına görə Azərbaycan Respublikası dünyanın aparıcı dövlətləri ilə müqayisə olunmaqdadır. Məsələn, 2022-ci ildə cəlb olunmuş Qlobal İnnovasiya İndeksində Azərbaycan "İnsan kapitalı və elm" blokunda "tədqiqat və inkişaf" inteqral göstəricisində mövqeyini yaxşılaşdırmışdır. Belə ki, həmin indeks üzrə 2021-ci ildə 136 ölkə arasında 104-cü yeri tutduğu halda 2022-ci ildə 76-cı yeri tutmuşdur. [16]

Məlumdur ki, Azərbaycanda insan kapitalından istifadənin əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılmasını təmin edəcək mühüm vəzifə iqtisadiyyatın səmərəliliyini və rəqabət qabiliyyətini artırmaqdır. Bu vəzifənin reallaşdırılmasını makroiqtisadi siyasət və dövlət idarəçiliyini təkmilləşdirmədən təsəvvür etmək mümkün deyil. Burada əsas vəzifələr aşağıdakılar olmalıdır:

- xarici investisiyaların iqtisadiyyata geniş miqyasda cəlb edilməsi əsasında investisiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi;
- kiçik və orta biznesə hərtərəfli dövlət dəstəyi;
- yüksək məhsuldar əməyin motivləşdirilməsinə, vətəndaşların gəlirlərinin bərabərləşdirilməsi prinsipinin aradan qaldırılmasına yönəlmiş əhali üçün əmək haqqı və pensiya mexanizminin yaradılması.

Bu problemlərin həlli Azərbaycanda yeni iqtisadi çağırışlara adekvat olaraq ölkənin insan kapitalını maksimum dərəcədə inkişaf etdirməyə imkan verəcəkdir.

NƏTİCƏ

İnsan kapitalının əməyinin motivləşdirilməsi insanları daha məhsuldar əməyə həvəsləndirəcək ki, bununla da gələcəkdə təşkilatların inkişaf səviyyəsini artırmaq mümkün olacaqdır. Bütün bunlar insan kapitalının artmasına və toplanmasına birbaşa töhfə verəcək. Beləliklə, əmək prosesində insan kapitalının motivasiyasının artması nə qədər güclü olarsa, o, bir o qədər yeni biliklər əldə etmək, gələcəkdə onu mənimsəmək və həyata keçirmək istəyəcək ki, bu da şübhəsiz həmin kapitalın dəyərinin artmasına, insan inkişafının ümumi səviyyəsinin və ictimai sərvətin yüksəlməsinə gətirib çıxaracaqdır.

Azərbaycan Respublikasında insan kapitalının inkişafı məsələsinə gəlincə isə nəzərə alınmalıdır ki, iqtisadiyyatın səmərəliliyinin və rəqabət qabiliyyətinin artırılması insan

kapitalından istifadənin əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılmasını təmin edəcəkdir. Qənaətimizcə, makroiqtisadi siyasət və dövlət idarəçiliyini təkmilləşdirmədən bu vəzifənin reallaşdırılmasını da təsəvvür etmək çətin olar. Onun üçün də Azərbaycan Respublikası da yeni iqtisadi çağırışlara adekvat olaraq ölkənin insan kapitalının inkişafı istiqamətindəki fəaliyyətini genişləndirməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev İlham. "İnkişaf - məqsədimizdir" çoxcildliyinin 63-cü kitabı. Bakı, Azər nəşr, 2018, 408 s.
https://files.preslib.az/projects/ilhamaliyev/ebooks/im_g9qXEрMP.pdf
2. Минков Е. Г. Мотивация. Структура и функционирование; Феникс - Москва, 2014. - 416 с.
3. Пономарев И. П. Мотивация работой в организации; Едиториал УРСС - Москва, 2014. - 224 с.
4. Данюк В. М. «Менеджмент персоналу»: Навчальний посібник, - К., КНЕУ, 2006
5. Гирняк О. М. «Менеджмент: теоретические основы»: – Львов: Магнолия плюс; Львов: Новый мир – 2000
6. Сара Холлифорд & Стив Уиддет Мотивация; Гиппо - Москва, 2014. - 352 с.
7. Шапиро С. А. Мотивация; ГроссМедиа, РОСБУХ - Москва, 2014. - 224 с
8. Эммонс Роберт Психология высших устремлений: мотивация и духовность личности; Смысл - Москва, 2014. - 416 с.
9. Нюттен Жозеф Мотивация, действие и перспектива будущего; Смысл - Москва, 2013. - 608 с.
10. Маслоу, Абрахам Мотивация и личность; СПб: Евразия - Москва, 2014. - 478 с.
11. Кибанов А. Я., Каштанова Е. В. Организация профориентации и адаптации персонала; Проспект - Москва, 2012. - 608 с.
12. Рудинская О. Менеджмент : Руководство / Елена Рудинская, Светлана Яромиш, Ирина Молоткова, ; М-во образования и науки Украины, Одесский нац. ун-т им. И.И.Мечникова. Экономико-правовой факт, Региональный ин-т гос. управление. –К.: Эльга Ника-Центр, 2002. –334 с.
13. Кибанов А. Я., Захаров Д. К., Федорова И. А. Оценка и отбор персонала при найме и аттестации, высвобождение персонала; Проспект - Москва, 2013. - 212 с.
14. Хмель Ф. Менеджмент: Учебник для студ. вуз./ Федор Хмель,. –К.: Академиздатель, 2003. –607 с.
15. <https://koon.ru/az/avtor-motivacionnoi-processualnoi-teorii-ozhidaniya-osnovnye-polozeniya/>
16. <https://copat.gov.az/az/news/global-innovasiya-indeksi-drc-olunub>
17. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/09910000922236784/pdf/P17532606988e2056084e603c9c48ddc618.pdf>
18. <https://e-qanun.az/framework/46813>

THE ROLE OF WORK MOTIVATION IN HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT

Elnur ALIYEV

SUMMARY

The article discusses the role of human capital and its main characteristics. The necessity of labor motivation to improve the competitiveness of human capital is substantiated. The essence of motivation as the central concept in improving the efficiency of human capital is explained and studied. The content, main stages, and principles of the motivation process are explained. Modern theories of motivation were considered and it was determined that in these theories the primary attention is paid to the analysis of human needs and their influence on labor motivation.

Key words: *human, human capital, motivation, need, labor, enterprise*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 07.09.2022

Təkrar işlənməyə göndərilib: 28.09.2022

Çapa qəbul olunub: 17.10.2022

“İQTİSADI İSLAHATLAR” elmi-analitik jurnal

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KEYFİYYƏTLİ ƏRZAQ TƏMİNATINDA İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRİN POTENSİAL İMKANLARI

 № 3 (4)

Ədalət ƏSƏDOV,
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti,
i.ü.f.d., dosent

Səxavət MİRZƏYEV,
Bakı Avrasiya Universiteti,
baş müəllim, doktorant

Zaur ƏSƏDZADƏ,
Azərbaycan Universiteti,
müəllim, doktorant

Azərbaycan Respublikasının keyfiyyətli ərzaq təminatında işğaldan azad edilmiş ərəzilərin potensial imkanları

Ədalət ƏSƏDOV,
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, i.ü.f.d., dosent

Səxavət MİRZƏYEV,
Bakı Avrasiya Universiteti, baş müəllim, doktorant

Zaur ƏSƏDZADƏ,
Azərbaycan Universiteti, müəllim, doktorant

XÜLASƏ

Məqalədə keyfiyyətli ərzaq təminatı və bunun sosial-iqtisadi mahiyyəti izah edilir. Ərzaq təhlükəsizliyi və təminatında keyfiyyətin əhəmiyyəti əsaslandırılır. Müasir dünyada transgen məhsul istehsalı dinamikası təhlil edilir. Müxtəlif ölkələrdə GMO məhsul istehsalına ayrılmış torpaq sahələrinin statistikasına təqdim olunur. Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərəzilərinin potensial imkanları nəzərdən keçirilir. Müəlliflər Şərqi Zəngəzur və Qarabağ iqtisadi rayonlarının keyfiyyətli ərzaq istehsalı baxımından zəngin potensial imkanlara malik olduğunu əsaslandırır. Məqalədə işğaldan azad edilmiş ərəzilərdə infrastruktur təminatı və bunun potensial imkanlardan istifadədə rolu da nəzərdən keçirilir. Müəlliflər keyfiyyətli ərzaq məhsulları istehsalı və təminatı ilə bağlı tövsiyələr irəli sürür. Məqalədə işğaldan azad edilmiş ərəzilərdə keyfiyyətli ərzaq istehsalının təmin olunması, ərəzidə istehsal proseslərinin kimyəvi təsirlərdən qorunması istiqamətində təklif və mülahizələr verilib.

Açar sözlər: ərzaq təminatı, ərzaq təhlükəsizliyi, GMO istehsalı, keyfiyyət, işğaldan azad edilmiş ərəzilər, Qarabağ, Şərqi Zəngəzur və s.

GİRİŞ

Ərzaq təhlükəsizliyi iqtisadiyyatın müəyyən bir vəziyyətinə aiddir ki, bu zaman əhəlinin məhsulları fiziki və iqtisadi çıxışı təmin edilir, insanın fiziki və əqli inkişafı üçün zəruri və kifayət qədər keyfiyyət, çeşid və həcmdə qidalanma, sağlamlığın təmin edilməsi və ölkə əhalisinin təkrar istehsalının genişləndirilməsinə nail olunur. Əhəlinin ərzaq təhlükəsizliyi ölkədə qidanın həm fiziki, həm də iqtisadi əlçatanlığı ilə müəyyən edilir, həmçinin, nə daha az və nə də daha çox. Dövlətin qida təhlükəsizliyini təmin edəcək digər şərtlərlə yanaşı, ölkə əhalisi ekoloji cəhətdən təmiz qida məhsulları ilə təmin olunarsa, onda tələbat tam təmin edilir.

Aydındır ki, hər bir dövrdə tarixin gedişatını, xüsusiyyətlərini müəyyən edən aparıcı geosiyasi amillər mövcuddur. Bir çox tədqiqatçılar, o cümlədən 1971-76-cı illərdə ABŞ-ın Kənd Təsərrüfatı naziri işləmiş Erl Butz (Earl Butz) dəfələrlə bəyan etmişdir ki, müasir dünyada gücün yalnız 2 həqiqi növü var: neftin gücü və ərzağın gücü [6].

Həqiqətən də qloballaşma və inteqrasiya prosesləri sürətləndikcə, XX əsrin sonlarına doğru problemlər özünü daha qabarıq şəkildə göstərməyə başladı. Məhz, qeyd edilən səbəblərdən 1990-cı ildən başlayaraq iqtisadi siyasətdə ölkənin ərzaq müstəqilliyinin təmin edilməsi məsələsi üstünlük təşkil edir və son illər daha da kəskinləşməkdədir. Avropa dövlətləri və ABŞ-ın İrana, Rusiyaya tətbiq etdiyi iqtisadi sanksiyalar, Rusiyanın müəyyən siyahıda olan ərzaq məhsullarının ölkəyə idxalına qadağa şəklində cavab verməsi regionda ərzaq təhlükəsizliyi probleminin ciddiliyini ifadə edir. Bu baxımdan da idxalın əvəzlənməsi və əhəlinin yerli istehsal olan ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsi məsələləri inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq, xüsusi aktuallıq kəsb edir. Qeyd etmək vacibdir ki, insanların ərzaqla təmin edilməsi məsələsi yalnız qidanın keyfiyyəti və təhlükəsizliyi ilə bağlıdır, həm də ona görə ki, bu, millətin, genofondun

sağlamlığı ilə birbaşa əlaqəli məsələsidir [6; 7].

Müşahidə və araşdırmalar göstərir ki, dünya əhalisinin say və tələbatına uyğun olaraq kənd təsərrüfatı xammalının və ərzaq məhsullarının istehsalında azalma, keyfiyyətin aşağı düşməsi, müxtəlif süni üsullarla məhsul istehsalının artırılması və s. özünü büruzə verir. Belə bir şəraitdə, təbii ki, Azərbaycan Respublikasında da ərzaq təminatı və istehsal edilən məhsulların keyfiyyəti məsələsi xüsusi önəm kəsb edir.

PROBLEMİN AKTUALLIĞI

Araşdırmalar göstərir ki, ərzaq təminatı və təhlükəsizliyinin müxtəlif səbəbləri vardır. Əlbəttə, keyfiyyətin aşağı düşməsi, süni üsullarla məhsuldarlığa təsir etmək, tələb və təklif uyğunsuzluğu, dünya ərzar ehtiyatlarının qeyri-bərabər bölgüsü kimi məsələlər ərzaq təminatı və təhlükəsizliyinə təsir edir. Eyni zamanda, müasir dövrdə ərzaq təminatı və çatışmazlığına ciddi təsir edən amillərdən biri də mövcud ehtiyatlardan qeyri-səmərəli istifadə, bir çox hallarda qənaət mədəniyyətinin olmamasıdır. Bütün bunlar ehtiyatlardan səmərəli istifadə ilə yanaşı, həm də israfın qarşısının alınması, qənaət mədəniyyətinin formalaşdırılması üçün cəmiyyətin maarifləndirilməsidir. Başqa sözlə desək, ərzaq məhsullarından qənaətlə və səmərəli istifadə olduqca vacibdir və müasir dövrdə xüsusi aktuallıq kəsb edir. Bunun üçün müvafiq qurumların və vətəndaş cəmiyyətinin maarifləndirici tədbirlər, layihələr həyata keçirməsi, eləcə də ictimai nəzarətin təşkili zəruri hesab olunur. Paralel olaraq da, mövcud ehtiyatlardan daha səmərəli istifadə yollarının araşdırılması, potensial imkanların səmərəli şəkildə səfərbər edilməsi istiqamətləri də öz aktuallığını qoruyub saxlayır.

PROBLEMİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

Araşdırmalar göstərir ki, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi onu əhəmiyyətli dərəcədə zəiflədən təhdid və təhlükələrlə doludur. Ərzaq təhlükəsizliyinə təhdid əhalinin ərzaqla təminatının vəziyyətinin pisləşməsinə, ölkə əhalisinin əksəriyyətinin ərzaqla təminatının azalmasına, habelə keyfiyyətsiz qidaya səbəb olan şərait və amillərin məcmusu kimi başa düşülməlidir. Qeyd edək ki, ərzaq məhsullarının keyfiyyəti ərzaq təhlükəsizliyinə ciddi təhlükə kimi qiymətləndirilməlidir və biz bu təhlükəni ərzaqla təminat və əlçatanlığın pisləşməsindən fərqli olaraq daha əhəmiyyətli hesab edirik. Ölkə əhalisini bol ərzaq məhsulları ilə təmin etmək olar, eyni zamanda onların keyfiyyəti standartlara və tələbata cavab vermir. İnsan ehtiyaclarının strukturunda qidaya olan ehtiyac ilkin qrupa aiddir və vacib olan həyati əhəmiyyət kəsb edir.

Vətəndaşlar, fiziki və hüquqi şəxslər arasında keçirilən sorğu və müşahidələr belə deməyə əsas verir ki, istehlakçı üçün bu gün sadəcə ərzaq almaq deyil, təzə, konsentratsız, konservantsız, pestisidsiz, toksinsiz, boyasız, parafinlə təmizlənməmiş qida məhsulları almaq vacibdir. Aydınır ki, insan orqanizmi həyat üçün zəruri elementləri qida vasitəsilə alır. Müvafiq olaraq, orqanizm keyfiyyətsiz bir məhsul alırsa, onun sağlamlığında və bərpasında uğursuzluqlar baş verir [6; 8].

Azərbaycan Respublikasında qida təhlükəsizliyi, insanların normal həcmdə və keyfiyyətdə qida əldə etməsi ilə bağlı müvafiq normativ-hüquqi baza da formalaşdırılıb, eləcə də bu sahədə müvafiq qurum - Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi fəaliyyət göstərir. Agentliyin qida təhlükəsizliyi ilə bağlı əsas istinad sənədi olan "Qida təhlükəsizliyi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda qeyd edilir ki, qida təhlükəsizliyi sahəsində dövlət tənzimlənməsinin məqsədləri aşağıdakılardır [3]:

- həyat və sağlamlığın, istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi;
- qida və yem məhsullarının təhlükəsizliyi sahəsində qanunvericiliyin Azərbaycan Respublikasının üzv olduğu beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qəbul olunmuş beynəlxalq standartlara, norma və qaydalara uyğunlaşdırılması;
- yerli qida və yem məhsullarının rəqabətqabiliyyətliliyinin və ixrac potensialının artırılması;
- qida və yem məhsullarının ilkin istehsalı, istehsalı, emalı, dövriyyəsi və utilizasiyası

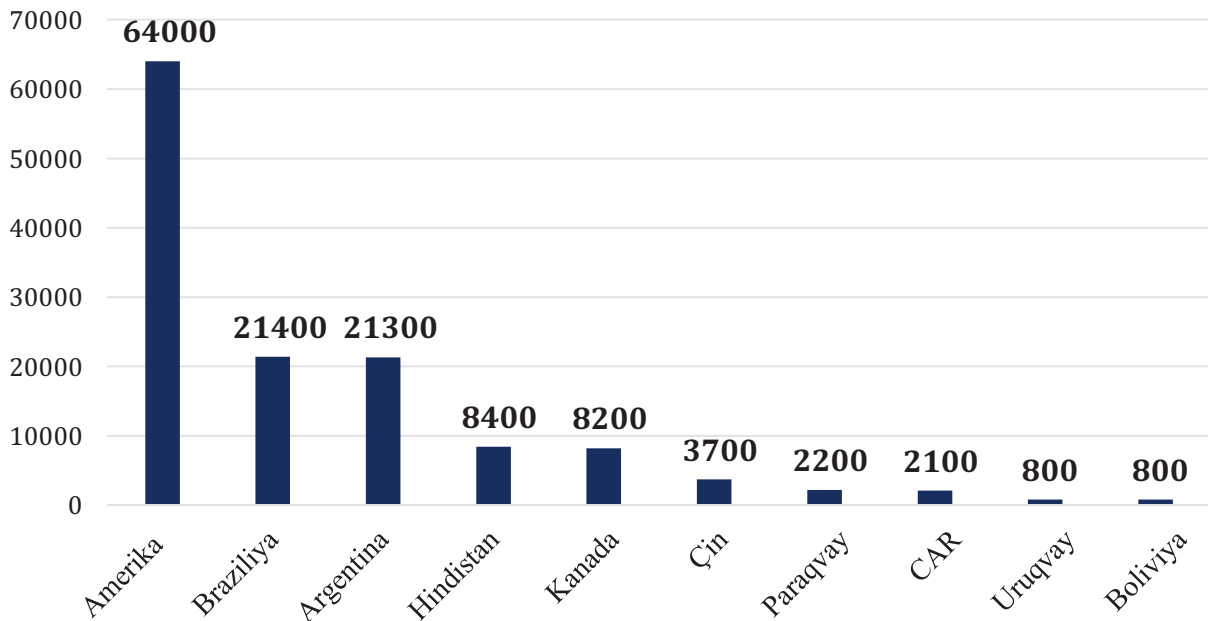
sahəsində sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması.

Araşdırmalar göstərir ki, istər Agentliyin fəaliyyətinin əsas istiqamətini, istərsə də normativ-hüquqi sənədlərin başlıca tələbini insanların keyfiyyətli qida ilə təmin olunması təşkil edir. Ona görə də bu istiqamətin aktuallığını nəzərə alaraq, işğaldan azad edilmiş ərazilərin potensial imkanları və keyfiyyətli ərzaq təminatında, qida təhlükəsizliyində bu regionların rolu istiqamətində araşdırmalar aparılıb.

BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏ

Qeyd etmək lazımdır ki, keyfiyyətli və normal qida təminatı, ümumilikdə qida təhlükəsizliyi global problemdir və bütün dünyanın marağında olan bir məsələdir. Dünyada rəsmi olaraq elan edilmiş "GMO-dan azad" zonalar var, bunlar Albaniya, Venesuela, Yunanıstan, Polşa, Serbiya, İsveçrə kimi ölkələrin əraziləridir. Buna baxmayaraq, gen mühəndisliyi mütəxəssisləri iddia edirlər ki, GMO-ların yayılması geri dönməzdir və hər il istehsal həcmi yalnız artacaq. Proqnozlarına görə, 2050-ci ilə qədər geni dəyişdirilmiş komponentlərin becərmə sahəsi 250 milyon hektara qədər artacaq. Hal-hazırda bu məhsullar dünyanın 80 milyon hektar kənd təsərrüfatı sahəsini tutan 30-dan çox ölkəsində becərilir. Aşağıdakı diaqram ayrı-ayrı ölkələrdə torpaq fondunun bölgüsü haqqında fikir verir [6; 7; 13]

Qrafik 1. GMO əkinlərin ölkələr üzrə torpaq fondu, 1000 ha

Mənbə: Diaqram araşdırma əsasında müəlliflər tərəfindən tərtib edilib.

Dünyanın mövcud təcrübəsi ərzaq təhlükəsizliyi və keyfiyyəti məsələlərinə daha ciddi yanaşma tələb edir. Göründüyü kimi, artıq, dünyanın yalnız 10 ölkəsi üzrə 135 mln. ha torpaq sahəsində GMO məhsullar istehsal edilir. Ərzaq bazarında geni dəyişdirilmiş məhsulların həcmnin artması əhalinin keyfiyyətli ərzaq təminatı məsələsinin qanunvericiliklə müdafiəsinin gücləndirilməsini tələb edir. Bütün bu işlər mütləq markalanma ilə, bu məhsullar haqqında alıcıların tam və obyektiv məlumatlandırılmasına əsaslanmalıdır. Tərkibində GM komponentləri olan məhsulların istehlak edilib-edilməməsinə hər bir şəxs özü qərar verməlidir. Heç kim istehlakçılardan soruşmur ki, siz transgen məhsullar yemək istəyirsiniz?, sadəcə olaraq, istehlakçıya xəbər (məlumat) vermədən satılır. Bazarda geni dəyişdirilmiş məhsullar, əsasən üç mal qrupu tərəfindən təklif olunur: resurs, xammal və qida sənayesinin hazır məhsulları. Bütün hallarda isə belə məhsulların keyfiyyəti, təbiiliyi ciddi sual doğurur və bu baxımdan da istehlakçının məlumatlandırılması zəruridir [6; 7; 13].

Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad etdiyi əraziləri keyfiyyətli ərzaq məhsulları istehsalı üçün zəngin potensial imkanlara malikdir. Ərazinin həm təbii-iqlim şəraiti, həm də coğrafi imkanları buna tam əsas verir. Eyni zamanda, dünyanın mövcud GMO tendensiyasına rəğmən yaxın gələcəkdə təbii məhsullar daha səmərəli və daha gəlirli olacaqdır. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin də potensial imkanlarına, həm də bu kontekstdən yanaşılması vacibdir.

İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRİN POTENSİAL İMKANLARI

Bu gün işğaldan azad edilmiş ərazilərin inkişafı, erməni vandalizminin nəticələrinin aradan qaldırılması, ərazilərin potensial imkanlarının öyrənilməsi və təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilməsi Azərbaycan dövlətinin iqtisadi siyasətinin başlıca istiqamətini təşkil edir. Ərazilərin coğrafi mövqeyi və relyefi, havası və zəngin resurs potensialı bu regionda hansı sahələrin inkişafının daha perspektivli olduğunu müəyyən etməyə imkan verir:

Kəlbəcər-Laçın ərazilərinin dağ silsilələri, mülayim və sərt təbiət abidələri, zəngin florası, faunası regionda turizm xidmətlərinin perspektiv inkişafına şərait yaradır. Regionun potensial imkanlarının təhlili, eləcə də bir çox üstünlükləri, dünyanın diqqət mərkəzində olması belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərin turizm potensialından əldə olunan gəlir ölkə üzrə turizmdən daxil olan cəmi vəsaitlərdən daha çox ola bilər. Bunun üçün tarixi yerlərin, eləcə də regionun təbiəti və ekoloji potensialı bərpa olunmalı, beynəlxalq turizm təşkilatlarının müəyyənləşdirdiyi hədəflər tətbiq olunaraq modern turizm şəraiti formalaşdırılmalıdır. Regionda müxtəlif müalicə əhəmiyyətli resursların olması eyni zamanda tibbi turizmin də inkişafına dəstək olacaqdır [1; 2].

Bütün bunlarla yanaşı, işğaldan azad edilmiş ərazilər zəngin aqrar potensiala malikdir. Bir qisim ərazilər – Cəbrayıl, Ağdam, Zəngilan əkinçilik, meyvə-tərəvəz üçün əlverişli olduğu halda, Kəlbəcər, Laçın, Qubadlı ərazisi də heyvandarlıq üçün geniş potensial imkanlara malikdir. Bu ərazilərin dirçəldilməsi kənd təsərrüfatının inkişafına, bitkiçilik, tərəvəz məhsullarının istehsalına və eləcə də heyvandarlıq sahəsinin inkişafına böyük təkan verəcəkdir. Sadəcə, 7 rayonun kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlarının ümumi həcmi 535 min hektar təşkil edir. Bu baxımdan, kənd təsərrüfatının ən son texnologiyalar vasitəsilə inkişaf etdirilməsi yerli tələbatın ödənilməsi istiqamətində töhfə verəcək, eyni zamanda məhsulların xarici ölkələrə ixrac olunması üçün dəyər formalaşdıracaqdır [2; 9; 10].

Qarabağ bölgəsində eyni zamanda təbii və tibbi əhəmiyyəti olan mineral sular mövcuddur. Bu suların istehsalı, qablaşdırılması və dünya bazarına çıxarılması ən uğurlu investisiyalardan biridir. Eyni zamanda bu suların müalicə əhəmiyyətli istifadə edilməsi regionda tibbi turizmin inkişafına da ayrıca təkan verəcəkdir. Regionda xüsusi üzüm plantasiyalarının olması və əhalinin bu predmetdə fəaliyyət sahəsi ilə mütəmadi məşğul olması şərəbçiliyin inkişaf etdirilməsi üçün zəmin yaradır. Bu baxımdan, Qarabağın bir çox rayonlarında şərəb zavodlarının tikintisi və üzüm plantasiyalarının salınması mühüm və zəruridir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə hava limanlarının tikintisi, yol-nəqliyyat kompleksinin inkişafı istiqamətində həyata keçirilən irimiqyaslı layihələr zəngin nəqliyyat-tranzit imkanları da formalaşdırır. Eyni zamanda, ölkənin Şərqi-Qərbi və eləcə də Şimal-Cənub dəhlizinin kəsişmə nöqtəsində olması, tarixi İpək yolunun bərpası regionun əhəmiyyətli logistika və ticarət qovşağına çevrilmək imkanını formalaşdıracaqdır. Bu kontekstdə yeni ticarət qovşaqlarının yaradılması, logistika mərkəzlərinin qurulması və eləcə də hava nəqliyyatının təmin edilməsi məqsədi ilə yeni hava limanlarının tikintisi xüsusi önəm daşıyır. Bu sahələrin inkişafı, müxtəlif bizneslərin və yeni investisiyaların cəlb edilməsi üçün dövlət tərəfindən bir sıra strategiyalar müəyyənləşdirilməli, bu istiqamətdə xüsusi planlar hazırlanmalı, istər yerli investorlar, istərsə də xarici investorların Qarabağ regionuna yatıracağı investisiyaların dövlət tərəfindən qorunması və zəmanəti müəyyənləşdirilməlidir [5; 9; 10].

İlkin hesablamalara görə ki, erməni vandalizmi nəticəsində Azərbaycana dəymiş iqtisadi zərərin həcmi 60 milyard dollara yaxındır. Bütün sahələri nəzərə aldıqda işğal nəticəsində bütün istiqamətlər üzrə Azərbaycana dəymiş zərəri hesablasaq o zaman dəymiş zərərin 800 milyardı

ötdüyünü görürük. İşğal nəticəsində ölkəmizin ekologiyasına və təbii sərvətlərinə dəyən zərərin həcmi isə özlüçüyəgəlməzdir. İlk olaraq, bu 300 milyarda yaxın kimi dəyərləndirilsə də, ümumilikdə təbiətə vurulan zərər uzun illər özünü büruzə verir və belə zərəri dəqiqliklə qiymətləndirmək qeyri-mümkündür [4; 5; 10].

Xüsusilə, kənd təsərrüfatı sahəsində ciddi itkilər mövcuddur. Ona görə ki, ictimai istehsalın heç bir başqa sahəsi kənd təsərrüfatı kimi təbii ehtiyatlardan istifadə ilə bu qədər bağlı deyildir. Fermer əməyi və heyvandarlıq mahiyyətə təbiətdən istifadə edir, ehtiyaclarımızı qarşılamaq üçün ətrafımızdakı təbii mühitdən yararlanır. Bu baxımdan da, kənd təsərrüfatı nəhəng hesab edilir, yaşayışın qorunması, becərilməsi üçün daimi mexanizm təbii sərvətdir və ona həm də başqa bucaqdan - ətraf mühitin mühafizəsi prizmasından yanaşmaq lazımdır. Buna görə də kənd təsərrüfatı kontekstində təbii sərvətlərdən istifadə ilk növbədə torpaqdan istifadə, ətraf mühitin mühafizəsi tədbirləri ilə uzlaşdırılmalıdır.

Araşdırmalar göstərir ki, min illər boyu kənd təsərrüfatının təbiətlə dost olduğuna inanılırdı. Təbiətin iqtisadiyyatın digər sektorlarına nisbətən daha çox təmasda olduğu sahədir kənd təsərrüfatı. Ancaq burada ikili (qarşılıqlı) yanaşma mövcuddur. Təbiət kənd təsərrüfatının inkişafını təmin edir və əksinə kənd təsərrüfatı da öz inkişafında təbiəti nəzərə almalıdır. Bütün bunlar işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpasında özünü göstərməlidir.

Aydındır ki, ilk növbədə ərazilərin infrastruktur təminatı yaradılmalıdır, yollar, yol ötürücüləri olmalıdır ki, bundan sonra da paralel olaraq digər sahələrin də inkişafı təmin olunsun. Qeyd edildiyi kimi, infrastruktur təminat, həm də lazımi investisiyaların da cəlb edilməsi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə də Ağdam-Bərdə dəmir yolu, Kəlbəcərə avtomobil yolu və tuneli, Şuşaya Zəfər yolu və s. layihələr bu infrastruktur təminatın yaradılmasına xidmət edir. Əlbəttə, qeyd edilən itkilərin aradan qaldırılması müxtəlif istiqamətlərdə işlərin görülməsini tələb edir. İnfrastruktur təminat, yaşayış məntəqələrinin bərpası, təhlükəsizlik tədbirləri, yeni azad edilmiş ərazilərdə müvafiq mühəzə, hərbi hissələr sisteminin formalaşdırılması və s. Bütün bunların aradan qaldırılması üçün, təbii ki, uzun müddət və iri həcmli vəsaitlər tələb olunur.

Vəsaitlərin cəlb edilməsi ilə yanaşı düzgün planlaşdırılma olmalıdır ki, vəsaitlər daha optimal bölüşdürülsün və zərər olmasın. Bunun üçün aşağıdakı istiqamətlərin diqqət mərkəzində saxlanması zəruri hesab olunur [2; 5; 9; 10]:

- İşğala qədərki baza səviyyəsinin başlanğıc kimi seçilməsi;
- İşğal dövrünün və işğaldan sonrakı dövrün monitorinqi;
- İşğal nəticələrinin ümumi miqyasının nəzəri dəyərləndirilməsi;
- İşğal nəticələrinin lokal, makro və dünyəvi təsirlərini ayrı-ayrılıqda dəyərləndirmək;
- fiziki və hüquqi şəxslər, ailə təsərrüfatları timsalında, ev təsərrüfatları miqyasında qiymətləndirmələrin aparılması;
- Yerli sakinlərin, vətəndaş cəmiyyətinin qiymətləndirmə prosesində iştirakı zəruridir, ona görə ki, bu, ictimai nəzarətə imkan yaradır, qiymətləndirmənin daha dəqiq olmasına kömək edə bilər.

Qiymətləndirilmənin aparılmasından sonra isə müvafiq təsnifləşdirmənin həyata keçirilməsi, yəni informasiyaların emal edilməsi, müvafiq planlaşdırmanın aparılması vacibdir. Beləliklə, tədqiqatlar göstərir ki, ayrı-ayrı milli dövlətlər, eləcə də ümumilikdə dünya təbii (orqanik), ekoloji təmiz məhsul qıtlığı yaşamaqdadır. Azərbaycanın işğaldan azad etdiyi tarixi torpaqları isə təbii məhsulların – qida, su, müalicəvi ot bitkiləri və s. istehsalı üçün zəngin potensial imkanlara malikdir. İstər Şərqi Zəngəzur, istərsə də Qarabağ iqtisadi rayonu kənd təsərrüfatının – heyvandarlığın, əkinçiliyin, təbii meyvə-tərəvəz istehsalının inkişafı üçün uzunmüddətli potensiala malikdir. Ona görə də işğaldan azad edilmiş ərazilərə təbii qida təminatı, keyfiyyətli istehsal regionu kimi yanaşılması, potensial imkanlardan istifadə zamanı kimyəvi təsirlərdən imtina edilməsi daha məqsəduyğun hesab edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 10 dekabr 2021-ci il
<https://president.az/az/articles/view/54575>
2. Prezidenti İlham Əliyevin sədriyi ilə 2020-ci ilin yekunlarına dair onlayn müsəvirə.
https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyevin_sedriyi_ile_2020_ci_ilin_yekunlarina_hesr_olunmus_videoformatda_musavire_kechirilib_YENILANIB_VIDEO-1682565
3. "Qida Təhlükəsizliyi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu
http://afsa.gov.az/uploads/legislation/law/qidat_hl_k_sizliyihaqq_ndaaz_rbayanrespublikas_n_nqanunu_pdf1656418232.pdf
4. "İşğal nəticəsində dəymiş zərərin qiymətləndirilməsinin metodoloji əsasları". F.Q.Mikayılov, R.R.Quliyev və b., Monoqrafiya. İqtisad Universiteti, 2019, 130 səh.
5. Bağırov O. "Azad edilmiş ərazilərdə bərpa prosesinin əsas istiqamətləri". Beynəlxalq Münasibətlərin Təhlili Mərkəzi, Bakı, 2021-ci il, mart ayı, 12 səh.
6. Алиева Н.М. "Качество продовольствия – показатель оценки продовольственной безопасности страны". Вестник Алтайской академии экономики и права, 2018, № 7, с.4-21
7. Новиков Д.В., Федорова Л.П. «Качества продовольствия как составляющая продовольственной безопасности в страны и региона»
<https://cyberleninka.ru/article/n/kachestvo-prodovolstviya-kak-sostavlyayuschaya-prodovolstvennoy-bezopasnosti-strany-i-regiona/viewer>
8. Курдюмов А.В. «Развитие сельского хозяйства как фактор обеспечения продовольственной безопасности». «Аграрное образование и наука» Межд. журнал, 2021, № 2, с. 99-110
9. <https://aircenter.az/uploads/files/orxan%20tehlil%20mart.pdf>
10. <https://sesqazeti.az/news/politics/958280.html>
11. <https://docplayer.biz.tr/9692765-Avrasiya-sosial-elml@r-forumu.html>
12. http://afsa.gov.az/uploads/legislation/reguls/az_rbayanrespublikas_n_nqidat_hl_k_sizliyiagentliyihaqq_nda_pdf1544445182.pdf
13. https://sarud.uni-hohenheim.de/fileadmin/einrichtungen/sarud/downloads/RUDECO_Modules/M11_RU_Goryachkin.pdf

POTENTIAL OPPORTUNITIES OF THE LIBERATED TERRITORIES IN PROVIDING QUALITY FOOD OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Adalat ASADOV,
Saxavat MIRZAYEV,
Zaur ASADZADA

SUMMARY

The article explains the provision of quality food and its socio-economic essence. The importance of quality in food safety and security is justified. The dynamics of transgenic crop production in the modern world is analyzed. The statistics of land areas devoted to GMO crop production in different countries are presented. The potential opportunities of the liberated territories of the Republic of Azerbaijan are being considered. The authors argue that East Zangezur and Karabakh economic regions have rich potential opportunities in terms of quality

food production. In the article, the provision of infrastructure in the territories freed from occupation and its role in the use of potential opportunities are considered. The authors make recommendations for the production and provision of quality food products. In the article, suggestions and considerations were given in the direction of ensuring quality food production in the territories freed from occupation, protection of production processes in the area from chemical effects

Keywords: *food supply, food safety, GMO production, quality, liberated territories, Karabakh, Eastern Zangezur, etc.*

ПОТЕНЦИАЛЬНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ОСВОБОЖДЕННЫХ ТЕРРИТОРИЙ В ОБЕСПЕЧЕНИИ АЗЕРБАЙДЖАНА КАЧЕСТВЕННЫМ ПИТАНИЕМ

Адалат АСАДОВ,
Сахават МИРЗАЕВ,
Заур АСАДЗАДЕ

РЕЗЮМЕ

В статье раскрывается обеспечение населения качественными продуктами питания и его социально-экономическая сущность. Обоснована важность качества в пищевой безопасности и сохранности. Проанализирована динамика трансгенного растениеводства в современном мире. Представлены статистические данные о земельных площадях, отведенных под выращивание ГМО-растений в разных странах. Рассматриваются потенциальные возможности освобожденных территорий Азербайджанской Республики. Авторы утверждают, что Восточно-Зангезурский и Карабахский экономические районы имеют богатые потенциальные возможности с точки зрения производства качественных продуктов питания. В статье рассматривается обеспеченность инфраструктурой освобожденных от оккупации территорий и ее роль в использовании потенциальных возможностей. Авторы дают рекомендации по производству и обеспечению населения качественными продуктами питания. В статье даны предложения и соображения в направлении обеспечения производства качественных продуктов питания на освобожденных от оккупации территориях, защиты производственных процессов на территории от химического воздействия.

Ключевые слова: *продовольственное обеспечение, безопасность пищевых продуктов, производство ГМО, качество, освобожденные территории, Карабах, Восточный Зангезур и др.*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 01.08.2022

Çara qəbul olunub: 30.09.2022

“İQTİSADI İSLAHATLAR” elmi-analitik jurnal

XURMA MƏHSULU ÜZRƏ TİCARƏT DÖVRİYYƏSİ: MÖVCUD VƏZİYYƏT VƏ YENİ RƏQƏMSAL İMKANLAR

 № 3 (4)

Ayxan QƏDƏŞOV,
İqtisadi İslahatların Təhlili və
Kommunikasiya Mərkəzinin
“Azexport” internet portalının rəhbəri;
Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin Doktorantı

Aişə İSKƏNDƏRLİ,
Bakı Dövlət Universitetinin
magistrantı

Xurma məhsulu üzrə ticarət dövriyyəsi: mövcud vəziyyət və yeni rəqəmsal imkanlar

Ayxan QƏDƏŞOV

İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin
"Azexport" internet portalının rəhbəri;
Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin Doktorantı

Aişə İSKƏNDƏRLİ

Bakı Dövlət Universitetinin magistrantı

XÜLASƏ

Məqalədə dünyada və Azərbaycanda xurma məhsulu üzrə ticarət dövriyyəsinin hazırki vəziyyəti araşdırılıb. Həmçinin, xurmanın dünya ölkələri üzrə idxal və ixrac axınlarından bəhs edilib. Bununla yanaşı məqalədə Azərbaycanda istehsal edilən xurmanın yeni ölkələrə ixracı məqsədi ilə müasir rəqəmsal həll yollarından istifadə imkanları barədə məlumat verilib.

Açar sözlər: xurma, idxal, Azexport, idxal axını, ixrac, ixrac axını, bazar.

GİRİŞ

Son illər qeyri-neft məhsullarının ixracı sahəsində ölkəmizdə aparılan genişmiqyaslı islahatların müsbət nəticələri hiss olunmaqdadır. Belə ki, ixrac olunan məhsulların dəyərində artım müşahidə olunmaqdadır. Statistikalara nəzər yetirsək, 2022-ci ilin yanvar-avqust ayları ərzində ölkədən 1.9 milyard ABŞ dolları dəyərində qeyri-neft məhsulu ixrac olunub. Bu da 2021-ci ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 19 %-lik bir artım deməkdir [3]. Bununla yanaşı ixrac coğrafiyamızın da genişləndiyini vurğulamaq olar. Belə ki, Azərbaycandan qeyri-neft məhsullarının ixracı üçün ənənəvi hesab olunmayan ölkələrə də ixracda müsbət tendensiya nəzərə çarpır.

Azərbaycan Respublikasından ixrac olunan qeyri-neft məhsullarının arasında kənd təsərrüfatı məhsulları xüsusi yerə sahibdir. Bu sahə neft və tikinti sektorundan sonra ölkə iqtisadiyyatının dəstəklənməsi üzrə üçüncü yerdədir [7].

İxracda önə çıxan kənd təsərrüfatı məhsullarından biri də xurmadır. Ölkəmiz 2020-ci ildə xurma ixracına görə dünyada ilk 5 ölkədən biri olmuşdur. Xurmadan əsasən, təzə, qurudulmuş və emal edilmiş halda istifadə olunur [1].

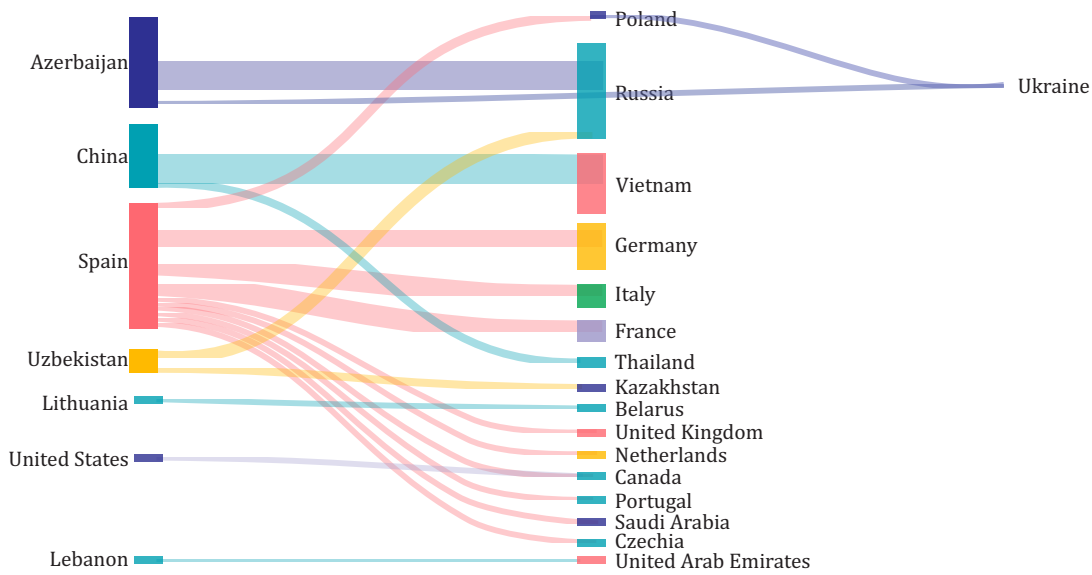
DÜNYADA XURMA İDXALI VƏ İXRACININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİ

Statistikaya əsasən 2020-ci ildə dünyada xurma məhsulu üzrə ticarət dövriyyəsində İspanyanın ixrac dəyəri 244.16 milyon ABŞ dolları, Çinin ixrac dəyəri 96.42 milyon ABŞ dolları, Polşanın isə, ixrac dəyəri 10.26 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir.

İxracda 2021-ci il üzrə 5 ölkə fərqlənib: İspanya 244.16 milyon ABŞ dolları (ixrac dəyərindəki payı 39.27%), Azərbaycan 125.90 milyon ABŞ dolları (ixrac dəyərindəki payı 20.25%), Çin 96.42 milyon ABŞ dolları (ixrac dəyərindəki payı 15.51%), Özbəkistan 34.44 milyon ABŞ dolları (ixrac dəyərindəki payı 5.54%) və Niderland 11.08 milyon ABŞ dolları (ixrac dəyərindəki payı 1.78%) [5].

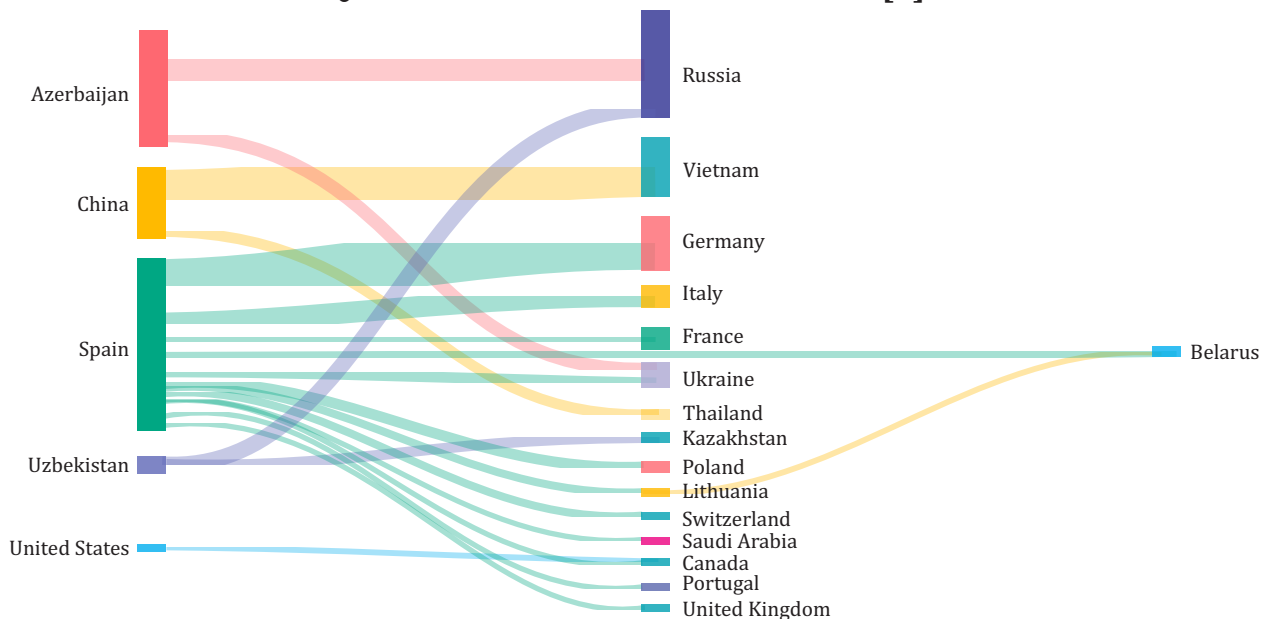

Qrafik 1. 2021-ci il üzrə ixrac axınları [5].

İdxal da isə, 2021-ci ildə 5 ölkə fərqlənib: Rusiya 147,88 milyon ABŞ dolları (idxal dəyərindəki payı 23,41%), Vyetnam 73,49 milyon ABŞ dolları (idxal dəyərindəki payı 11,63%), Almaniya 70.91 milyon ABŞ dolları (idxal dəyərindəki payı 11,22%), Ukrayna 32,98 milyon ABŞ dolları (idxal dəyərindəki payı 5,22%), Fransa 31 milyon ABŞ dolları (idxal dəyərindəki payı 4,91%) [6].

Qrafik 2. 2021-ci il üzrə idxal axınları [6].

AZƏRBAYCANDA XURMA İXRACININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ ÇAĞRIŞLAR

Ölkəmizdə xurma bağlarının sahəsinə nəzər salsaq, qeyd etməliyik ki, 2020-ci ilin məlumatına əsasən, xurma bağlarının sahəsi 12.7 min hektar olmuşdur və 2015, 2019-cu illərlə müqayisə edildikdə, 2015-ci ilə nisbətən 16.5%, 2019-cu ilə nisbətən isə 3.3% çox olmuşdur [2, s.3].

Xurma üzrə ölkəmizin əsas idxalçısı Rusiyadır. Dünyada xurma idxalı və ixracına nəzər salsaq, qeyd etməliyik ki, xurma idxalı üzrə ilk beşlikdə 1-ci yerdə Rusiya, ixracda isə, İspanya durur. 2019-cu il dünya bazarında xurmanın idxal həcmi 474.6 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir.

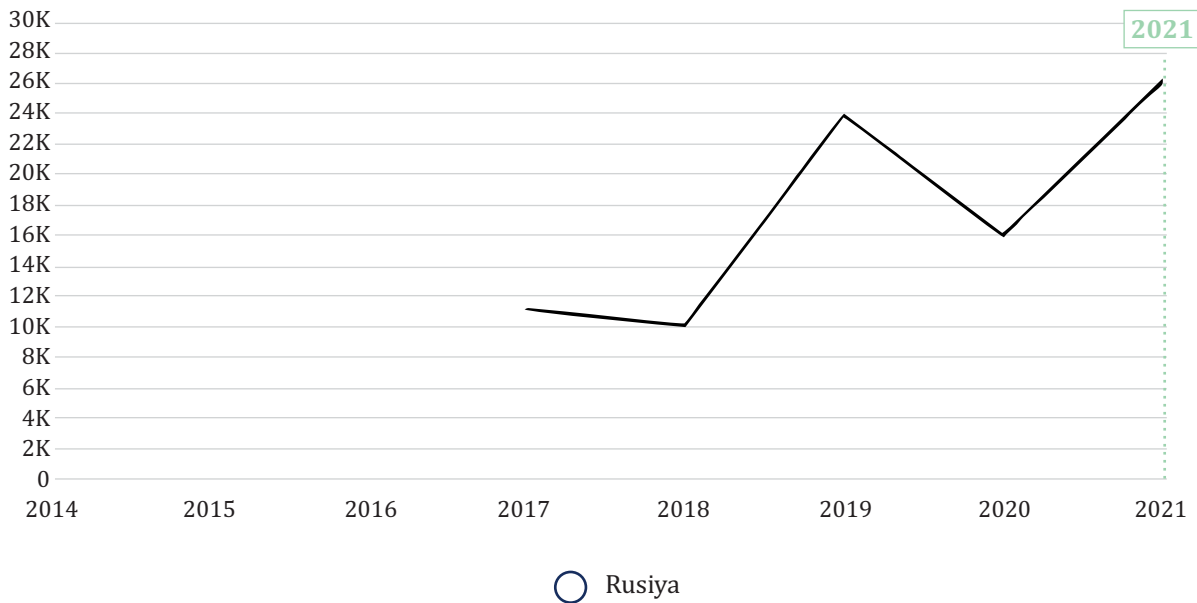

2021-ci ildə isə bu göstərici 620 milyon dollar təşkil edib.

Azərbaycan dünyada mühüm xurma ixracatçısı ölkələri sırasındadır. 2021-ci ildə Azərbaycandan 125.90 milyon ABŞ dolları dəyərində xurma məhsulu ixrac olunub. Bu göstərici ilə dünya bazarında ixracdakı payımız 2020-ci ildəki 13%-dən 2021-ci ildə 20%-ə yüksəlib. Bununla da Azərbaycan Çini ötüb və ötən il İspanyadan sonra dünyanın ikinci ən böyük xurma ixracatçısı olub [5].

2020-ci ildə ixrac edilən xurmanın 81,6 %-i Rusiyanın, 18,2 %-i Ukraynanın, 0,2 %-i isə digər ölkələrin payına düşüb. 2021-ci ildə ən yüksək ixrac axını Azərbaycan Respublikasından Rusiya Federasiyasına olmuşdur (117.12 milyon ABŞ dolları) [4].

**Qrafik 3. 2021-ci ildə ən yüksək idxal axını
Azərbaycan Respublikasından Rusiya Federasiyasına [4].**

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda xurma ixracında müəyyən çətinliklər mövcuddur. Belə ki, Azərbaycan istehsalı olan xurmanın ixrac üzrə əsas bazarları Rusiya və Ukraynadır. Lakin, 24 fevral 2022-ci il tarixində başlayan Ukrayna və Rusiya müharibəsi Azərbaycan xurmasının ixracına da təsir göstərmişdir. Belə ki, Azərbaycandan Ukraynaya məhsulların daşınması üçün istifadə olunan quru yollarının əksəri hazırda münaqişə zonası hesab olunur. Bu səbədən quru yolları üzrə məhsullar Ukraynaya əsasən Avropa ölkələrindən keçməklə çatdırılır. Bu da məhsulun maya dəyərinin artması ilə nəticələnir. Mövcud vəziyyətlə bağlı olaraq, Rusiyada da xurma məhsuluna tələb nisbətən aşağı səviyyədədir. Belə ki, 2022-ci ilin yanvar-avqust aylarında Azərbaycandan Rusiyaya 29.7 milyon ABŞ dolları dəyərində xurma məhsulu ixrac olunub. Bu göstərici 2021-ci ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 7.3 % daha aşağıdır [3]. Göründüyü kimi, əsas ixrac ölkələrində yaranan problemlər Azərbaycan məhsullarının ixracına da təsirsiz ötürmüşdür.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Hazırda Rusiya-Ukrayna müharibəsi xurma ixracına mənfi təsir göstərsə də, yeni bazarların tapılması xurma ixracına müsbət təsir göstərə bilər. Xüsusilə də, ölkəmizdə istehsal edilən xurmanın əsas idxal mərkəzi Rusiya olduğuna görə, müharibə ilə əlaqədar xurma ixracında problemlər yaranmışdır. Qeyd olunan problemlərin qarşısını almaq məqsədi ilə, sahibkarların müasir rəqəmsal həllərdən istifadə etməklə beynəlxalq elektron ticarət platformaları vasitəsilə yeni bazarlara çıxış imkanlarına diqqət yetirmələri məqsədə uyğun ola bilər. Bu istiqamətdə görülə biləcək işləri aşağıdakı kimi sinifləndirə bilərik:

1. **Azexport.az portalına inteqrasiya.** Azexport portalı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin "Azərbaycan Respublikasında istehsal olunan malların vahid

məlumat bazasının yaradılması haqqında" 21 sentyabr 2016-cı il tarixli Sərəncamı əsasında yaradılıb. Azexport portalı vasitəsilə Azərbaycanda istehsal olunan malların vahid məlumat bazası formalaşılıb. Portal, Azərbaycan istehsalı olan rəqabətqabiliyyətli və ixracatçı sahibkarların məhsullarının xarici bazarlarda "Made in Azerbaijan" brendi adı altında təşviqinə dəstək verir. Həmçinin, Azexport ölkədə biznes mühitinin yaxşılaşdırılması üçün ixracatçı sahibkarlara nəqliyyat, logistika, ödəniş və sertifikatlaşdırma sahəsində dəstək göstərir. Azexport portalı "Amazon.com", "alibaba.com", "ebay", "all.biz", "Go4worldbusiness.com" kimi geniş auditoriyaya malik olan 15-dən artıq portallara inteqrasiya olunması Azərbaycan istehsalı olan məhsulların dünya bazarına çıxış imkanlarını artırır, onların satış əhatəsini genişləndirir. Portal tərəfindən təqdim olunan rəqəmsal imkanlardan istifadə etməklə sahibkarlar beynəlxalq bazarlara daha rahat çıxış edə bilərlər.

2. **Sahibkarların elektron ticarət (e-ticarət) biliklərinin artırılması.** Son illərdə Azərbaycanda e-ticarət sahəsində ciddi artım müşahidə edilir. Pərakəndə satışla müqayisədə elektron ticarət çoxlu üstünlüklər verir. Bunlara misal olaraq, 7/24 məhsula giriş, aşağı qiymətlər, tez çatdırılma, araşdırma və müqayisənin asan olması, kommunal və icarə haqqlarının olmaması və s. Sahibkarlar bu üstünlükləri gördükləri üçün bu sahəyə daha çox maraq göstərməyə başlayıblar. Belə ki, pərakəndə ticarətlə müqayisədə e-ticarətlə məşğul olan sahibkarlar mal və ya xidmətləri daha münasib qiymətə təklif edə bilirlər. 2019-cu ildə pərakəndə ticarət dövriyyəsində elektron ticarətin payı 14 faiz idisə, 2021-ci ildə 18%, 2022-ci ildə isə 21-22% proqnozlaşdırılıb. Qeyd olunanları nəzərə alaraq, sahibkarlara sahə üzrə müvafiq bilik və bacarıqların tədris olunmasına daha çox diqqət ayrılması məqsədəuyğun ola bilər.

3. **"TradeAtlas.com" , "Trademap.com"** kimi saytlar alıcıların bazara çıxma imkanlarını artırır. Qeyd olunan bu saytlar vasitəsi ilə idxalatçı firmanın adı, idxalatçının ölkəsi, xurmanı hansı ölkədən aldıkları haqqında məlumatları əldə etmək mümkündür. Buna misal olaraq, TradeAtlas portalı vasitəsilə dünyada ən çox xurma ixracatçısını müəyyən etdik. Daha sonra hansı şirkətlərin xurma idxalı və ixracında fərqləndiyini müəyyən etdik. Bu şirkətlərə, "CRITICAL FRUIT", "ALMEYVE", "FRUITLAND", "SS-PROMO GROUP", "GLOBAL TRADE GROUP LLC", "FRUIT CITY GROUP MMC", "AZAGRO HOLDING LLC" aiddir. Göründüyü kimi, müəyyən olunan şirkətlərə Azərbaycanda yetişdirilən xurma məhsuluna dair biznes təkliflərinin göndərilərək potensial müştərilərə çıxmaq mümkündür. Göründüyü kimi, sahibkarların müasir rəqəmsal alətlərdən istifadəyə yönəlməsi yeni müştərilərin tapılmasına ciddi dəstək ola bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. www.agro.gov.az/az/bitkicilik/coxillik-ekmeler/xurma
2. Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi. Azərbaycanda xurma istehsalı ilə bağlı arayış. Bakı, 2021.
3. www.ereforms.gov.az/files/review/pdf/az/e875b6892f18c6ad7320bf10c401b315.pdf
4. www.tridge.com/intelligences/persimmon/AZ/import
5. www.tridge.com/intelligences/persimmon/export
6. www.tridge.com/intelligences/persimmon/import
7. U.Aksoy, İ.Boz, H.Eynalov, Y.Guliyev. Organic Agriculture in Azerbaijan: Current status and potentials for future development. FAO. Bakı, 2018.

TRADE TURNOVER FOR PERSIMMON PRODUCT: CURRENT SITUATION AND NEW DIGITAL OPPORTUNITIES

Aykhan GADASHOV
Aisha ISKANDARLI

ABSTRACT

The article examines the current state of the trade circulation of dates in the world and in Azerbaijan. Also, the import and export flows of dates in the countries of the world were discussed. In addition, the article provided information on the possibilities of using modern digital solutions for the purpose of exporting dates produced in Azerbaijan to new countries.

Keywords: *persimmon, import, Azexport, import flow, export, export flow, market.*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 02.09.2022

Təkrar işlənməyə göndərilib: 28.09.2022

Çapa qəbul olunub: 10.10.2022

“İQTİSADI İSLAHATLAR” elmi-analitik jurnal

“YAŞIL İQTİSADIYYAT”: DAYANIQLI İNKİŞAFA TÖHFƏ VERƏN ƏSƏR

 № 3 (4)

Akif VƏLİYEV,
i.e.d.,
Azərbaycan Respublikası Kənd
Təsərrüfatı Nazirliyi tabeliyində
Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin
elmi katibi

“Yaşıl iqtisadiyyat”: Dayanıqlı inkişafa töhfə verən əsər

Akif VƏLİYEV

i.e.d, Azərbaycan Respublikası Kənd
Təsərrüfatı Nazirliyi tabeliyində
Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin elmi katibi

“Yaşıl iqtisadiyyat” təbii mühitin bir hissəsi olan, eyni zamanda ondan asılı olan bir iqtisadiyyatdır. Yaşıl iqtisadiyyatın konsepsiyası iqtisad elmində və fəlsəfədə mövcud olan postmodernizm, resursyönümlü iqtisadiyyat, ekoloji iqtisadiyyat, ətraf mühitin iqtisadiyyatı, yaşıl siyasət və s. kimi bir çox istiqamətlərin ideyalarını özündə əks etdirir.

Dünyada ətraf mühitin çirklənməsi, azalan təbii ehtiyatlar, iqlim dəyişmələri və artan tələbat fonunda dayanıqlı inkişafa nail olmaq üçün “yaşıl” iqtisadiyyatın genişləndirilməsi, onun müasir tələblər səviyyəsində inkişaf etdirilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər böyük əhəmiyyətə malikdir. Təsadüfi deyildir ki, ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”də 5-ci prioritet “Təmiz ətraf mühit və “yaşıl artım” ölkəsi” adlanır. Sənəddə ekoloji təmiz texnologiyaların tətbiqinə əhəmiyyətli yer verilməsi, təbii ehtiyatlarından, təmiz və dayanıqlı enerji mənbələrindən səmərəli istifadə, tullantıların təkrar emalı və çirklənmiş ərazilərin bərpasının təşviqi, ekoloji baxımdan əlverişli olan “yaşıl” texnologiyaların tətbiqinin genişləndirilməsi ilə bağlı qarşıya konkret tapşırıqlar qoyulubdur.

Bu tapşırıqların vaxtında, keyfiyyətlə və müasir tələblər səviyyəsində yerinə yetirilməsində Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının professoru, iqtisad üzrə elmlər doktoru Vüsal Qasımlının elmi redaktorluğu ilə birgə həmmüəllifliklə hazırlanıb, İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin, birdə Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin dəstəyi ilə nəşr edilən “**Yaşıl iqtisadiyyat**” monoqrafiyası olduqca böyük əhəmiyyətə və dəyərə malikdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının Böyük Elmi Şurasının qərarına əsasən nəşrə tövsiyə olunan monoqrafiya ölkəmizdə bu sahədə ilk əhatəli tədqiqat əsəridir.

Monoqrafiyada alternativ enerji mənbələri, xüsusən də işğaldan azad olunan ərazilərin “**yaşıl enerji**” zonasına çevrilməsi istiqamətində görülən işlərə geniş yer verilib. Bu həm də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Mən azad olunmuş Qarabağı və Şərqi Zəngəzuru “yaşıl enerji zonası” elan etmişəm” çağırışına bir töhfədir. Həmçinin “yaşıl büdcə” çərçivəsi və onun Azərbaycanda tətbiqi imkanları ilə bağlı aparılan tədqiqatlara da monoqrafiyada kifayət qədər yer ayrılıb.

Monoqrafiya hazırda dünyada global problemə çevirilmiş iqlim dəyişikliyi, davamlı inkişaf, iqtisadi inkişafın ekoloji həddləri, "yaşıl şəhərlər" üçün "yaşıl iqtisadiyyat", enerji səmərəliliyi, "yaşıl maliyyə", Azərbaycanda "yaşıl iqtisadiyyat"ın mövcud durum və perspektiv inkişaf imkanları, "yaşıl artım" və kənd təsərrüfatında "yaşıl inkişaf" və s. kimi vacib məsələləri əhatə edir.

Monoqrafiya üç bölmədən ibarətdir. Birinci bölmədə iqlim dəyişikliyi fenomeni ətraflı araşdırılır, mövcud durumu təhlil edilir. Burada iqlim dəyişikliyi kontekstində gələcək dövr üçün proqnozlarla bağlı dəyərli məlumatlar verilir. "Yaşıl iqtisadiyyat" konsepsiyasının davamlı inkişafda rolundan bəhs edilir və bu sahənin nəzəri konseptual əsasları araşdırılır. Bölmədə, iqtisadi fəaliyyət nəticələrinin buraxılış modeli, ekoiqtisadi səmərəlilik əmsalı, iqtisadi ekspansiyanın ekoloji baxımdan davamlı, maksimum və optimum hədləri, tələbatların iyerarxiyası haqqında maraqlı anlayışlar yer alır. Davamlı iqtisadi rifah səviyyəsinin iqtisadi ekspansiyanın maksimum və optimum səviyyələrində nəzəri təhlili aparılır və ümumi rifah səviyyəsinin qiymətləndirilməsi üçün istifadə olunan Real İnkişaf İndikatoru haqqında məlumat verilir.

Bu bölmədə urbanizasiya prosesi və iqlim dəyişikliyi kimi ekoloji problemlərin qarşılıqlı əlaqəsi araşdırılır və şəhərlərin bu prosesdə rolu ilə bağlı mühüm statistik məlumatlar təqdim edilir. Burada "yaşıl urbanizasiya" məsələlərinə də toxunulur və bu sahədə vahid konsepsiyanın olmaması xüsusi qeyd edilir. Oxuculara daha aydın olsun dey "Yaşıl transformasiya" məsələlərində fərqli "start nöqtələr", ilkin struktur elementləri və hərəkətverici qüvvələrlə bağlı anlayışların əhatəli izahı verilir. Bunlarla yanaşı "yaşıl şəhərlər" in qurulmasında komponent elementlər hesab edilən enerji, nəqliyyat, yaşayış infrastrukturunu, su və kanalizasiya xidmətləri, davamlı istehlak zənciri haqqında əhəmiyyətli məlumatlar təqdim edilir.

Monoqrafiyanın ikinci bölməsində bəşəriyyətin enerji istehlakı statistik olaraq təhlil edilmişdir. Təhlil zamanı enerji istehlakında yüksək paya malik olan karbon əsaslı enerji mənbələri araşdırılmış və onların intensiv istifadəsinin yaratdığı ekoloji gərginliklər ətraflı təhlil edilmişdir. Bu əsasda dünya enerji istehlakını ətraf mühitə daha az təsir göstərəcək şəkildə restruksiya etmək üçün "enerji səmərəliliyi" anlayışı izah olunmuş və enerji səmərəliyinin faydaları göstərilmişdir.

Burada həmçinin, "yaşıl maliyyə"nin ortaya çıxma zərurəti, "yaşıl maliyyə"nin müxtəlif istiqamətlər üzrə təhlili aparılır və hazırda "yaşıl maliyyə"nin qarşısındakı əngəllərdən bəhs olunur. Maliyyələşmənin istənilən layihənin həyata keçməsində vacib olduğu, ətraf mühiti qoruyan layihələr və texnologiyalarda fayda-xərc elementlərinin tarazsızlığı və maliyyələşmənin bu tarazlığı yaratmaqda rolunu dəyərləndirilir.

Monoqrafiyanın üçüncü bölməsində Azərbaycanda "yaşıl iqtisadiyyat"ın mövcud durumundan və perspektivlərdən danışılır. Burada Azərbaycanda "yaşıl iqtisadiyyat"ın inkişafı imkanları araşdırılır, alternativ enerji mənbələrindən istifadənin mövcud vəziyyəti qiymətləndirilir və perspektivlər barədə geniş məlumat verilir. Göstərilir ki, ölkəmizin quru əraziləri ilə yanaşı Xəzər dənizində də böyük "yaşıl enerji" potensialımız var. İlkin tədqiqatlara əsasən Xəzər dənizinin Azərbaycana məxsus hissəsində külək enerjisinin ümumi texniki potensialı 157 GVt həcmindədir. Dənizdə mövcud olan bu potensialdan elektrik enerjisinin ixracı, həmçinin "yaşıl hidrogen istehsalı" ölkə iqtisadiyyatına əlavə dəyər qazandıracaq perspektivlərdir.

Bununla yanaşı, bu bölmədə işğaldan azad olunan ərazilərin "yaşıl enerji" zonasına çevrilməsi istiqamətində görülən işlər barədə dolğun informasiya verilir. Qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev azad olunmuş Qarabağı və Şərqi Zəngəzuru "yaşıl enerji" zonası elan etmişdir. Azad olunmuş ərazilərin təsdiqlənmiş potensialı 7200 meqavat günəş və 2000 meqavat külək enerjisi təşkil edir. Artıq Cəbrayıl və Zəngilan rayonlarının ərazisində 240 meqavatlıq Günəş Elektrik Stansiyası tikilməsi istiqamətində mühüm işlər aparılır.

Burada həmçinin, iqlim dəyişikliyinə bəşəriyyətin bəşəriyyətinə inteqrasiyası, Azərbaycanda iqlim

dəyişikliyi ilə mübarizənin hüquqi və institusional çərçivəsi, iqlimlə əlaqəli fəaliyyətlərin maliyyələşdirilməsi, “Yaşıl büdcə” çərçivəsinin tətbiqi məsələləri geniş şərh olunmuşdur. “Yaşıl artım”ın kənd təsərrüfatının inkişafda rolu dəyərləndirilmiş və bu sahədə mövcud nəzəri əsaslar müzakirə edilmişdir. Nəhayət aqrar sektorda “yaşıl iqtisadiyyat”ın inkişaf istiqamətləri göstərməklə monoqrafiya məntiqi sonluqla yekunlaşdırılmışdır.

Monoqrafiya Azərbaycan Respublikasında “yaşıl düşüncə” və həyat tərzinin formalaşmasına töhfə verməklə, iqtisadi inkişafa dair dövlət proqramlarının, strateji sənədlərin, regional və yerli layihələrin hazırlanmasında, habelə sahəyə dair müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsində istifadə edilə bilər. Həmçinin monoqrafiyadan tədqiqatçılar, sahibkarlar, ekoloqlar, biologlar, doktorantlar və dissertantlar, magistrantlar və tələbələr də faydalana bilərlər.

Monoqrafiya Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin kollektivində geniş müzakirə edilmiş, Mərkəz üzrə tədqiqat işlərinin və müvafiq fəaliyyət planının yerinə yetirilməsində istifadəsi məqsədəuyğun hesab edilmişdir.

Təsisçi: İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi

Azərbaycan Respublikasının  dliyy  Nazirliyi tərəfindən “İqtisadi İslahatlar” jurnalı 21 oktyabr 2021-ci il tarixində N4362 nömrəsi ilə mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmişdir.

Materiallarımızdan istifadə olunarkən jurnala istinad etmək vacibdir.
Dərc olunmuş materiallardakı faktlara v  rəqəmlərə görə müəllif məsuliyyət daşır.
Çapa imzalanmışdır: 28.11.2022

Tirajı 300 ədəd

www.ereforms.gov.az

Bakı, Yasamal rayonu,
Q. Xəlilov k  cəsi 47, AZ 1073
Tel.: (+ 994) 12 521 25 35
E-mail: jurnal@ereforms.gov.az